

ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Atatürk Dergisi Journal of Atatürk

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün resmi yayın organıdır

Cilt / Volume 12 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2023

EISSN: 1302-7549
ataturk-ataunipress.org

Atatürk Dergisi Journal of Atatürk

EDITOR/EDİTÖR

S. Esin DAYI

Department of History, Atatürk University, Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

ASSOCIATE EDITOR/YARDIMCI EDİTÖR

İsmail EYYÜPOĞLU

Department of History of the Republic of Turkey, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

FOREIGN LANGUAGE EDITOR/YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Tevfik DARIYEMEZ

Department of Foreign Languages, Atatürk University, Faculty of Foreign Languages, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORIAL BOARD/YAYIN KURULU

Enis ŞAHİN

Department of History, Sakarya University, Faculty of Science Literature, Sakarya, Turkey
Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye

Erdal AYDOĞAN

Department of History, Atatürk University, Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Hüseyin KALEMLİ

Department of History of the Republic of Turkey, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Science Literature, Nevşehir, Turkey
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Makbule SARIKAYA

Department of History of the Republic of Turkey, Ardahan University, Faculty of Humanities and Literature, Ardahan, Turkey
Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Ardahan, Türkiye

Mustafa BUDAK

Department of Atatürk Principles and History of Revolution, İstanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Revolution, İstanbul, Turkey
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Nuri KÖSTÜKLÜ

Department of History Education, Necmettin Erbakan University, Faculty of Ahmet Keleşoğlu Education, Konya, Turkey
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü, Konya, Türkiye

Orhan TURAN

Department of History, Batman University, Faculty of Science Literature, Batman, Turkey
Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Batman, Türkiye

Ömer ERDEN

Department of History of the Republic of Turkey, Ordu University, Faculty of Science Literature, Ordu, Turkey
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Ordu, Türkiye

Selçuk URAL

Department of History of the Republic of Turkey, Kars Kafkas University, Faculty of Science and Literature, Kars, Turkey
Kars Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Kars, Türkiye

Serpil SÜRMELE

Department of Mathematics and Science Education, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Samsun, Turkey
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Samsun, Türkiye

Tuncay ÖĞÜN

Department of Contemporary History, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Literature, Muğla, Turkey
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yakın Çağ Tarihi Bölümü, Muğla, Türkiye

Zafer KOYLU

Department of History of the Republic of Turkey, Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Arts and Sciences, Eskişehir, Turkey
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Founder

İbrahim KARA

General Manager

Ali ŞAHİN

Finance Coordinator

Elif Yıldız ÇELİK

Journal Managers

İrem SOYSAL

Deniz KAYA

İrmak BERBEROĞLU

Arzu ARI

Publications Coordinators

Gökhan ÇİMEN

Alara ERGİN

İrem ÖZMEN

Derya AZER

Burcu DEMİNER

Beza Himmetoğlu DAL

Project Coordinators

Doğan ORUÇ

Sinem Fehime KOZ

Contact

Address: Büyükdere Cad. 199/6,

34394, Şişli, İstanbul, Türkiye

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Atatürk Dergisi Journal of Atatürk

REVIEWERS OF 12TH VOLUME, ISSUE 1 / HAKEMLER CİLT 12, SAYI 1

Ahmet EDİ

Osman KIRLANGIÇ

Songül ALŞAN

Suna ALTAN

Şaban ORTAK

Şemsettin ÇELİK

Tekin İDEM

Yasin COŞKUN

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

AIMS AND SCOPE

Journal of Atatürk is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University, Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution and published biannually in June, and December. The publication languages of the journal are Turkish and English.

Journal of Atatürk aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in Atatürk's principles and reforms. The journal publishes original articles, and reviews that are prepared in accordance with ethical guidelines. The scope of the journal includes but not limited to The reforms carried out by Mustafa Kemal Atatürk and the social, political, military, economic and cultural factors that paved the way for them are evaluated in the light of the methods of historical science.

The target audience of the journal consists of scientists who do research in the fields of Mustafa Kemal Atatürk's principles and reforms, amateur and professional workers and all people who are interested in this field.

Journal of Atatürk is indexed in DOAJ and China National Knowledge Infrastructure (CNKI).

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE), and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

All expenses of the journal are covered by the Atatürk University. Processing and publication are free of charge with the journal. No fees are requested from the authors at any point throughout the evaluation and publication process. All manuscripts must be submitted via the online submission system, which is available at <https://ataturk-ataunipress.org/>. The journal guidelines, technical information, and the required forms are available on the journal's web page.

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Journal of Atatürk is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://ataturk-ataunipress.org/>. Authors retain the copyright of their published work in the Journal of Atatürk. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

From January 2022 onwards, content is licensed under a Creative Commons CC BY-NC 4.0 license. The journal's back content was published under a traditional copyright license however the archive is available for free access.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://ataturk-ataunipress.org/>.

Editor: S. Esin DAYI

Address: Department of History, Atatürk University, Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey

E-mail: sdayi@atauni.edu.tr

Publisher: Atatürk University

Address: Atatürk University, Yakutiye, Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES

Address: Büyükdere Cad., 199/6 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

AMAÇ VE KAPSAM

Atatürk Dergisi; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Atatürk Dergisi, Atatürk ilke ve inkılaplarını ilgilendiren tüm alanlarda yüksek bilimsel kaliteye sahip özgün araştırma ve derleme türündeki makalelerle literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca dergi kapsamına Mustafa Kemal Atatürk tarafından gerçekleştirilen devrimler, bunlara zemin hazırlayan sosyal, siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel etkenleri tarih biliminin metotları ışığında değerlendirilmesi girmektedir.

Derginin hedef kitesini Mustafa Kemal Atatürk ilke ve inkılapları alanlarında araştırma yapan bilim insanları, amatör ve profesyonel olarak çalışanlar ve bu alana ilgi duyan tüm kişiler oluşturmaktadır.

Atatürk Dergisi, DOAJ ve China National Knowledge Infrastructure (CNKI) tarafından indekslenmektedir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Atatürk Dergisi'nin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Derginin tüm masrafları Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından karşılanmaktadır. Makale değerlendirme ve yayın işlemleri için yazarlardan ücret talep edilmemektedir. Tüm makaleler <https://atatürk-ataunipress.org/> sayfasındaki online makale değerlendirme sistemi kullanılarak dergiye gönderilmektedir. Derginin yazım kurallarına, gerekli formlara ve dergiyile ilgili diğer bilgilere web sayfasından erişilebilir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen bilgi, fikir ve görüşler Atatürk Dergisi, Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bilgi ve görüşlerini yansıtır. Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı, bu gibi yazarlara ait bilgi ve görüşler için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Politikası

Atatürk Dergisi yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://atatürk-ataunipress.org/> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Yazarlar Atatürk Dergisi'nde yayınlanmış çalışmalarının telif hakkını elinde tutar. Atatürk Dergisi'nin içeriği, Creative Commons Atıf-GayriTicari (CC-BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır. Söz konusu telif, üçüncü tarafların içeriği uygun şekilde atıf vermek koşuluyla, ticari olmayan amaçlarla paylaşımına ve uyarlanmasına izin vermektedir.

2022 Ocak'tan itibaren dergi Creative Commons CC BY-NC 4.0 lisansı ile yayın yapmaya başlamıştır. Bu tarihten önceki dergi içeriği ücretsiz erişime açık olmakla birlikte geleneksel telif sistemiyle yayınlanmıştır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://atatürk-ataunipress.org/> adresinden ulaşabilirsiniz.

Editör: S. Esin DAYI

Adres: Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

E-posta: sdayi@atauni.edu.tr

Yayıncı: Atatürk Üniversitesi

Adres: Atatürk Üniversitesi, Yakutiye, Erzurum, Türkiye

Yayınevi: AVES

Adres: Büyükdere Caddesi, 199/6 34394 Şişli, İstanbul, Türkiye

Tel: +90 212 217 17 00

E-posta: info@avesyayincilik.com

Web sayfası: www.avesyayincilik.com

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

RESEARCH ARTICLES / ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 1 Karagöz'de İzmir'in Düşman İşgalinden Kurtuluşu
Liberation of İzmir From Enemy Occupation in Karagöz
Makbule SARIKAYA
- 10 Halk Fırkası'nın Kuruluş Sürecinde Lozan Barış Konferansı ve Türk Basınındaki Akisleri (Şubat-Mart 1923)
The Lausanne Peace Conference in the Establishment Process of the People's Party and Its Reflections in the Turkish Press (February–March 1923)
Doğan KOÇAK, Aslıhan KESKİN
- 19 Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Güneş Dil Teorisi
Turkish Language Conferences in Atatürk's Period and the Sun Language Theory
Nagihan ÖZDEMİR
- 25 Mecelleden Türk Medeni Kanununa Çok Eşlilik Tartışmaları
Discussions on Polygamy From Mecelle to Turkish Civil Law
Ömer Faruk GÜNEĞİLMEZ

Karagöz'de İzmir'in Düşman İşgalinden Kurtuluşu

Liberation of İzmir From Enemy Occupation in Karagöz

Makbule SARIKAYA

Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ardahan, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 01.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 29.05.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 23.06.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Makbule SARIKAYA
E-mail: makbulesarikaya@ardahan.edu.tr

Atıf: Sarıkaya, M. (2023). Karagöz'de İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşu. *Atatürk Dergisi*, 12(1), 1-9.

Cite this article as: Sarıkaya, M. (2023). Liberation of İzmir from enemy occupation in Karagöz. *Journal of Atatürk*, 12(1), 1-9.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

26-30 Ağustos 1922 tarihleri arasında yapılan Büyük Taarruz Başkomutanlık Meydan Muharebesi Türk Kurtuluş savaşının önemli safhalarından biridir. Bu zaferin devamında "Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir" komutu ile Yunan işgali altında bulunan Anadolu'daki bütün iller kurtarılmıştır. Büyük Taarruz Zaferi'nin devamında düşman işgal ettikleri yerlerden sökülürken imha edilmesi ve geri çekilirken yapacağı tahribatının azaltılması amaçlanmıştır. İyi planlanmış bu ileri hareketle, 15 Mayıs 1919'dan beri Yunan işgalinde kan ağlayan İzmir 9 Eylül 1922'de kurtuluşuna kavuşturuldu. Türk Milli Mücadele tarihinin bu çok önemli safhasına tanıklık eden ve dönemin siyasi, askeri, ekonomik, sosyal iç ve dış gelişmelerini yakından takip ederek konuları karikatürlerle mizahi boyutta okuyucuya ulaştıran Karagöz, İzmir'in kurtarıldığı günlere ilişkin çok sayıda karikatürle önemli bir tarihi kaynaktır. Bu çalışmada, Türk tarihinde uzun süre ve kesintisiz yayın yapabilen karikatür dergilerinden biri olan Karagöz'de İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşu konusu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunan, Karagöz, İzmir, Lozan Antlaşması

ABSTRACT

The Great Offensive Battle of the Commander-in-Chief, which took place between August 26 and August 30, 1922, is one of the important stages of the Turkish War of Independence. In the continuation of this victory, with the command "army, your first target is the Mediterranean," all the provinces in Anatolia, which were under Greek occupation, were liberated. In the continuation of the Great Offensive Victory, it was aimed to destroy the enemy while dismounting from the places they occupied and to reduce the damage it would cause while retreating. With this well-planned forward operation, İzmir, which had been bleeding since the Greek occupation since May 15, 1919, was liberated on September 9, 1922. The Karagöz cartoon magazine, which witnessed this very important phase in the history of the Turkish national struggle and closely followed the political, military, economic, social, and internal and external developments of the period and brought the subjects to the readers in a humorous way, is an important historical source with many cartoons about the days when İzmir was liberated. In this study, the issue of the liberation of İzmir from the enemy occupation in Karagöz, one of the cartoon magazines that can be published for a long time and uninterruptedly in Turkish history, is discussed.

Keywords: Greek, İzmir, Karagöz, Treaty of Lausanne

Giriş

1908'de İstanbul'da yayın hayatına haftalık bir mizah dergisi olarak başlayan Karagöz, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş yıllarına ilişkin tarihi tanıklığı ile tarih araştırmalarında önemli bir kaynaktır. Türk ulusunun kaderinin şekillendiği zor yıllarda Karagöz karikatürleri Türk milletinin Mustafa Kemal'in çevresinde nasıl birleştiğini siyasi, askeri ve ekonomik sorunları, verilen mücadeleyi ve içerde ve dışarda yaşanan gelişmeleri ele almıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın önemli hadiselerinden biri olan İzmir'in işgalden kurtarılması Karagöz'ün yakından takip ettiği konulardan biriydi. İzmir'in işgalden kurtarılmasına giden süreci yakından takip eden Karagöz, 1918'den beri itilaf devletlerinin işgalindeki İstanbul'da basına uygulanan yoğun sansüre rağmen gelişmeleri milli fedakarlık ve gerçekçi bir cesaretle kamuoyuna duyurmuştur. İç ve dış düşmanların baskılarına rağmen İzmir'in kaderini etkileyen konuları gündemde tutan Karagöz, Yunan ileri harekâtını, propaganda ve planlarını dahi ele almaktan kaçınmamıştır. Örneğin, Sakarya zaferine rağmen Yunan işgalindeki Türk topraklarında zulüm

ve kıyımı sürdüren Yunanlıların 17 Eylül'de Patrikhane'nin yayınladığı bir bildiri ile İstanbul Rumlarını fiilen Yunan hükümeti ve ordusuna yardıma çağırmasını karikatürlerine taşımıştır. Bu çağrı ile İstanbul'da büyük bir yardım kampanyası başlatılarak veremeyenlerin kara listeye alındığı bir ortamda İstanbul hükümeti, Padişah ve itilaf devletlerinin seyirci kalmasına karşın (Sarıhan, 1996, s.58, s. 93) Karagöz, Türk milletinin cesaret ve mücadele ruhunu yansıtan karikatürlerle yaşananları ele almıştır. Sonraki karikatürlerde de Patrikhanenin dini, siyasi ve askeri faaliyetlerine dikkat çeken Karagöz, patrikhane ile Yunan yetkililerin artarak devam eden çalışmalarını izlerken, İzmir'in durumunu yakından takip etmiş, kurtuluş için Mustafa Kemal Paşa'nın fırsatı beklediğini ve Türklerin düşmanın icabına bakacağı mesajını vermeyi de ihmal etmemiştir (Sarıkaya, 2022, s. 320).

Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'yle nihai bir askeri zaferin kazanılması sonucunda işgalden kurtarılan İzmir, Karagöz'ün bu tarihten çok önce gündemde tuttuğu milli bir hedef idi. Çünkü İzmir'in işgali Türk halkının içine hiçbir zaman sindiremediği bir durum olduğundan Karagöz karikatürlerinde İzmir'in düşman işgal ve zulmünden kurtarılacağı umudu her daim taze tutulmuştur. Sakarya Savaşı sonrası ve Büyük Taarruz hazırlıkları devam ederken İzmir'e ilgisini arttıran Karagöz, İzmir'in kurtarılacağına dair umudunu sıklıkla karikatürlere yansıtmıştır. Üç yıldan fazla süren İzmir'deki Yunan işgali bitirildiğinde ise Karagöz, gerçeğe dönen arzusunun yarattığı sevinci Eylül başından itibaren iyice yoğunlaşan karikatürlerde göstermiştir. Karagöz her türlü ihanet, işkence, zulüm ve yağmaya maruz kalmasına rağmen düşmanın dini ve milli değerlerine saygılı tavrını karikatürlerinde yansıtmış ve Türke yakışan fazileti sergilemiştir. Bu yönüyle düşmanın milli ve dini değerlerine hakaret etmeyen Karagöz, karikatürlerinde batının oyununa gelen Yunanlıların aç gözlülüğü ve cüretkarlığını dile getirerek er ya da geç hak ettikleri cezanın kendilerine verileceği üzerinde durmuştur. Ayrıca İzmir'e ilişkin batının ve Yunan tarafının geçmişten o güne emellerini tarihle de ilişkilendirilerek okuyucuya sunan Karagöz, Türk-Yunan ilişkilerine, Yunanistan'ın iç ve dış politik, askeri ve ekonomik gelişmelerine yer vermiştir. Bilindiği üzere İtilaf devletleri desteğiyle Anadolu ve Trakya'yı işgal eden Yunanlılar doğuda Ermenilerin yaptığı gibi kendilerine bir devlet kurmak hülyasıyla Türkleri yok etmeyi bir hedef olarak görmüş, Dünya Savaşını ve sonrasında oluşan ortamı bir fırsat olarak değerlendirmişlerdi (Törel, 2012, s.239, 242). Böylece Doğu Trakya Kasım 1918'de işgal edilirken, 15 Mayıs 1919'dan itibaren İzmir'den başlayarak Batı Anadolu Yunan işgaline girmiş, işgal bölgelerinde Yunanlıların insafına kalan Türkler zulme uğramış, göçmüş veya katledilmişlerdir (Özkan, 2015, s.129, 141). Bu kıyım 1922 sonlarında Türk kurtuluş savaşının başarıyla sonuçlandırılıp işgalin bitirilmesiyle durdurulabilmiştir. Bu süreçte oluşan ulusal ve uluslararası birçok gelişmenin yaşandığı bu tarihi dönemi belgeleyen karikatürleriyle Karagöz, İzmir'in işgalden kurtuluşuna dair siyasi, askeri, ekonomik iç ve dış gelişmeleri mizahi bir üslupla ve yarattığı yeni tiplerle ele almıştır.

Karagöz tanıklık ettiği döneme ilişkin gelişmeleri Türk sözlü edebiyatının iki önemli siması Karagöz ve Hacivat'ı yarattığı yeni karakterlerle konuşarak ele almıştır. Bu bağlamda insanları karikatürleştiren Karagöz bazen şehirleri veya "sulh" gibi görünmez olguları da görünür kılmıştır. Örneğin Karagöz karikatürlerinde İzmir şehri, uzun kara saçlı ve uzun beyaz elbiseli güzeller güzeli genç bir kız veya bir peri şeklinde karikatüze edilmiştir. İzmir'i genellikle insanlaştıran Karagöz aynı zamanda birbirinden farklı birçok şeye de benzetmiştir. Örneğin Nişanlısına kavuşan sulh kızı, İzmir oteli yazılı bir yer veya kıyma makinesi olarak çizilen

İzmir, tarihi saat kulesiyle veya silik sahil silüetiyle karikatürlerde varlığını göstermektedir. Her seferinde güzel İzmir'i tanıyan okuyucuya İzmir ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişki de başarılı bir şekilde kurulmuştur. Türk Milli Mücadele tarihinde işgalden kurtuluşun simgesi olan İzmir, Mustafa Kemal Paşa'nın sağlam iradesi, kahraman duruşu ve düşmana ders veren hareketleriyle artık kurtulmuş ve güven içinde bir şehir olacağı inancıyla karikatürlerde sıklıkla yer almıştır. Bu arada İzmir ile ilişkili durumlar için yeni yaratılan karakterlerin büyük bir kısmı düşmana yani Yunana aittir. 1908'den beri yayınlanan Karagöz yarattığı çorbacı, efzun gibi Yunan tiplerine 1920'lerde Venizelos, Konstantin, Gunaris, Metropolit ve Papulas gibi dönemin öne çıkan simalarını da eklemiştir. Türk sözlü edebiyatının binlerce yıllık kahramanları olan Hacivat ve Karagöz'ün Yunan tipleriyle olan diyalogları üzerinden Türk ve dünya kamuoyuna bilginin yanında cesur mesajlar da verilmiştir. Savaşın propaganda cephesinde millete cesaret, ferahlık ve milli birlik ruhu veren Karagöz, günümüzde Türk kültür ve tarihinin kadim parçalarını kendilerine mal etme çabasında olan Yunanistan'ın sahip çıktığı Karagöz ve Hacivat karakterinin aidiyetini göstermesi yönüyle de önemlidir.

Karagöz'de İzmir'in Kurtarılmasına Yönelik Karikatürler

15 Mayıs 1919'da İtilaf devletlerinin taşeronluğunu yaparak Türkleri Anadolu'dan atma planını hayata geçirmek için kanlı bir dönemi başlatan Yunanlıların düzenli ordularına karşı Mondros Mütarekesi şartlarına göre ordusu dağıtılmış ve silahları alınmış Türkler öz yurtlarında köy köy yok edilirken İstanbul Hükümeti ve padişah işgale sessiz kalmayı seçmişti. Büyük güçlerin paylaşım planlarına karşı hayat hakkını koruyarak var olmaya çalışan Türk milleti 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçerek dağınık haldeki kurtuluş çabalarını birleştirme ve yönlendirmeyi başaran Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Türk Kurtuluş Savaşı'yla tarihi, emperyalizmin isteğinin aksine yazmıştır. Bu süreçte yoğun ve muntazam Yunan askeri saldırılarına karşı Kuvayı Milliye denilen yerel güçlerle direnen Türkler, Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve düzenli ordu kurulması ile Yunan taarruzuna karşı başarılar kazanmaya başlamıştır. Özellikle Sakarya Meydan Muharebesi Zaferi ile taarruza geçen Türk ordusunun başarısı millete büyük bir güven verdiği gibi İzmir'in işgalden kurtarılacağına dair inancın iyice pekişmesine de vesile olmuştur. Bu durum Karagöz karikatürlerinde İzmir'e ilişkin karikatürlerin yoğunlaşmasından anlaşılmaktadır.

Karagöz, İtilaf devletleri destekli Yunanlıların her türlü saldırılarına rağmen İzmir'den vazgeçilmeyeceğini ve İzmir'in mutlaka kurtarılacağını her fırsatta ifade etmiştir. Bu yönüyle Türk milletinin sözcülüğünü yapan Karagöz, 21 Mayıs 1921 tarihli (Figür 1) karikatüründe Yunanistan'a dışarda ve içerde büyük sorunlar yaşatacak olan İzmir'i ele geçirme hayalinin onlara zarar vereceğini öngörmüştür. İtilaf devletlerinin maşası olmayı İzmir'in işgaliyle daha da belirginleştiren Yunanistan uluslararası ilişkilerini buna göre şekillendirirken içerde de Konstantin-Venizelos çatışmasında İzmir konusu önemli hale gelmiştir. Bu karikatürde Karagöz Yunan halkının sırtına binilerek sonuçsuz ve kısır bir çatışma ortamını sürüklenen Yunanistan'ın üzerinde İzmir yazılı paketi sahibine yani Türklerle geri vermek zorunda kalacağını öngörmektedir.

Sakarya Zaferi'nden sonra olduğu gibi Büyük Taarruz'a hazırlık sürecinde de İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılacağı umudu Karagöz'de yer bulmuştur. Örneğin Sakarya Zaferi'nden sonra 23 Kasım 1921 tarihli (Figür 2) karikatüründe İzmir'i Mustafa Kemal Paşa'nın nişanlısı olarak ele alan ve onun nişanlısı İzmir'den

Figür 1.
21 Mayıs 1337/1921. Karagöz: Ya kirye Venizelos, ben sana vaktiyle de dedim seni yere indiren bu elindeki paketlerdir, ver bana onları bak hafifleyince rüzgar gibi nasılı yükselir, karşındakini tepe taklak edersen. (Paketin üzerinde İzmir yazılı)

ayrılmayacağını belirten Karagöz, Yunanlıların da bu hakikati kabul edeceğini öngörmektedir. Dergide güzel ve mahzun bir kadın şeklinde tasvir edilen İzmir'in düşmana yar olmayacağı ve düşmanın nafile uğraştığı da açıkça gösterilmiştir.

Sakarya Zaferine rağmen Sevr'in ruhunu koruyan diplomatik girişimlere karşı işgali bitirecek ve düşmanı yurttan söküp atacak, bir bakıma Türk Kurtuluş Savaşı'nı kesin sonuca ulaştıracak bir zaferin yine Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde kazanılacağı

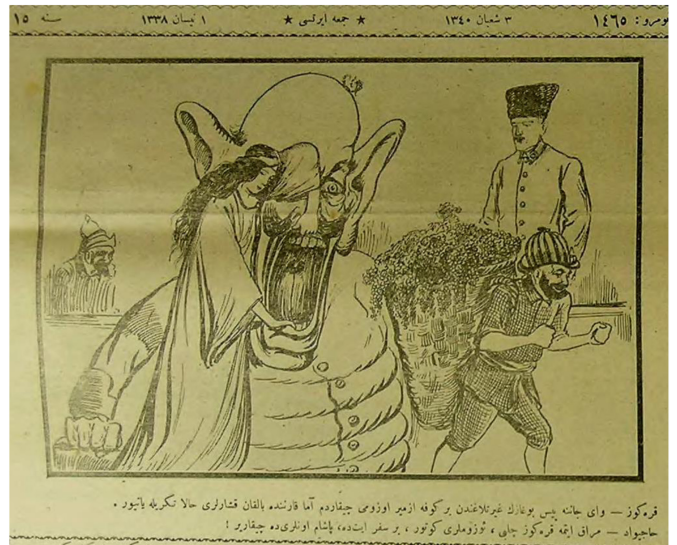

Figür 2.
23 Teşrinisani 337/ 23 Kasım 1921. Konstantin: Nafile Gunaris'im nafile, anlaşıldı ki onu nişanlısından ayıramayacağız. Bari sahibine bırak da gel şu yere düşen tacımı başıma koy. (Hanımın üzerinde İzmir yazılı)

inancı Karagöz karikatürlerinde sıklıkla ele alınmıştır. Bilindiği üzere Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra kesin askeri zafer için nihai bir taarruzu planlayan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1921 güzünden 1922 yazı ortalarına kadar Anadolu'nun ve Türk ulusunun bütün imkânlarını, topyekûn bir savaş için büyük bir titizlik ve gizlilikle hazırlamıştı. Bu süreçte sömürgeci güçlerin tetikçisi olarak Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusuna son darbeyi vuracak Büyük Taarruza hazırlık sürecinde Karagöz, Yunanistan'ın ordusu kadar ülkenin iç ve dış durumunu da yakından takip ederek gelişmeleri kamuoyuyla paylaşmıştır. Bu süreçte İzmir de karikatürlerin konuları içinde yerini almıştır. Örneğin 1 Nisan 1922 tarihli (Figür 3) karikatürde güzel İzmir Yunan'ın ağızını açarak kursağına inen İzmir üzümü ile temsil edilmiştir. Burada Yunanistan'ın Avrupa desteğine rağmen güçsüzlüğü ve aç gözlülüğü anlatılırken İzmir üzümünü kursağından çıkardığı Yunan karakteri üzerinden Yunanistan ve destekçilerine yakında İzmir'in sonra da Balkanların işgalden kurtarılacağı mesajı verilmektedir.

Benzer duygu ile yapılan 8 Nisan 1921 tarihli (Figür 4) karikatürde İzmir'e yerleşip rahat rahat kalacağını zanneden düşmana yakında rahatının bozulacağı mesajı verilmektedir. Kapısında İzmir Oteli yazılı mekana yerleşen ve karşısında İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'yı gördüğü için rahatı bozulup huzuru kaçan Gunaris karakteriyle ele alınan Yunanistan'a verilen mesaj, yakında İzmir'in geri alınacağı ve Yunan işgalinin def edileceği şeklindedir.

Karagöz'ün İzmir ile ilişkili ele aldığı konular arasında İzmir Metropolitinin faaliyetleri de bulunmaktadır. İzmir Metropolitini etkin bir düşman olarak Karagöz karikatürlerinde sıklıkla gündeme getirilmiştir. Örneğin 12 Nisan 1922 tarihli karikatürde Papulas ile İzmir metropoliti arasında geçen bir vedalaşma sahnesi ile Yunan Ordusu gittiğinde durumlarının vahim olacağı öngörüsü "Buralarda biraz daha ayak sürürse kuyruğu titreteceğini adı gibi biliyor." "Buralarda biraz daha ayak sürürse kuyruğu titreteceğini adı gibi biliyor." denilerek ifade edilmiştir. Bu karikatürde düşmanın iç işlerine ilişkin bilgilerin verildiği başka karikatürler yine İzmir'le ilişkilendirilerek yayınlanmıştır. Örneğin 3 Mayıs 338/1922 tarihli (Figür 5) Venizelos'un İzmir'e girme isteğine karşı metropoliti

Figür 3.
1 Nisan 338/1922. Karagöz: Vay canına pisboğazın gırtlığından bir küfe İzmir üzümü çıkardım ama karnında Balkan kaşarları hala tekeriyle yatıyor. Hacıvat: Merak etme Karagöz çelebi, üzümleri götür, bir sefer et de, paşam onları da çıkarır.

Figür 4.
8 Nisan 338/1922. Karagöz: *Hey bana bak çorbacı iki senedir kontratsız montratsız oturdun ama Paris Sulh Mahkemesi'nden tahliye kararını aldık, icra memurlarımızda altta. Bunun istinafı, temyizi yok. Tası tarağı çabuk topla. Karışmam kapı dışarı edilirsen ha.*

uyaran Karagöz'ün "aman papaz efendi... sonunda gümbürtüye gidecek sensin galiba" diyerek yaptığı uyarısı düşmanın iç ve dış gelişmelerinin yakından takip edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Karagöz, İzmir Metropoliti'nin Türk düşmanlığı politikasını da yakından takip ettiğini 13 Mayıs 338/1922 tarihli "Papaz mı, diplomat mı, kumandan mı?" başlıklı karikatüründe ele alarak eli silah tutanları cepheye çağıran papazı uyarmaktadır. Karagöz, İzmir Metropoliti kadar Yunan askeri yetkililerinin de İzmir ile ilgili faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Örneğin Karagöz'ün 7 Haziran

Figür 5.
12 Nisan 338/1922. Papulas: *Yakında sizden ayrılacağız metropolit efendi, artık Atina'ya teşrif edersiniz görüşürüz. İzmir Metropoliti: Ah general, ah general bizi bırakıp gitmekle ne yaptığınızı biliyor musunuz? Karagöz: Şunu bunu bildiği yok, sade buralarda biraz daha ayak sürürse kuyruğu titreteceğini adı gibi biliyor.*

Figür 6.
5 Haziran 1922. Papulas giderken. Efunlar: *Bizi bıraktın da nereye gidiyorsun. Karagöz: Günahı azmış kurtuldu. Fakat falanların en nihayet gideceği yer cehennemın esfel-i safilini olduğuna şüpheniz olmasın.*

1922 tarihli (Figür 6) karikatüründe 3 Haziran'da istifa eden General Papulas'ın durumu ele alınmıştır. "Papulas giderken" başlıklı bu karikatürde ordusunu bırakıp giden komutanın açıklığı hali ve "Bizi bıraktın da nereye gidiyorsun" diye ayaklarına kapanan Yunan askerinin sefilliği ele alınmıştır. Bilindiği üzere 4 Haziranda Yunan küçük Asya ordusu başkomutanlığına General Hacıanesti getirilmiş, İzmir'e gelerek komutayı alan Hacıanesti, 11 Haziranda İzmir'den Afyon'a geçerek Yunan Ordusunu teftiş etmişti (Sarıhan, 1996, s. 470). Bu gelişmeleri yakından takip eden Karagöz'ün, Yunanistan'ın Anadolu'daki işgaliyle uyguladığı zulüm ve limanlara yaptığı saldırılar yanında Avrupa'nın desteği ile yaptığı savaş blöfü ve kazançlı bir mütareke girişimi karikatürlerine yansıyan konular arasındaydı.

Karagöz, Büyük Taarruza çok yakın olan Temmuz ayı boyunca iç ve dış siyasi ve politik gelişmeleri takip etmiştir. Temmuz başında Türklere nota vermeye çalışan Atina'nın müttetiklerini tam desteğe ikna etme uğraşısı ve Temmuz ayı sonlarında ise Türk hükümetini barışa zorlayacak tek çarenin İstanbul'un kendileri tarafından işgali olacağını bildiren notası karikatürlere konu olmuştur. Bu dönemde İtilaf devletlerini zorlayan Yunanlıların taşkınlıkları hatta İyonya devletini kurduklarını ilan etmeleri (Erdem, 2014, ss. 132-134) Türklerin İzmir'i işgalden kurtaracağı ve istilacı Yunan'a dersini vereceğini her ortamda büyük bir güvenle dile getiren Karagöz'ü etkilememiştir. 14 Temmuz 1922'de Fransız milli bayramı münasebetiyle Ankara'da Fransız elçiliğinde verilen ziyafette konuşan Mustafa Kemal Paşa; "Türk tarihinde de müstevli orduların İzmir'den denize dökülmesi bizim milli tarihimiz için ve belki de istila zihniyeti taşıyan milletler için dünya tarihinde yepyeni bir safha olacaktır." "Türk tarihinde de müstevli orduların İzmir'den denize dökülmesi bizim milli tarihimiz için ve belki de istila zihniyeti taşıyan milletler için dünya tarihinde yepyeni bir safha olacaktır." diyerek milli bir zaferin işaretini vermiştir (Sarıhan, 1996, s. 526). Benzer duygu ve düşünceler Karagöz'ün (Figür 7) 29 Temmuz 338/1922 tarihli İzmir'de muhtariyeti eleştiren karikatürüyle ele alınmış ve

Figür 7.

29 Temmuz 338/1922 İzmir'de muhtariyet nağmesi. Çorbacı: Haydi eftoslarım (Rumca oynas, kapatma demek). Şu yükü biraz da siz taşıyın. Görüyorsunuz ya halim yok kaldıramaz oldum. Karagöz: Altında kalacağıni anlayınca ciro etmeğe savaşıma, yükü at da kaçmaya bak.

düşmanın cüretkârlığının kendilerine felaket getireceği uyarısında bulunulmuştur.

Büyük bir gizlilikle yapılan Türk Taarruz hazırlıkları kapsamında 21 Temmuz'da cepheye gitmek üzere yola çıkan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 23 Temmuzda batı cephesini düzenlerken basına hiçbir şey yansımamıştır. Bu yönüyle Karagöz karikatürlerinde Ağustos ayında Yunanlıların Avrupa'dan yardım dilenmesi, İzmir'e muhtariyet verilmesi için müttefiklerin ikna edilmesi konularına yer verilmiştir. Örneğin 5 Ağustos 1922 tarihli (Figür 8) karikatürde Karagöz "Atina'da dilenip İzmir'de sadaka vermek" diyerek

Figür 8.

5 Ağustos 338/1922. Çorbacı: (Avrupa'ya) lütfen krallığıni tasdik edermisiniz? (İzmirliilere) size muhtariyet ihsan ediyorum. Karagöz: Atina'da dilenip İzmir'de sadaka vermek işte buna derler. Ama görüyorsun ya ricacı dinleyen ne de sadakacı kabul eden var.

Yunanistan'ın içerde ve dışarda düştüğü aciz durumu ele almaktadır.

Nihayet Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Zaferini kazanmasıyla sıra Yunan işgalindeki batı Anadolu'nun düşmandan temizlenmesine gelmiştir. 2 Eylül 1922'de Yunan Ordusu Başkomutanı General Trikopis ve kurmay heyeti esir alınarak, Başkomutan Mustafa Kemal'in huzuruna çıkarılmış ve bu esnada dünya savaş tarihinde örneği nadir görülen bir gelişme yaşanmıştır. Türk Ordusu Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın esir Generale gösterdiği alıcınap tavra benzer hassasiyet Karagöz'ün 2 Eylül 1922 tarihli karikatüründe de görülmektedir. Düşman da olsa kimsenin dini ve millî değerlerini aşağılamayan ve ezmeyen Türk milletinin bu vakarının yansıdığı karikatürde Türk askerinin Yunan bayrağını çiğnememesi önemli bir detaydır. 2 Eylül 1922 tarihli (Figür 9) bu karikatürde bayraklarını bırakıp kaçan Yunan Ordusunun peşine düşen Türkler bir milletin şerefi olan bayrağı ezmemiştir. Bilindiği üzere benzer bir durum İzmir'e girdiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın önüne serilen Yunan bayrağını kaldırtması örneğinde de yaşanacaktır. Karikatürde telaştan pabuçları havada uçuran Yunan askerinin kendi bayraklarını atarak sürdürdüğü kaçışında son noktanın İzmir olacağı yani İzmir'in yakında işgalden kurtarılacağı öngörüsü burada tekrarlanmıştır.

Eylül başında başlayan Yunan paniği Yunanistan hükümeti kadar itilaf devletlerini de etkilemiştir. 2 Eylül 1922'de İzmir'deki ABD konsolosunun hükümetine çektiği telgrafta "Askeri durum Yunan Ordusunun bitmiş, tükenmiş ve moralinin çökmüş olmasından dolayı son derece ağır ve korkunçtur. Yunan Ordusunun kurtarılmasına artık imkan yoktur. Şehirdeki Hristiyanlar panik içinde şehri terk etmek istiyorlar. İşittiğimize göre Yunanlılar şehri yakmak istiyorlar. Amerikalıların hayatlarını kurtarmak için bir gemi gönderiniz" diyerek o günün koşulları ortaya konulmaktadır (Sarıhan, 1996, s. 622). Türk Ordusu'nun ilerlemesi karşısında Rumlar İzmir yönünde kaçarken, birçok ülke Türk zaferini tebrik telgrafları göndermekteydi. Basında Türk zaferi çeşitli yönleriyle ele alınırken

Figür 9.

2 Eylül 338/1922. Karagöz: Hayyit hayyit! Bu da gelen karada kaplan, denizde aslan, soyu sopyu kahraman, düşmana kusturan yaman Anadolu askerleri. Hacivat: Dur dur Karagöz, ben de yetişeyim yahu. Karagöz: Duramam Hacivat duramam, sen acele et de İzmir'de buluşuruz.

Figür 10.
6 Eylül 338/1922. Karagöz İzmir rıhtımında. Hacivat: Aman Karagöz, bittim, bittim. Bu heriferin ardına muhakkak neft yağı çalınmış, yetiştinceye kadar tabanlarım çatladı. Karagöz: İki adım kaldı Hacivat, dişini sık, şunları terli terli bir denize dökeyim de bak seni nereye götüreceğim.

3 Eylül 1922'de Türk Ortodoks kiliselerinde zafer ayini yapılıyordu (Sarıhan, 1996, s. 625). Zafere ilişkin gelişmeler yaşanırken büyük yenilginin intikamını şehirlerden ve insanlardan çıkarmaya devam eden Yunan Ordusu çekilirken de batı Anadolu'da büyük tahribat yapmıştır. 4 Eylül'de Alaşehir'i yakarak kaçan Yunan Ordusu'nun İzmir'i de tahrip etmesi olasıyken 5 Eylül'de Yunanlıların İzmir'i boşaltma çabaları yoğunlaşmıştı. Büyük bir korkuyla ve can havliyle İzmir'de kendilerini bekleyen gemilere binmeye çalışan Yunan'ın durumunu 6 Eylül 1922 tarihli (Figür 10) karikatüre yansımıştır. Burada yakında hepsinin sonunun geleceği, düşmanın denize döküleceği ve İzmir'in işgalden kurtarılacağı inancını yine tekrarlamaktadır.

Karagöz Karikatürlerinde İzmir'in Düşman İşgalinden Kurtarılması ve Sonrası

Günü gününe gelişmeleri takip eden Karagöz İzmir'in kurtuluşunu büyük bir sevinçle okuyucularına duyurmuştur. 9 Eylül 1922'de düşman işgalinden kurtarılan İzmir, 13 Eylül 1922 tarihli (Figür 11) karikatüre İzmir'in mundardan kurtarılması sevinci ile yansıtılmıştır. Bu karikatürde "Ordunun milletin gözbebeği Gazi Paşa" sayesinde ahdını yerine getiren Karagöz, güzel İzmir'i kurtaran Mustafa Kemal Paşa'ya minnet ve şükranlarını da sunmaktadır. İzmir'de denize dökülen Yunan ordusunu kurbağaya benzeten Karagöz, düşmanın saldırı gücünü tamamen kırdıklarını ve haklarından geldikleri Yunan'ın kurbağa gibi balıklar ve kuşlarca avlanıp acizlikteki hallerini 16 Eylül 338/1922 tarihli (Figür 12) karikatüre taşımıştır.

Yunan'ın Batı Anadolu'dan hızla imha edilerek nihayet İzmir'de tamamen yok edilmesini kıyma makinesi örneği ile eşleştiren Karagöz'ün Anadolu harp makinesi dediği bu alete yedi düvelin hayranlığını anlattığı 16 Eylül 1922 tarihli (Figür 13) karikatür dikkate değerdir. Bu makineyle iki yüz bin kişilik ordunun on beş günde nasıl tertemiz ortadan kaldırıldığını mizahi bir üslupla ele alan Karagöz, Afyonkarahisar'dan giren ve İzmir'den çıkan düşmanın topyekun imhasını sağlayan bu makineye Mustafa Kemal Paşa'nın yeni icadı "Anadolu harp makinesi" adını vermiştir.

Figür 11.
13 Eylül 338/1922. Ordunun milletin gözbebeği Gazi Paşa: Haydi Karagöz göreyim seni. Şunları açıklara götür ki İzmir'in denizini de mundar etmesinler. Karagöz: Sen sağ ol paşam hiç merak etme, zaten köpek balıklarına ziyafet vadetmiştim. Sayende ben de ahdimi yerine getireceğim. (Güzel İzmir, yeşil Bursa kuvvet ile alındı)

Karagöz'de Eylül ayı boyunca Yunan ordusunun durumu ve Yunanistan'da yaşanan gelişmeler konu edinilmiş olup İzmir ile ilgili olan karikatürler de bulunmaktadır. Bunlardan biri 20 Eylül 338/1922 tarihli (Figür 14) "Köpeği öldürene sürütürler" başlıklı karikatürdür. Karikatürde sedyede taşınan bir iskelete dönüşen Yunan ordusunun İzmir'de vefat ettiğini yazan Karagöz, başına baykuş tüneyen Konstantin ile Venizelos'u bu işlerden sorumlu olduğunu belirtmeyi de ihmal etmemiştir.

Batı Anadolu, Yunanistan işgalinden kurtarılmış olmasına rağmen Trakya ve İstanbul'un işgal altında olduğu bir tarihte Karagöz İzmir'de olduğu gibi bütün işgal altındaki bölgelerin Yunandan

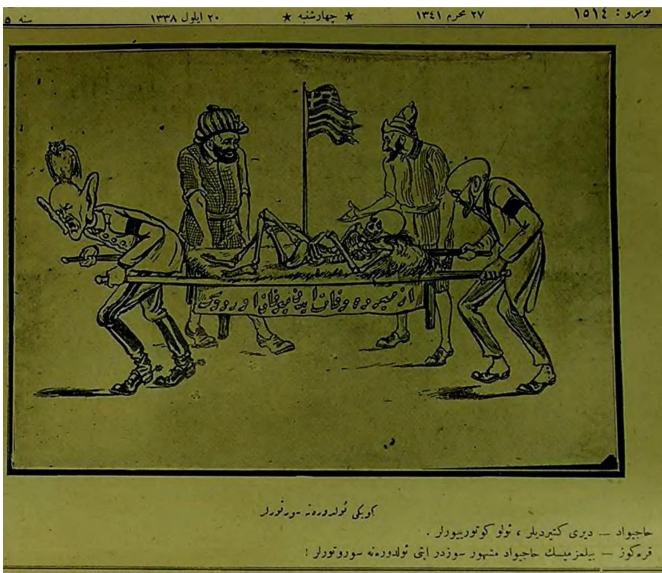
Figür 12.
16 Eylül 338/1922. Hacivat: Dikkat et Karagöz, kulağıma boru sesleri geliyor, hala ricat borusu mu çalıyorlar dersin. Karagöz: Biz onlara uzun bir yuf borusu çektik, dahası kaldı mı a Hacivat.

Figür 13. 16 Eylül 338/1922. Yeni icat Anadolu harp makinesi. Hacivat: Yedi ülkenin halkı bu icada parmak ısırды Karagöz, bu ne müthiş makine yahu. Karagöz: Bundan mükemmel kimde varsa çıkarsın, iki yüz bin kişilik ordunun topunu, tüfeğini, esirini, maktulünü on beş gün içinde ayıklayıp ter temiz edebiliyor.

tamamen temizleneceğini 23 Eylül 338/1922 tarihli (Figür 16) "İzmir'de orman mahsulleri" başlıklı karikatüründe ele almıştır.

Eylül 1922 sonlarına Anadolu'dan Yunan askerinin tamamen atılması sıra boğazlar ve Trakya'nın kurtarılmasına gelince, İngilizler işgallerindeki bölgeyi silahla savunacaklarını ilan etmişlerdi (Erkan, 2021, s. 21). Yukarıdaki bu karikatürden sonra İtilaf devletlerinin tarafları ateşkesi çağırması ve nihayet 24 Eylül 1922'de Türkiye'ye bir nota vererek görüşmelere katılmasını istemesi ile Mudanya Mütarekesi süreci başlamıştır. İtilaf devletleri Türkiye'nin Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'yı tekrar alma isteğine olumlu bakmamasına rağmen Türk tarafının isteği kabul edilerek Yunan ordusunun

Figür 14. 20 Eylül 338/1922. Köpeği öldürene sürütürler. Hacivat: Diri getirdiler, ölü götürüyorlar. Karagöz: Bilmez misin Hacivat meşhur sözdür iti öldürene sürütürler. (Sedyedeki iskeletin altında "İzmir'de vefat eden Yunan Ordusu" yazılı)

Figür 15. 30 Eylül 338/1922. Karagöz: Ağlama Venizelos Efendi ağlama, kendi düşen ağlar mı hiç. Dünya etme bulma dünyasıdır. (Kafataslarının üzerinde "megali idea" yazılı)

Trakya'dan çekilmesi ve Mudanya'da askeri bir konferans yapılması sağlanmıştır (Yaman, 1992, s. 168). Bu süreçte 30 Eylül 1922 tarihli (Figür 15) karikatür, Yunanlıların tüm Anadolu'yu işgal etme planı olan "megali ideasının" nasıl bir sona erdirildiğini göstermektedir. Burada İzmir'in işgaliyle önemli bir noktaya getirilen büyük idealin şimdi ne ile nihayetlendiğini ele alan karikatürde kan ve işkence üzerine kurulan bu hayalin yarattığı vahşeti kafatasları ile gösteren Karagöz, şimdiki durumu ise iki büküm ağlayan Venizelos'un ve tahtından alaşağı edilen Kral Konstantin'in durumuyla anlatmıştır. Bu hayali tarihin çöplüğüne göndermekte kararlı olan

Figür 16. 23 Eylül 338. İzmir'de orman mahsulleri. Hacivat: Üç beş kuruş ama ucuz ha Karagöz, bari taze mi? Karagöz: Beğenmezsen alma, şimdi ormandan taze taze tuttum, kullan kullan getir bana, beş kuruşu müşteri var.

Mustafa Kemal Paşa'nın güçlü bir hamleyle bütün düşmanlarını kahreden tavrını yansıtan ve "kendi düşen ağlamaz" sözünü de hatırlatan Karagöz, gelişmelerden memnun görünmektedir.

Yunan ordusunu İzmir'de denize dökerek batı Anadolu'daki işgali bitiren Türk ordusunun hedefinin Yunan işgalindeki Trakya'ya geldiği bilinen bir durumdu. Nihayet 3 Ekim 1922'de mütareke görüşmeleri için Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri Mudanya'da bir araya geldiler. Türkiye'nin itirazları üzerine Yunanistan katılmadığı görüşmeleri Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa başkanlığında bir heyet yürütmüştür. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Trakya Yunan işgalinden kurtarılmıştır (Tarih IV, 1934, s.122). Türklerin Başkomutanlık Meydan Muharebesi Zaferi ile Yunanlılar Anadolu'dan tamamen atması ve Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra sıra kesin barışa gelmişti. Mudanya Mütarekesi'nden hemen sonra 21 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı kesintilere uğrayan ve aylarca süren görüşmelerin sonucunda 24 Temmuz 1923'de imzalanmıştır. Böylece siyasi olduğu kadar ekonomik, kültürel, hukuki anlamda da Türkiye'nin bağımsız bir devlet olması dünyaca resmen tanınmıştır. Bu antlaşmaya göre Yunanistan ile çözülen ve mübadele gibi çözümü sonraya bırakılan bazı konular bulunmaktaydı. Trakya'daki sınırlar Mudanya Mütarekesi'nde belirlendiği gibi Meriç ırmağı sınırıyla belirlenirken, Bozcaada ve İmroz adaları Türkiye'ye verilmiş, kıyıya yakın Yunan adaları (Midilli, Sakız Sisam gibi) askerden arındırılmış, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri dışında Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin mübadele edilmesi kararlaştırılmıştı.

Lozan Antlaşması iki ülke arasında barış sağlanmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden kurulmaya başlanmıştır. Ancak her iki ülke için de son beş yılda yaşadıklarının karşılaştırılıp özetlendiği 14 Kasım 1923 tarihli (Figür 17) karikatür zamanı özetler niteliktedir. Bu karikatürde arkasında "Cumhuriyet" yazılı Mustafa Kemal

Figür 17.

14 Teşrinisani 339/Kasım 1923. Benzemek isteyenler. Almanlar ile Yunanlılar: O çıktı yükseldi, biz ne duruyoruz! Karagöz: O millete tutundu, memleketi kurtardı. O mevkiye milletin omuzlarında yükseldi. Sizin gibi şahsi keyfi için milleti kıranlar işte böyle tekerlenir. (Atatürk'ün arkasındaki tabelada "Cumhuriyet" yazılı)

Paşa'nın Türkiye'sine gıpta eden ancak bunu başaramayanlardan biri olan Yunanistan'ın iç ve dış siyaseti ele alınmıştır. Hakikaten Yunan ordusunun Küçük Asya macerasının büyük felakete dönüşmesinden sonra Yunanistan'da olanlardan sorumlu tutulan Konstantin gibi Kral, Gunaris gibi başbakanlar ve Hacıanesti gibi komutanların bulunduğu çok sayıda kişi 28 Eylül 1922'de askeri mahkemede vatana ihanetle suçlanmış ve 27 Kasım 1922'de idam edilmişlerdi. Lozan Antlaşmasıyla ve Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan Türk Rönesansı'na karşın Venizelos'un yeniden iktidara gelip ayrıldığı bu kısa dönemde Yunanistan'da Mart 1924'de cumhuriyet, 1925'de askeri diktatörlük ve 1935'de yeniden krallık ilanı ile üç rejim değişikliği, yedi askeri ayaklanma ve hükümet darbeleri meydana gelmiştir. Yunanistan'da olanlardan ve olacaklardan haber veren 14 Kasım 1923 tarihli bu karikatür ülkenin geçmişi kadar geleceğini de özetlemiştir

İki ülke arasında iyi ilişkiler kurulmaya başlansa da ve aradan uzun zaman geçerse de Türkiye üzerinde emelleri olduğu anlaşılan düşmanın, İzmir'i almayı hayal etmesi 30 Eylül 1925 tarihli (Figür 18) karikatüre konu edinilmiştir. İzmir'in işgalden kurtuluşunun yıl dönümünde Atina metropoliti Hrisostomos'un İzmir'i alma hayalleriyle halkı yeni belalara salma heves ve gayretini "İzmir'in istirdadı günü Atina'da hatıralar tazelenmiş" diyen Karagöz, keşişi geçmişte yaşadığı hüsrana ve yenilgiyi hatırlatarak uyarmaktadır.

Figür 18.

30 Eylül 1925. Etme be keşiş, var bunda bir iş. İzmir'in istirdadı günü Atina'da acı hatıralar tazelenmiş. Atina Metropoliti Hrisostomos: Ah vire mesafeyi göreceksiniz, İzmir Yunanlı olacaktır. Karagöz: Etme be koca keşiş, bak bakalım ardındaki tekme yarası kapandı mı? Acısı bittiyse haber ver. Bu sefer ta ciğerine bir pehlivan yakısı açayım.

Sonuç

Sonuç olarak, Türk Kurtuluş Savaşı'nın son büyük meydan savaşı olan Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Savaşı, Karagöz karikatürlerine öncesi ve sonrasıyla yansımıştır. Taarruza ilişkin bilgilerin gizliliğine uyan Karagöz bu süreçte Yunanlıların "şımarık tavırları", Avrupalı devletlerin diplomatik taktiklerini ele alırken İzmir ve Trakya'nın işgalden kurtarılacağı ve Yunanlıların eninde sonunda yenileceği inancını da karikatürlerine taşımıştır. Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasından sonra karikatürlerdeki ağırlık İzmir'in düşman işgalinden kurtarılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu zaferle Mustafa Kemal Paşa'nın cephede olduğu gibi iç ve dış siyasette büyük başarılarla Yunanlılar kadar İngiliz, Fransız ve Amerikalıları da yendiği böylece emperyalizmin Anadolu'daki yenilgisinin tüm dünyada büyük yankı uyandırdığı bilinmektedir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın siyasi cephedeki başarısının Lozan Antlaşması ile nihayete ermesiyle Türkiye'de başlayan gelişim sürecini yakından takip eden Karagöz, İzmir'in düşman işgalinden kurtarılmasına büyük önem vererek İzmir'le ilişkili kırktan fazla karikatür yayınlamıştır. Bu karikatürlerde İzmir'in düşman işgalinden kurtarılması umudu, kurtuluşu sevinci ve İzmir'in Türkler için önemi ortaya konulurken, İzmir'de yaşananların Yunanistan ve müttefikleri üzerindeki etkileri tarihi, askeri, siyasi, ticari ve psiko-sosyal boyutlarıyla ele alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Erdem, N. (2014). Yunan kaynaklarına göre 1922 yılında Batı Anadolu'da otonom devlet kurmaya yönelik faaliyetler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(29), Güz, 97-140.
- Erkan, M. S. (2021). Mudanya Mütarekesi öncesi gelişmeler ve müttefik generallerin İstanbul'daki toplantı tutanağı. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 10(28), 21-50
- Karagöz, 31 Mayıs 1338-30 Eylül 1341 arası sayılar.
- Özkan, K. (2015). Yunanistan'ın İzmir'i işgali ve ABD. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(13), 113-149.
- Sarıhan, Z. (1996). *Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*. Türk Tarih Kurumu.
- Sarıkaya, M. (2022). "Sakarya zaferi'nin Karagöz karikatürlerine yansımaları" T. İdem & C. S. Sezan (Eds.), *Zaferin 100. Yılı Dönümünde Milli Mücadeleye Yeni Bakışlar* (ss. 317-338) içinde. Son çağ.
- Törel, T. (2012). Trakya'nın işgali ve Yunan mezalimi (1919-1922). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(51), 237-252.
- Yaman, A. E. (1992). Türkiye Büyük Millet Meclisinde büyük zafer. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 147-171.

Halk Fırkası'nın Kuruluş Sürecinde Lozan Barış Konferansı ve Türk Basınındaki Akisleri (Şubat-Mart 1923)

The Lausanne Peace Conference in the Establishment Process of the People's Party and Its Reflections in the Turkish Press (February–March 1923)

Doğan KOÇAK^{ID}
Aslıhan KESKİN^{ID}

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 19.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 06.06.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 23.06.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Doğan Koçak
E-mail: dogan_kocak25@hotmail.com

Atıf: Koçak, D., & Keskin, A. (2023). Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde Lozan Barış Konferansı ve Türk B-basınındaki akisleri (Şubat-Mart 1923). *Atatürk Dergisi*, 12(1), 10-18.

Cite this article as: Koçak, D., & Keskin, A. (2023). The Lausanne Peace Conference in the establishment process of the People's Party and its reflections in the Turkish press (February–March 1923). *Journal of Atatürk*, 12(1), 10-18.

ÖZ

Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğraması siyasi düzlemde beklenmedik bir gelişmeydi. Çünkü barışın gerçekleşmemesi Türkiye'de siyasi istikrarın kurulmamasına anlamına geliyordu. Barışın akabinde Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulması planlanan yeni fırka tamamen halkçı bir nitelik taşıyacaktı. Bu süreçte basında önemli değerlendirmeler yapıldı. Bunlar barış konferansı ve yeni fırka ile ilgiliydi. Barış sürecinde halkın ve aydınların desteğini almak ve fırka için uygun zihinsel zeminin oluşmasını sağlamak da temel amaçtı. Diğer taraftan basının siyasi alandaki yönlendirici etkisi de göz ardı edilemezdi.

Bu çalışmada Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde yaşanan siyasi gelişmeler ile ilgili dönemin basınında çıkan köşe yazıları, konu ile ilgili gazete haber ve demeçleri Şubat-Mart 1923 tarihleri dikkate alınarak irdelenecektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak bilimsel bir metin oluşturulması için "doküman incelemesi" tekniği uygulandı. Materyaller tarih biliminin gerektirdiği metoda uygun ve bilimsel ilkelerin ışığı altında değerlendirilerek incelendi.

Anahtar Kelimeler: Basın, halk fırkası, kuruluş süreci, lozan

ABSTRACT

The interruption of the Lausanne Peace Conference during the establishment of the People's Party was an unexpected development at the political level. Because without the peace agreement, political stability in Turkey would not have been obtained. The new party, which was planned to be established by Mustafa Kemal Pasha after the peace, would have a completely democrat character. In this process, important assessments were made in the press. These were about the peace conference and the new party. In the peace process, getting the support of the people and intellectuals and providing the appropriate mental ground for the party were also the main objectives. On the other hand, the guiding influence of the press in the political arena could not be ignored. In this study, the articles published in the press of the period about the political developments in the establishment process of the People's Party, the news and statements in the newspapers about the subject will be examined by taking into account the dates February–March 1923. In the study, "document analysis" technique was applied to create a scientific text by employing qualitative research method. The materials were examined in accordance with the method required by the science of history and evaluated in the light of scientific principles.

Keywords: Establishment process, Lausanne, People's Party, press

Giriş

Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde dış ilişkilerle ilgili bazı gelişmeler gazetelere yansımakta ve özellikle de Lozan Barış Konferansı ile ilgili haber yazıları basın aracılığıyla okuyucularla paylaşılmaktaydı.¹ 20 Kasım 1922'de Lozan'da başlayan görüşmelerin (Lozan Barış Konferansı, 1969, s. 1) 4 Şubat 1923'te kesintiye uğraması ile ilgili siyasi gelişmeler Türk basınında önemli bir yer edindi. Konferansın kesintiye uğramasındaki temel neden; Türk Heyeti Başkanı İsmet (İnönü) Paşa'nın Lozan'dan Ankara'ya gönderdiği 5 Şubat tarihli raporda da belirttiği üzere "iktisadi sorunlar yüzünden" ya da adli ve mali kapitülasyon konusunun çözümlenememesinden dolayıldı (Cihangir, 2013, s. 145; Şimşir, 2012, s. 415).

Görüşmeler sırasında Musul sorunu bir yıl ertelenerek İngiliz-Türk görüşmelerine tabi tutulmaktaydı. Adli kapitülasyonlar konusunda ise Türk Heyeti ödün vermemişti. Fransız delegasyonu Maurice Bompard'ın önerisi üzerine ekonomik sorunlarda bazı maddelerin ertelenmesi kararı alındıysa da İsmet Paşa, Bompard'a verdiği cevapta müttefiklerin Türkiye'yi "köle" durumuna düşürmeye çalıştıklarını ve adli kapitülasyonlar konusunda Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğine saygı gösterilmediğini ifade etti (Sonyel, 2006, ss. 134-135).

Türk Heyeti 4 Şubat'ta müttefiklere kendi tasarılarını sundu. Tasarıda, İngiltere'nin de başlıca istediği; Boğazlar, azınlıklar ve Musul konularının antlaşma dışında bırakılması kabul edilmekteydi. Ancak Yunanistan'ın Türkiye'ye tazminat ödemesi gerektiği belirtilmekte, müttefiklerin Türkiye'den tazminat isteminden vazgeçmeleri dile getirilmekte ve tüm ekonomi, mali ve adli maddelerin antlaşmadan çıkarılması gerektiği ifade edilmekteydi. Bu tasarıda tazminat gibi bazı konular dışında çoğu istek müttefikler tarafından kabul edilmedi ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İsmet Paşa'yı müttefiklerin tasarısını kabul etmeye zorladı. Türk Heyeti bu isteği reddetti ve görüşmeler kesintiye uğradı. İngiliz delegasyonu da 5 Şubat'ta Lozan'dan ayrıldı (Sonyel, 2006, s. 135).

Yaşanan bu siyasi gelişmeler Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde önemli bir engel olarak ortaya çıktı. Fırkanın kurulabilmesi için öncelikle bu uluslar arası siyasi krizin çözümlenmesi ve barışın imzalanması gerekiyordu. Bu gelişme Türk basınında Lozan ve Halk Fırkası'nın kuruluşu ile ilgili önemli değerlendirmelerin yapılmasına neden oldu. Halk Fırkası'nın kuruluşu Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile daha da hızlanmıştı. Bu durum basında da dile getirilmiştir. Bu çalışmada önceki çalışmalardan farklı olarak; Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde barış görüşmelerinin kesintiye uğraması sonrası Türk ulusal basınında yapılan değerlendirmeler işlenip alana katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Barış Konferansıyla İlgili Basına Yansıyanlar

Barış görüşmelerinin kesintiye uğraması ile ilgili ilk açıklama doğaç olarak Mustafa Kemal Paşa'dan gelecekti. 5 Şubat 1923 tarihli gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın demeci okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Aynı tarihli "Yeni Şark" gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği demeç "Konferans Hakkında Başkumandan Diyor" başlıklı haber yazısı ile okuyucuya aktarılmaktaydı. Buna göre; Mustafa Kemal Paşa Lozan'da yaşanan kesintinin nedeni üzerinde durmakta ve bu durumun Türkiye'nin batı karşısında her alanda tam bağımsızlık amacına ulaşmasının bir sonucu olduğunu ifade etmekteydi. Ayrıca Türk milleti insanca yaşayabilmek

için her alanda bağımsızlığı elde edene kadar mücadelesini barış masasında da sürdürecekti (Yeni Şark, 5 Şubat 1923).

"Konferans Hakkında Başkumandan Diyor" başlıklı haberde Mustafa Kemal Paşa'nın müttefik devletlerinin Türkiye'nin bağımsızlığını ve Türk milletin varlığını kabul etmek istemediğini belirten demecine de yer veriliyordu. Lozan Barış Konferansı'nda hiçbir devletin tam bağımsızlık konusunda taviz verilemeyeceği ve bu durumun Türkiye için de geçerli olduğu vurgulanmaktaydı. Müttefik devletler Türkiye'nin sosyal, siyasi, ekonomik vb. alanlarda bağımsızlığını engellemek için bir yarışa girmişti. Mustafa Kemal Paşa bu durum karşısında Türkiye'nin tam bağımsızlığını temin edecek bir barış istediğini ifade ediyordu (Yeni Şark, 5 Şubat 1923). İmzalanacak barış antlaşmasının Türkiye'nin ekonomik çıkarlarına uygun olması gerekiyordu. Türkiye için de uygun bir barış yapma imkânı oluştuktan sonra geçmişin getirdiği kayıpların kısa sürede telafi edilmesi mümkün olacaktı. Bu da ekonomi ve eğitim-öğretim alanlarında yapılacak çalışmalar ile sağlanabilirdi. Lozan'da bir barış imzalanabilirse, sonraki süreçte kurulacak Halk Fırkası bu amacı gerçekleştirecekti. Yapılacak ekonomik kalkınma hamlelerinde doğru ilkeler takip edilecek ve akılcı yöntemler kullanılacaktı. Kurulacak fırka sadece toplumun bir kesimini değil, sınıf ayrımı gözetmeksizin bütünü kapsayacak ve temsil de edecekti (Yeni Şark, 5 Şubat 1923).

Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin ve milletin eski zihniyette olmadığını her fırsatta vurgulamaktaydı. Türkiye'yi ve milleti esir etmek isteyen zihniyete gereken cevabın verilmesi şarttı. Millet de artık müttefik devletlerin kendi çıkarlarına istedikleri barış koşullarının Türkiye için anlamını biliyordu. Belirlenen antlaşma hükümleri Türk milletini ve Türkiye'yi esir etme projesinin bir ön hazırlığıydı. Mustafa Kemal Paşa projeye dâhil olan müttefik devletlerin gaflet içerisinde olduklarını da belirtmekteydi (Aksoy, 1971).

"Yeni Şark"ta çıkan "Konferans Hakkında Başkumandan Diyor" başlıklı haberde barış konferansında müttefik devletlerin bir sorun çıkarmaması halinde Meclis'in antlaşmayı tasdik edeceği ve sonrasında Meclis'in ilk dönemini tamamlayacağı okuyucu ile paylaşılmıyordu. Bu süreçte millî amaçlar gerçekleştirilene kadar Meclis'in görevini yerine getireceği ve bu doğrultuda gerekirse geçici bir kanun da çıkarılacağı ifade edilmekteydi (Yeni Şark, 5 Şubat 1923).

6 Şubat 1923 tarihli gazetelerde Lozan görüşmelerinin sonlandırıldığına dair bilgiler veriliyordu. Aynı tarihli "Akşam"da "Müzakerat İnkıta Uğradı" başlığıyla Lozan görüşmelerinin sonlandırıldığı haberi verilmekteydi. Görüşmelerin kesintiye uğramasının temel nedeninin Musul ve Karaağaç konularında İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile Türk Heyeti Başkanı İsmet (İnönü) Paşa arasında görüşmeler sırasında yaşanan anlaşmazlıklar olduğu şöyle ifade edilmekteydi: "...müttefikler kâmilten Lozan'ı terk etmeye karar verdiler. Paris gazetelerinin aktardığına göre; Lozan'da İsmet Paşa muahedeyi imza etmeksizin görüşmelere son vermiştir. Müttefikler İsmet Paşa nezdinde son teşebbüslerde bulunmaya Mösyö Bompard'ı memur etmişlerdir; ancak hiç başarılı olamamıştır. Üç devlet-i müttefike heyet-i Murahhasası rüesası müzakerata devamın gayrimümkün olduğunu söylemişler ve Lozan'ı terk etmeye karar vermişlerdir. İngiliz Heyet-i Merhusası bu akşam Londra'ya hareket etmiştir" (Akşam, 6 Şubat 1923, s. 1).

Aynı tarihli "Vakit"te ise Necmeddin Sadak Bey tarafından yayımlanan "Paşa Hazretlerinin İnkıta Hakkında Sözleri" başlıklı haber

1 Lozan Barış Konferansı ile ilgili gelişmeler Anadolu ve İstanbul basınında yer edindi. (Y.N)

yazısında Lozan'da yaşanan kriz hakkında okuyucu bilgilendirilmekte ve Mustafa Kemal Paşa'nın konu hakkındaki değerlendirmelerine yer verilmekteydi. Necmeddin Bey'e göre; barış görüşmelerinin kesintiye uğramasındaki temel neden ekonomik konulardaki anlaşmazlıklardı. Kendisi durumu şu cümleleriyle özetliyordu: "...Lozan'da mesail-i iktisadiyeden dolayı inkıta olmuştur. Bu haberi belki yarın okuyacaksınız. Zerre kadar hayrete düşmeyiniz. İdamesi mesuliyeti bize ait olmayan ve olmayacak olan muhasematın safahatı ne olursa olsun bizim hukuk-ı meşruamızı her suretle temine muvaffak olacağımıza mutmainiz. Milletimizin azmi, kuvvetimiz, kabiliyetimiz bunu kafildir, zamindir" (Vakit, 6 Şubat 1923, s. 1).

Barış görüşmelerinin kesintiye uğraması ile ilgili haber yazıları 7 Şubat tarihli gazetelerde de yer edindi. Yine "Vakit" gazetesinde "Son Dakikaya Kadar Başlayan İtilaf Ümitlerine Rağmen Müzakerat Neticesi Yarım Kalmıştır" başlıklı haber yazısında görüşmelerin sonlandırıldığı ve Lord Curzon'un isteklerinin kabul edilmemesi sonucunda Lord Curzon'un konferansı terk ettiği belirtilmekteydi. İsmet Paşa ile 6 Şubat akşamı Fransız Delegeşi Maurice Bompard görüşmüşlerse de bundan bir sonuç alınamamıştı. Görüşmelerin sonlandırılma nedeninin adli ve mali kapitülasyonlar olduğu da verilen bilgiler arasındaydı (Vakit, 6 Şubat 1923).

Ahmet Emin (Yalman) Bey'in Konferansla İlgili Değerlendirmeleri

Barış görüşmelerinin kesintiye uğraması Türk temsilcilerinin özellikle de kapitülasyonlar, Musul ve Karaağaç konularında taviz vermemesinin de bir sonucuydu. Buna tepki olarak İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Fransız delegeler konferansı terk etmişlerdi. 5/6 Şubat 1923 gecesi Konferans'ın Genel Sekreteri R. Masigili, İsmet Paşa'dan Türkiye'ye dönüşünü ertelemesini istemişse de bunda başarılı olamamıştı. Aslında İsmet Paşa ve Türk Heyeti'nin Ankara'ya dönme kararı alması siyasi bir manevra idi (Tuğluoğlu, 2013). "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesi yaşanan gelişmeleri "Fransızların İsrarı Konferansı İkamata Uğratmış ve Müzakerata Nihayet Verilmiştir" başlıklı manşet haberiyle paylaşmaktaydı (Hâkimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1923, s. 1).

7 Şubat 1923 tarihli "Vakit" gazetesindeki ise "İktisadi Esarete Karşı" başlıklı köşe yazısıyla Ahmet Emin (Yalman) Bey durumu farklı bir eksende değerlendirmekteydi. Ona göre; konferansın kesintiye uğramış olması bir başarısızlık değil, başarılı bir yoldaki ilk adım idi. Ahmet Emin Bey ekonomik bağımsızlık ve toprak meselesi ile ilgili konulardan bahsederken, Osmanlı Devleti'nde uygulanan sistematik yönetimden de örnekler vermekteydi. Toprağın lafta sahibi olmak ve mahsulü yabancılara vermek, üreticinin fiilen iktisadi esaret altında bulunması demekti. Türk milletinin layık görüldüğü akıbet bundan ibaretti. Lozan'daki sömürgeci zihniyettekiler böyle bir esaretin Türk Heyeti tarafından kabul edileceğini bekliyorlardı. Çünkü onlar Osmanlı Devleti yöneticilerinin önceden ekonomik esaret altına alındıklarını biliyorlardı. İmparatorluğun büyüklüğü arazi büyüklüğü ile anlam kazanıyordu. Geniş araziye sahip olmak ve bütün kuvveti bu araziye zorla bir arada tutmak için kullanmak bunun bir sonucuydu. Bu nedenle devlet, arazi konularında son derece dikkatliydi (Vakit, 7 Şubat 1923).

Ahmet Emin Bey'e göre Osmanlı Devleti Yemen gibi Anadolu'dan uzak ve dışındaki topraklar için 1,5–2 milyon Türk gencini savaşa yollamada tereddüt etmemişti. Devlet yöneticileri bu zamana kadar halkın refahını artırmayı, memleketin ihtiyaç duyduğu alet ve edevatı belli bir plan çerçevesinde üretmeyi, yer altı ve yer üstü kaynaklarını milletin istifadesi için kullanmayı hiç düşünmemişti.

Ona göre hiç uğraşmadan ceplerini doldurmayı düşünen yabancı vurguncuların menfaati ile eski imparatorluğun yöneticilerinin zihniyeti aynı idi (Vakit, 7 Şubat 1923).

Ahmet Emin Bey Türkiye'de gerçekleştirilen inkılabın kök tuttuğunu ve bazı konularda hemen karar verilmemesi gerektiğini de vurguluyordu. Bunlardan birisi de fazla arazi konusu idi. Ahmet Emin Bey'e göre eskisi gibi fazla arazi elde etmek mantıksız bir düşünceydi. Sadece milli, siyasi, iktisadi birlik için bazı toprakların vatan kabul edilmesinin bir gereklilik olduğunu şöyle izah ediyordu: "Diğer topraklar bize altın tepsi içinde uzatılsa bugün biz 'hayır istemiyoruz. Yabancı topraklarda boşu boşuna zabıta memurluğu etmekten bıktık. Sanayi memleketi değil ki oralara bir pazar diye ihtiyaç duyalım biz yalnız öz vatanımızı isteriz' diyebilecek kadar idrak ve metanet sahibiyiz. Fakat kendimizin saydığımız sınırlı ve belirli topraklara tamamiyle sahip ve hâkim olmak isteriz. Bu hususta anladığımız hâkimiyet kavramı, kendi ihtiyaçlarımıza göre serbestçe bir iktisadi siyaset takip etmekten, memleketin gelişmesine hizmet eden çarelere -hiç bir nevi sınırlama tanımadan- girişmekten halkımızı daha mükemmel bir hayat mücadelesine, daha yüksek bir yaşama seviyesine çıkarmaktan ibarettir" (Vakit, 7 Şubat 1923, s. 1).

Ahmet Emin Bey iktisadi anlamda gerçek bir sanayi ülkesi gibi eldeki topraklar üzerinde denetim sahibi olmanın daha faydalı olacağını savunmaktaydı. Yani kontrolümüz dışında kalacak yerler için görüşmelerin yarıda bırakılması ve toprakla ilgili anlaşmazlıklardan dolayı savaşı ihtimalinin kabul edilmesi siyasi bir hataydı. Ancak iktisadi bağımsızlık söz konusu olduğunda savaşılabildi. Halk artık iktisadi alanda esir olmak istemiyordu. Batının ekonomisine bağımlı bir ülke konumunda olmak, Türkiye için artık söz konusu bile olmamalıydı. Türk halkı kendi ülkesinin efendisi olmalıydı. Türk Heyeti bu şartı kabul eden ve Türkiye ile iktisadi ilişkilerini düzeltmeye çalışanlara karşı olumlu cevap vermekte hazırdı. Buna göre onlar sermayelerini uygun ekonomik şartlarda işletebilecek, Türk halkı da şimendifer, yol, liman sahibi olacak ve doğal kaynaklarını ülkenin menfaatine kullanacağı için yarar elde edecekti. Ancak Türkiye için bu iyi niyeti taşımayanlar Türk milletinin uyanık olduğunu savaşa hazır bulunduğunu bilmeliydi. Bu zihniyette olanlarla barış görüşmelerinde işbirliği yapılmayacaktı (Vakit, 7 Şubat 1923).

Ahmet Emin Bey Karaağaç'tan vazgeçmenin ve Musul ile ilgili konularda Lozan'da özel görüşmeler yapmanın ayrı birer tedbir olduğunu da savunmaktaydı. Türk Heyeti'nin barış görüşmeleri sırasında ekonomik bağımsızlık için bazı önlemler alması da bir gereklilikti. Ekonomik bağımsızlık söz konusu olduğunda bundan taviz verilemezdi. İsmet Paşa ve diğer delegelerin yaptığı bu hareket önemli bir tedbir olarak değerlendirilebilirdi. Gerçek anlamda tam bir ekonomik bağımsızlığın Batı emperyalizmine karşı her türlü fedakârlığı göz önünde bulunduran Türk milletinin hakkı olduğu da bir realiteydi. Ahmet Emin Bey'e göre Lozan'da görüşmelerin sonlandırılmasının gerçek nedeni Türk Devleti'ni iktisadi esaret altına alınmak istenmesine karşı Türk Heyeti'nin bunu kabul etmemesi idi. Hazırlanan barış maddelerinin amacı buydu (Vakit, 7 Şubat 1923).

Halk Fırkası ve Lozan Konferansı Hakkında Basına Yansıyanlar

Lozan'daki kesinti devam ederken Mustafa Kemal Paşa İzmit gezisinden sonra 6 Şubat 1923'te Balıkesir'e geldi. 7 Şubat'ta Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde halka hitap etti. Atatürk'ün "Balıkesir Hutbesi" olarak adlandırılan bu konuşmasında ileride kuracağı fırkanın

bir ön tanıtımını yaptı. Ayrıca halkın siyasi gelişmelerle ilgili sorularına da cevap verdi. Allah'ın birliğini, Hz. Muhammed (sav)'in son Peygamber ve İslam dininin de akla ve mantığa uygun son mükemmel din olduğunu vurguladı. Ayrıca camilerin de İslam'ın ilk günlerinden itibaren sosyal konuların görüşüldüğü yer olduğunu ifade etti (Güler, 2016).

Mustafa Kemal Paşa aynı gün Halk Fırkası ve Lozan görüşmeleri ile ilgili sorulara da cevap verdi. Halk fırkası ile ilgili olarak firkada herkesin temsil edilebileceğini ve sınıf ayrımı gözetilmeyeceğini vurguladı. Yani firma içerisinde bir sınıflandırma –üst ya da alt tabaka- söz konusu olmayacaktı. Halk Fırkası'nın en temel özelliğini şu cümleleriyle ifade ediyordu: *“Bu milletin siyasî firkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, memalik-i sairede firkalar behemehâl iktisadî amaçlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir firkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla bir firma teşekkül eder. Hâlbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dâhildir”* (Tökin, 1965, s. 68).

Mustafa Kemal Paşa Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması ile ilgili soruları da yanıtladı. Bu konuşma 11 Şubat 1923 tarihli *“Hâkimiyet-i Milliye”* gazetesinde *“Balıkesir’de Fevkalade Mühim Bir Nutuk”* başlıklı haberde ayrıntılı olarak verilmekteydi. Gazi, Lozan’daki zihniyetin özellikle de kapitülasyonlar konusunda aynı olduğunu ve hiç değişmediğini, Türk delegelerine karşı bu eski zihniyet ile yaklaşıldığını ifade ediyordu. Kapitülasyon konusunda da özellikle Fransız ve İtalyanların zorluk çıkardığını ve bu nedenle Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığını belirtmekteydi. Lozan’da Türk Heyeti’ne sunulan ve basında *“proje”* olarak adlandırılan barış maddelerinde kapitülasyonlar ile ilgili maddelerin Türkiye aleyhine olması kabul edilemezdi. Çünkü kapitülasyonlar bir devletin varlığını sonlandırmaktaydı. Türk milletinin yaşama hakkının elinden alınması kabul edilemez bir gerçektir. Bunun için her türlü önlem almak bir zorunluluktur. Mustafa Kemal Paşa da Türk milletinin bu görüşte olduğunu vurguluyordu (Hâkimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1923).

Halk Fırkası'nın Taşınacağı Nitelikler Hakkında Basına Yansıyanlar

Mustafa Kemal Paşa Batı Anadolu gezisi sırasında gerek halk karşısında yaptığı konuşmalar gerek gazetelere verdiği demeçler ile kuracağı parti hakkında basına detaylı açıklamalarda bulunuyordu. 11 Şubat tarihli *“Hâkimiyet-i Milliye”*de *“Balıkesir’de Fevkalade Mühim Bir Nutuk”* başlıklı haber yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası'nın temel nitelikleri hakkındaki değerlendirmesine yer verilmekteydi. Fırkanın en temel özelliği; öncelikli olarak milleti bir eğitim süzgecinden geçirecek olmasıydı. Firma içerisinde temel kazanım milli terbiye ve ahlak konularında gerçekleştirilecekti. Yani firma hem halk için bir okul hem de milli ahlak ve terbiyenin aşılandığı bir merkez niteliğinde olacaktı. Halk burada aldığı siyasi terbiye ile daha doğru kararlar alabilecekti (Hâkimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1923).

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması Meclis içerisindeki bazı grupları tedirgin etmiş ve ağır eleştirilerine neden olmuştu. Mustafa Kemal Paşa da Meclis’te yapılan bu olumsuz değerlendirmeleri eski gelenekçi yapının bir eleştirisi olarak vurgulamaktaydı. Gaziye göre bu kişiler, Türk halkının Milli Mücadele ile kazandığı yaşama hakkını elinden alma planını gerçekleştirmek istiyorlardı. Bu bakımdan herkes bireysel olarak uyanık olmalı idi: *“...Efendiler,*

şunu katiyetle bilmek icap eder ki, kazanılan şey hayat ve namustur. Buna tecavüz, hayat ve namusumuza tecavüzdür. Her ferdin bu gibi hareketlere dikkat etmesi ve onlara karşı son derece uyanık bulunması lazımdır. İşte bu bakımdan milletin içinde bir ferd olarak ve tekrar milletin seçmesine nail olur isem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde üye sıfatıyla çalışmayı vazife kabul ediyorum” (Hâkimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1923, s. 2).

Mustafa Kemal Paşa kuracağı fırkanın hem Türkiye’deki eski siyasi firkalardan farklı olacağını hem de Batıdaki siyasi anlayıştan farklı nitelikler taşıyacağını da vurguluyordu. Çünkü milletin Türkiye’deki siyasi firkalardan çok canı yanmıştı. Batılı ülkelerdeki firkalar ise iktisadi amaçlar üzerine kurulmuştu. Batıda çeşitli toplumsal sınıflar vardı ve her bir sınıfın menfaatini koruyan bir firma kurulmuştu. Gazi, Avrupa’daki bu sistemin Türkiye’ye mal edilmek istenmesine karşılık *“Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teccüs eden siyasî firkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur”* cümlesiyle Türkiye’deki siyasi sistemin sınıflara göre işlemediğini ifade ediyordu. Türkiye’de kurulan firkalar toplumsal sınıfların menfaatini değil, kendi menfaatlerini düşünerek toplumda bölünmelere neden olmaktadır. Bu yüzden Halk Fırkası toplumun bir kesimini değil, bütünü temsil edecek ve geçmişten gelen bu bölünmeleri de ortadan kaldıracaktı (Hâkimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1923, s. 2).

Halk Fırkası'nın sınıf ayrımı yapmayarak halkın ekonomik yaşantısını desteklemesi önceki firkaların hiç birinde olmayan bir nitelik olarak göze çarpıyordu. Bu fırkanın önceliği kendi menfaati değil, halkın menfaatiydi. Mustafa Kemal Paşa yaptığı değerlendirmede fırkanın temsil edeceği halkın nitelikleri ile ilgili bir analize de yer veriyordu. Buna göre; Türk toplumunun büyük bir kısmı çiftçi ya da köylü idi. Bu nedenle firma önce bu sınıfı temsil edecekti. Çiftçi kesim için araziye ihtiyaç vardı. Topraksız köylü toplumsal bir sorundu. Halk Fırkası belirleyeceği program ile ilk önce bu sorunu ortadan kaldıracaktı. Diğer bir mesele ise Türkiye’de büyük arazi ve çiftlik sahipleri ile ilgiliydi. Bu kişilerin de ekonomik anlamda desteklenmesi gerekiyordu. Çünkü Türkiye’de büyük çiftliklere sahip olan kişi sayısı azdı. Fırkanın diğer temsil edeceği sınıfı zanaatkâr ve tüccarlar oluşturmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa’ya göre Türk toplumu yaptıkları işlere göre; çiftçi, toprak sahipleri, zanaatkâr ve tüccarlardan meydana gelmekteydi. Firkada toplumsal sınıfların tamamının menfaatleri gözetilecekti. Ayrım yapılmayacaktı. Gazi, üretici sınıfa karşılık ticaret erbabı olarak adlandırılan büyük sermaye sahibi kişilerin de firkada desteklenmesinin şart olduğunu vurgulayarak basında yer alan bir yanılgıya da şöyle açıklık getirmekteydi: *“Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi, bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi tüccarların bulunduğu hatıra gelebilir. Hâlbuki bizim memleketimizde büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç... Dolayısıyla biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Hâlbuki memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız”* (Hâkimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1923, s. 2).

Mustafa Kemal Paşa Türkiye’deki çoğu ekonomik faaliyetin yabancı sermaye kontrolünde olduğunu bildiği için Lozan görüşmelerinde özellikle de kapitülasyon konusu hakkında taviz verilmemesini Türk Heyeti’nden istemişti. Yerli milyoner oluşturma düşüncesi de yabancı sermayedarlara karşı oluşturulacak bir karşı güç olacak ve böylece barış sonrası dönemde bağımsız ve milli bir ekonomi kurulacaktı (Boratav, 2003). Nitekim Atatürk’ün bu görüşü 17 Şubat-4 Mart 1923’te yapılacak Birinci Türkiye İktisat Kongresi’nde de değerlendirilecekti (Çavdar, 1982).

Bu sınıfların dışında bir de amele olarak adlandırılan işçi kesim vardı. İşçiler fabrika ve imalathanelerde çalışmaktaydı. Türkiye'nin bağımsız bir ekonomiye sahip olması için fabrika kurmak bir zorunluluktu. Türkiye'de var olan fabrikaların çoğu yabancı sermayedarların elindeydi. İmalathanelerde çalışan işçi sayısı ise sadece yirmi bin idi. Gerek fabrika sayısı gerek buralarda çalışacak işçi sayısı da çok azdı. Bu nedenle yaz aylarında tarlalarda çalışan ve üreticiden hiçbir farkı olmayan amelenin de haklarını korumak kurulacak Halk Fırkası'nın amaçlarından biri olacaktı. Bu da ancak kapitülasyonlardan kurtulmuş bir ülkede gerçekleştirilebilirdi (Hâkimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1923). Lozan Konferansı'nın kesintiye uğrama nedeni de buydu.

Gazi'ye göre bir ülkedeki ekonomik ve ticari kalkınma üretim ile gerçekleştirilebilirdi. Maddi üretim kadar bilişsel üretim de bir toplumun kalkınmasında önemli bir yere sahipti. Bunu gerçekleştirecek toplumsal bir sınıfa da ihtiyaç vardı. Bunlar aydınlar ve ulema olarak bilinen ve toplumun fikir üreten sınıfıydı. Bu sınıfın yapması gereken her zaman halka doğru bilgiyi aktarmak, bilgilendirmek, medeniyet yolunda gelişim ve ilerlemesini sağlamaktı. Aydınlar, toplumu çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmada öncü olmak zorundaydı. Onlardan beklenen sadece buydu. Aydınlar da Halk Fırkası içerisinde yer alacaktı (Hâkimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1923, s. 2).

Çiftçiler, toprak sahipleri, zanaatkârlar, tüccarlar, ameleler ve aydınlar gibi toplumu oluşturan sınıflar birbirinden bağımsız değildi. Aksine birbirile ilişkili ve bağımlıydı. Bu durum belirtilen sınıfların ve "Türk toplumunun yüzlerce yıllık sosyal yapısının" bir sonucuydu. Sınıflar ve meslekler arasında bir menfaat ilişkisi de vardı (Sencer, 1959, s. 52, 272). Birinin elde edeceği bir fayda ya da zarar diğerini de etkiliyordu. Bu nedenle kurulacak fırkanın sınıflar arasında ayırım yapması da mümkün değildi. Sınıflar tamamen halkın bir parçası olacaktı (Hâkimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1923).

Basında İsmet (İnönü) Paşa ile İlgili Değerlendirmeler

Barış konferansının kesintiye uğraması ve Türk Heyeti'nin Türkiye'ye geri dönüşü ile ilgili basına yansıyan haber ve değerlendirmeler okuyucu ile günü gününe paylaşıyordu. 15 Şubat 1923 tarihli "Akşam"ın verdiği "Vaziyet" başlıklı haber yazısında; barış görüşmeleri ve genel durum hakkında bilgi verilmekteydi. Lozan Konferansı ile ilgili yeni bir gelişmenin olmadığı ve İsmet Paşa'nın 16 Mart'ta İstanbul'a geleceği de belirtiliyordu. "Akşam" gazetesinde Avrupa'dan gelen bazı haberlerin barışın yapılacağına yönelik olduğu şöyle ifade edilmekteydi: "...İsmet Paşa'nın Romanya Hariciye Nazırı ile vaki olan mülahatları, Kral tarafından kabul edilmesi sulh meselesinden ziyade iki memleketin münasebetine atif ediliyor. Mamafih İstanbul'da müttefikin mümessillerinin İsmet Paşa'ya hükümetleri namına bazı işaretatta bulunacakları aşikârdır. Binaenaleyh İsmet Paşa İstanbul'dan geçerek Ankara'ya gitmeden evvel vaziyetin değişmesi mümkün değildir. Mamafih Avrupa'dan gelen haberler sulh ümitlerinin ziyadeleştiğini gösteriyor" (Akşam, 15 Şubat 1923, s. 1). Özellikle de İngiliz basınında verilen haberler İngiltere Hükümeti'nin barış yapma taraftarı olduğunu haber verilmekteydi. "Akşam"ın 16 Şubat tarihli nüshasında yayımlanan "İngiltere kabinesi, sulhun temini için yeni müsaadatta bulunmaya karar vermiş" başlıklı haberinde bunu doğrular nitelikte bir değerlendirmeye yer verilmekteydi. Habere göre; İngiliz kabinesinin barışın yapılması adına şartlarını değiştirdiği belirtiliyordu (Akşam, 16 Şubat 1923). Bu sırada Türk Heyeti de Türkiye'ye geri döndü.

16 Şubat 1923'te İsmet Paşa ve Türk Heyeti'nin İstanbul'a geldiği haberi "İsmet Paşa dün gece yarısı gelmişlerdir" başlığıyla okuyucu ile paylaşılmakta ve İsmet Paşa'nın İstanbul'da bir gün kalacağı bilgisi verilmekteydi (Vakit, 16 Şubat 1923). "Akşam" gazetesinin 18 Şubat tarihli nüshasında ise "İsmet Paşa'nın mühim sözleri" başlıklı haberde İsmet Paşa'nın konferans hakkında verdiği bir demece yer verilmekteydi. Demecinde; İsmet Paşa her devletin görüşmelere "kendi isteklerini ceplerine koyarak" geldiklerini, toprak meselesinin halledildiğini ancak özellikle de iktisadi ve mali konuların çözümlenemediğini ifade etmekteydi. Kendisinin kapitülasyon konusunda ısrar ettiğini, müttefiklerin harp hasarı ve tazminattan vazgeçtiklerini, ancak buna karşılık kendilerinin de Viyana bankasında müttefiklerce el konulan 5 milyon altın lira ile İngiltere'ye bedelleri verilmiş olan savaş gemilerinin iadesinden vazgeçtiklerini ifade etmekteydi (Akşam, 18 Şubat 1923, s. 1; Turan, 2010, ss. 54-55). İsmet Paşa konferansın kesintiye uğraması konusunda anılarında şu değerlendirmeyi yapmaktaydı: "...Kapitülasyonlar mevzuunda istediğimizi vermiyorlar. Mali meselelerde tekliflerimizin hiçbirini nazar-ı dikkate almamışlar... Hazırladıkları muahede projesini menfi şekli ile bize behemehâl kabul ettirmek isteğinde oldukları anlaşılıyordu, görülüyordu. Nihayet hiçbir neticeye varamadık ve biz salonu terk ettik" (İnönü, 1998, ss. 133-135).

20 Şubat tarihli "Vakit" gazetesinde İsmet Paşa'nın İstanbul'da müttefiklerin istekleri konusuyla ilgili bir görüşme yaptığı haberi yayımlandı. "İsmet Paşa" başlığıyla okuyucuya aktarılan haberde; İsmet Paşa'nın İstanbul'da kaldığı gün müttefik temsilcileri ile yaptığı görüşmede temsilcilerin Türkiye'nin Lozan'da kabul edebileceği ve edemeyeceği konuları tespit etmesini istediği ifade ediliyordu. İsmet Paşa bu konudaki cevabını, sadece Ankara'da TBMM ile yapılacak olan müzakerattan sonra devletlere tebliğ edecekti (Vakit, 16 Şubat 1923).

19 Şubat 1923'te Eskişehir'e gelen İsmet Paşa burada Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. "Akşam" gazetesinin 20 Şubat tarihli nüshasında "Başkomandanımızla İsmet Paşa'nın Mülahatı" başlıklı haber yazısında görüşmeyle ilgili ayrıntılar okuyucu ile paylaşılmıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın saat 11,00'da Eskişehir'e geldiği, İsmet Paşa ile görüştüğü ve 20 Şubat'ta da ikisinin Eskişehir'den ayrılarak Ankara'ya geldikleri bilgisi verilmekteydi (Akşam, 20 Şubat 1923). Lozan'daki görüşmelerin kesintiye uğramasıyla ilgili kamuoyu da bir beklenti içerisindeydi. Nitekim İsmet Paşa bununla ilgili ilk demecini yine aynı gazeteye verecekti.

22 Şubat tarihli "Akşam"da Ankara'da bulunan İsmet Paşa'nın Anadolu Ajansı'na Lozan Konferansı hakkındaki demecine yer verilmekteydi. "İsmet Paşa'nın Konferans Hakkındaki Mühim Beyanati" başlıklı haber yazısında Lozan görüşmeleri sırasında milli hedeflere ulaşıldığı, Türkiye aleyhine hiçbir tavizin verilmediği, planlananların büyük bir kısmının uygulanabildiği ve bundan müttefiklerin hoşnut olmamasından ötürü görüşmelerin kesintiye uğradığı belirtilmekteydi (Akşam, 22 Şubat 1923). Bu tarihten sonra gerek Mustafa Kemal Paşa gerek TBMM'deki farklı görüşteki gruplar batı emperyalizmine karşı tek-vücut bir tavırla karşılık verdi. Bu durum 28 Şubat tarihli "Tan" gazetesinde yayımlanan bir haber yazısı ile de desteklenmekteydi. "Vatan Yolunda Birlik" başlıklı yazıda Lozan'da yaşanan siyasi gelişmeler karşısında milletin ne istediği konusuyla ilgili bilgi verilmekteydi. Haberde milletin öncelikli isteği milli dava olarak adlandırılan tam bağımsızlığın gerçekleştirilmesi yönündeydi. Ayrıca TBMM'de farklı görüşe sahip grup ya da kişilerin olmasına rağmen, Lozan'da Türkiye ile ilgili meselelerde hep birlikte hareket edileceği yapılan değerlendirmeler

arasındaydı. Bu durum düşman ordularını denize dökmek kadar önemliydi. Vatanperverlik, siyasi ve milli terbiye bu gibi zamanlarda ortaya çıkan niteliklerdi. Haberde Meclisin ve milletvekillerinin milli bağımsızlık yolunda birlik ve beraberlik ruhunu taşıdığı vurgulanıyordu. Haberde milletvekillerinin gösterdiği bu vakarlı duruştan dolayı bir tebrik yazısına da yer verilmekteydi (Tan, 28 Şubat 1923).

Aynı tarihli yazıda TBMM'de farklı görüşteki grupları, “*kullanılabilecek birer unsur*” olarak değerlendiren kişilere de bir tavsiye verilmekteydi. Bunlar TBMM'deki bu görüş ayrılıklarından faydalanmak ve kendi istekleri doğrultusunda bu grupları kullanmak istiyorlardı. Gruplar arasındaki görüş ayrılıklarından yararlanmak isteyenlerin bunu başarmaları imkânsızdı. Çünkü milli bağımsızlık isteği bunun önündeydi. Bu, Türk uyanışının da bir sonucu olmakla birlikte Lozan'da yaşanan gelişmelerle de ispat edilmekteydi. Burada kurulacak temel yapının sağlamlığı milletin geleceğini belirleyecekti. Durum şöyle ifade ediliyordu: “*...Millet Meclisi barış meselelerini layık olduğu ehemmiyetle karşılamış ve vaziyeti günün hadisesi kabul etmeyerek bir gelecek meselesi mahiyetinde ele almıştır. Hakikaten bu barış ve aynı zamanda tarihimizin hesaplarını da tavsiye etmekte bulunduğumuz, yeni bir tarihin temel taşlarını atmakta olduğumuzu düşünmek mecburiyetindeyiz. Bugün kurulacak olan temel in dayanıklılık ve sağlamlığına göre milletin geleceği de ve emin veya şüpheli olacaktır*” (Tan, 28 Şubat 1923, s. 1).

Basının Yeni Türkiye'den Beklentileri

28 Şubat 1923 tarihli “*Tan*”da “*Vatan Yolunda Birlik*” başlıklı haberde yeni kurulan Türkiye'den beklenen bir takım gereklilikler ifade edilmekteydi. Bu sadece yeni bir devlet kurmakla ilgili değildi, aynı zamanda batı karşısında uyanık ve ileri görüşlü olmakla da ilgiliydi. Konu ile ilgili haber yazısında yapılan şu değerlendirmeye göre; yeni Türkiye'den beklenen başlıca temel beklenti uyanık olunması ve ileri görüşlü hareket edilmesiydi. Çünkü TBMM bu özelliklere sahipti. Bu nedenle vatan yolunda atılacak kesin adımlarda birlik ve beraberlik içerisinde olunmalı ve herhangi ruhsal bir yorgunluk hissedilmemeliydi. Böylece milletin bağımsızlık amacıyla verdiği mücadele zaafa uğramayacak, aksine gün geçtikçe kuvvetlenecek ve genişleyecekti (Tan, 28 Şubat 1923).

Aynı tarihli yazıda Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması sonucu Yeni Türkiye'nin uluslar arası meşru zeminden uzaklaşacağına yönelik bir değerlendirmeye de yer veriliyordu. Bu durum Türkiye'nin aleyhine sonuçlar doğurabilirdi. Barış görüşmelerinin geciktirilmesi, bir sonuca ulaştırılamaması ve ileriye dönük ertelemeler, Türkiye'nin tam bağımsızlık konusunda hiç bir kazanımı elde edememesine neden olabilirdi. Ayrıca barışın gerçekleşmesi halinde Milli Mücadele'ye ve savaşa devam etme ihtimali de vardı. Bu doğrultuda Türkiye lehine belirlenen amaçlar Lozan'da elde edilmeden barışın sonlandırılması bir ihtimal korkunç kırılmalara neden olabilirdi. Bu nedenle de heyet, barış antlaşmasını imzalarken, milli kazanımların elde edilmiş ve milli davanın bütün ayrıntılarıyla sonuçlanmış olmasına dikkat etmeliydi. Sürecin uzaması Türkiye'nin geleceğinin etkilemekteydi. Çünkü siyasi gelişmeler de her geçen gün değişiyordu. Barış fırsatı tekrar elde edilemeyebilirdi (Tan, 28 Şubat 1923).

Lozan'da bir barış antlaşmasının imzalanamamasının olumsuz olayları zincirleme olarak başlatacağı basında dile getirilmekteydi. Buna göre barıştan sonra kurulması planlanan Halk Fırkası karşısında imzalanamamış bir barış antlaşması engel olarak kalacaktı.

Bu nedenle de barış ile ilgili sorunların tamamı çözümlenmeliydi. Lozan'daki her meselenin Türkiye lehine sonuçlanması gerekiyordu. Ayrıca barışta çözümlenemeyen konuların sonraki süreçte yapılacak inkılâplar karşısında bir engel olarak ortaya çıkmayacağı da garanti edilemezdi. Bu nedenle geçmişte yaşanan olaylarla ilgili konular ve sorunlar konferansta çözümlenmeli ve gelecek nesillere bu sorunlar miras olarak bırakılmamalıydı (Tan, 28 Şubat 1923).

Aynı yazıda bazı çözüm önerilerine de yer verilmekteydi. Buna göre; geçmişte yapılan hataların benzerlerinden uzak durulmalı ve çözümlenmemiş konular Türkiye lehine bir an önce çözümlenmeliydi. Çünkü bunları tartışmak gereksizdi. Bu tartışmalar sadece “*mazinin nefret uyandıran birer mirası*” olarak görülmeli ve geride bırakılmalıydı. Çünkü yeni Türkiye'nin bunlarla uğraşacak zamanı da yoktu. Ayrıca bu sorunlar gelecek nesillere de bırakılmamalıydı. Gelecek Türk gençliği geçmişin nefret uyandıran mirasıyla uğraşmamalı ve onların tek uğraşı ve mücadelesi ilerlemeyle, ilmi, fikri, iktisadi inkılâpla ve yükselme ile sınırlı kalmalıydı (Tan, 28 Şubat 1923, s. 1).

Barıştan sonra kurulacak fırka adına Lozan'da barış görüşmelerinin Türkiye lehine sonuçlanması bir zorunluluktuktu. Bunun gerçekleşmemesi Türk halkı için birçok anlamda olumsuzluğa ve belki de toplumsal kargaşaya neden olacaktı. Bu durum Anadolu'dan çok özellikle de İstanbul'u kapsıyordu. Barışın imzalanamaması halinde İstanbul için bir savaşın başlama ihtimali de vardı. İstanbul tamamen alınmadan vatanın kurtarıldığını ifade etmek imkânsızdı. Bu bakımdan yapılacak barış antlaşması İstanbul ve çevresi için muhtemel bir savaşın başlamasını engelleyecek ve bu da Türkiye için bir kazanım olacaktı (Hürriyet, 1 Ekim 2016).

“*Vatan Yolunda Birlik*” başlıklı eleştirel yazıda barışın imzalanması halinde bile tam bağımsızlığa uygun olmayan çözüm yollarının endişeye neden olacağı vurgulanıyordu. Türkiye kendine düşen görevi gerçekleştirmek için bu mücadele sahasında hakkını aramaktan geri durmamalıydı. Barış sonrası süreçte yaşanacak olumsuz ihtimallerin önünün alınması için Türkiye lehine belirlenen şartların Lozan'da müttefiklere kabul ettirilmesi gerekiyordu. Bunun tam tersi barışı da sonlandıracaktı (Tan, 28 Şubat 1923). Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir konu daha vardı. Bu da ülkeyi ve milleti ilgilendiren meselelerde milletvekillerinin ortak vicdan ile hareket etmeleriydi. Yani birlik ve beraberlik içerisinde tek bir yürek olunması gerekiyordu. TBMM'nin Lozan'da başarı elde etmesi de tek bir şeyle gerçekleştirilebilirdi: Birlik ve beraberlik (Tan, 28 Şubat 1923).

4 Mart 1923 tarihli “*Akşam*”da Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'de barış görüşmelerıyla ilgili bir gün önce yaptığı konuşmaya yer veriliyordu. “*Mustafa Kemal Paşa'nın Tarihi Nutukları*” başlıklı haber yazısında; Gazi, Lozan'ın kesintiye uğramasındaki nedeni kısaca özetliyordu: Buna göre Türkiye'den giden heyet konferans sürecinde, Türk devlet ve milletinin medeni devlet ve milletler gibi bağımsız yaşamaktan başka bir amacının olmadığını belirtmişti. Ancak konferanstan kesin bir sonuç alınamamıştı. Çünkü Türk heyeti karşı taraftan idari, mali ve iktisadi vb. alanlarda bağımsız bir Türkiye görüşü beklentisi içerisindeydi. Bu da müttefiklerce istenen bir durum değildi. Barıştan sonra kurulacak yeni fırka ile de Türk milletinin bu alanlardaki bağımsızlığına öncelik verilecekti. Ancak yüz yıllardan beri Türk milletinin hayat hakkının elinden alınmış olması, ruhen ve fiilen varlığının kabul edilmemesi, milletin her alanda Batı'ya bağımlı olmasına neden olmuştu. Bu problemin

de Türkiye lehine çözümlenmesi barışın Türk milleti tarafından da kabul edilmesini kolaylaştıracaktı. Bu nedenle Lozan'da barışın temin edilmesi konferansa katılan ve Türkiye lehine ortak görüşü paylaşan devletler ile mümkün olacaktı (Akşam, 4 Mart 1923).

"Akşam"ın 5 Mart tarihli nüshasında Necmettin Sadak Bey tarafından yayımlanan "*Terakki ve Tecdid Fikirleri*" başlıklı köşe yazısı dikkate değerdi. Yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın bir önceki gün Meclis'te yaptığı ve "Akşam"da yayımlanan konuşma ile ilgili tavsiye niteliğinde eleştirel bir değerlendirme yapılmaktaydı. Necmettin Bey'e göre; Türk halkının ekonomik, sosyal ve kültürel durumu çok kötüydü. İnsanlar fakir olmakla birlikte aynı zaman da bilgisizdi. Bu kötü durumun sonlandırılması için Hükümet'in yapması gereken bazı gereklilikler vardı. Buna göre; öncelikle halkın ekonomik olarak desteklenmesi gerekiyordu. Bu gerçekleştirilmezse inkılâp yapmak ya da firka kurmanın bir anlamı da yoktu. Halk ekonomik alanda rahatlatılırsa, diğer alanlarda yapılacak terakki ve islahat faaliyetleri yararlı olabilirdi. Diğer taraftan Hükümet bir nüfus politikasına da sahip olmalıydı. Bunu gerçekleştirmek için de medeni bir kanunun hazırlanması şarttı (Akşam, 5 Mart 1923).

21 Şubat'tan itibaren başlayan Meclis görüşmeleri 6 Mart 1923'e kadar devam etti. Bu süreçte TBMM'de Lozan ile ilgili birçok konu son kez gündeme getirildi ve bir karar alındı. 7 Mart tarihli "*Vakit*"te yayımlanan "*Büyük Millet Meclisi Dün Gece Kararını Verdi*" başlıklı haber yazısı ile okuyucu bilgilendirilmekteydi. Müttfiklerin hazırladığı barış maddeleri ile ilgili hükümler bir proje olarak niteleniyor, buna karşılık Türkiye'nin bu projeyi kabul etmeyeceği ve kendi kararlarını batılı devletlere sunacağı da belirtiliyordu. TBMM'de alınan karara göre; müttfik devletlerin Lozan Konferansı sonucu Türk Heyeti'ne sundukları antlaşma, Türk bağımsızlığına zarar verecek hükümler içerdiğinden kabul edilmemişti. Müttfikler bu projenin aynen kabulünde ısrar ederse, ortaya çıkacak sonuçtan kendileri sorumlu olacaktı (Vakit, 7 Mart 1923).

Aynı tarihli haber yazısında; TBMM'de Musul konusu ile ilgili alınan kararlar hakkında da bir takım bilgiler veriliyordu. Buna göre; barış görüşmelerine devam edecek ve Musul konusu sonraki döneme bırakılacaktı. Öncelikli konu Türkiye'nin milli, mali, iktisadi ve idari konularda elde edeceği kazanımları belirten hükümlerin belirlenmesiydi. Barış antlaşmasının bir an önce imzalanması Türkiye gibi savaştan yeni çıkmış bir ülke için çok önemliydi. Bu nedenle Musul meselesi bir süreliğine ileri bir tarihe ertelenebilirdi. Asıl önemli olan milli, mali, iktisadi ve idari alanlarda Türkiye'nin bağımsız olması ve milletin yaşama hakkını tam olarak elde etmesiydi. Bununla ilgili olarak konferansta Türkiye lehine hükümlerin karşı tarafa kabul ettirilebilmesi için TBMM'de büyük çoğunluğun katılımı ile Hükümet'e her türlü yetki verilmişti (Vakit, 7 Mart 1923). Konuyla ilgili olarak "*Vakit*"te Rauf (Orbay) Bey'in bir demecine de yer verilmekteydi. "*Rauf Bey'in Mühim Beyanati*" başlıklı yazıda Rauf Bey'in Mondros Mütarekesi'ni imzalarken bir anısı okuyucu ile paylaşıyordu. Kendisi Lozan'daki Türk delegeleri için İngilizlere güvenilemeyeceğini ve dikkatli olunması gerektiğini, Mütareke'yi imzalarken yaşadığı şu anı ile aktarmaktaydı: "*Mondros Mütarekesi'ni akdederken karşı tarafın temsilcisi Amiral Calthorpe'e dönerek dedim ki: 'Buraya imzamızı koyarken İngiliz milletinin dürüstlüğüne güveniyorum. O da subaylarına dönerek sordu: Efendiler İngiltere verdiği sözü daima tutar değil mi? Mülakatta hazır bulunan zabıtlar hep birden cevap verdiler: Evet. Hâlbuki birkaç ay sonra Amiral Calthorpe'un kumandası altında bulunan Yunanlıları İzmir'e çıkardılar. Yüzlerce insana katliam ettiler. Bu vecihle Mondros Mütarekesi ihlal edilmiş oldu. Yunanlıların İzmir'i*

işgali Türk hareket-i milliyesini tevhit etti. Bu hareket üç sene sonra muvaffakiyetle neticelendi" (Vakit, 7 Mart 1923, s. 1).

TBMM'de Lozan görüşmeleriyle ilgili alınan kararlar İstanbul'da bulunan Dr. Adnan (Adivar) Bey tarafından batılı devletlerin temsilcilerine bir nota ile bildirildi. Yaşanan gelişmeler 8 Mart tarihli "*Vakit*"te yayımlanan "*Sulh meselesi hakkındaki nokta-i nazarımız bugün devletlere bildirilecektir*" başlıklı haber yazısıyla okuyucu ile paylaşıyordu. Buna göre; *verilecek nota müzakerata mebde' teşkil edecek ve müzakeratin ilk safhası nota teâtisi suretiyle vâki olacak*" idi (Vakit, 8 Mart 1923, s. 1).

9 Mart tarihli "*Vakit*"te yayımlanan "*Müttfiklere verilecek mukabil proje bu akşam şehrimize gelecektir*" başlıklı haber yazısında müttfik devletlere verilecek notanın İstanbul'a gönderildiği belirtiliyordu. Ayrıca notanın aynı gün batılı devletlerin temsilcilerine de gönderileceği şöyle ifade ediliyordu: "*...Proje müttfikin komiserlerine yarın tevdi edilecektir. Henüz proje hakkında malumat mevcut olmamakla beraber projemizin büyük bir hüsn-ü zanla ve itilaf arzusu ile tertip edildiği haber alınmıştır. Projenin bir gün tehiri yanlış anlamalara mahal vermemez arzusundan ileri gelmiştir*" (Vakit, 9 Mart 1923, s. 1). Aynı gazetenin 10 Mart'ta yayımlanan "*Hükümetimizin notasıyla mukabil projemiz dün gelmiş ve derhal müttfik devletler mümessillerine tevdi edilmiştir*" başlıklı haberinde; hazırlanan barış taslağının gönderildiği vurgulanıyordu. Barış konusunda TBMM'nin ne kadar ciddi ve kararlı olduğu da okuyucu ile paylaşıyordu. Buna göre; TBMM'nin verdiği nota, barışın Avrupa'nın herhangi bir şehrinde ve tercihen İstanbul'da imzalanmasını kolaylaştırabilirdi. Bu durumda sulhun imzalanması imkân dâhilinde gerçekleşecekti (Vakit, 10 Mart 1923, s. 1).

TBMM Hükümeti'nin verdiği notadan bir gün sonra olumlu sonuçlar alınmaya başlandı. Bu durum 11 Mart 1923 tarihli gazetelere de aksetti. "*Vakit*"te "*Mukabil Projemizin Tesirleri*" başlıklı haber yazısında konuyla ilgili şunlar vurgulanıyordu: "*Dün devletlerin İstanbul'daki fevkalade komiserlerine verilen mukabil sulh projemiz mahâfil içtimada hüsn-ü tesir husûle getirmiştir. Bu proje ile sulh hakkında kat'i bir manzara elde edilmiş olduğu görülmektedir.*" Yazının sonunda barış görüşmelerinin Avrupa'da yapılacağı; ancak yerinin henüz kesinleşmediği vurgulanıyordu (Vakit, 11 Mart 1923, s. 1).

Aynı gazetenin 12 Mart tarihli nüshasında ise Türkiye'nin hazırladığı ve müttfiklere gönderdiği taslak hakkında yabancı basında çıkan haberlere yer verilmekteydi. "*Mukabil Projemizden Sonra Vaziyet*" başlıklı haberde "*Times*" gazetesinde yayımlanan haber dikkat çekiciydi: "*Büyük Britanya ile Türkiye arasında hiçbir ihtilaf yoktur.*" Haberde antlaşma maddeleri ile ilgili bazı konularda Fransa ve İtalya ile anlaşmazlık yaşandığı ve Türkiye ile görüşmelerin kesintiye uğramasına bunun neden olduğu belirtiliyordu. "*Times*"ta verilen habere göre İngiltere, Türkiye ile yapılacak bir barış antlaşmasına karşı değildi. Bu barışı imzalama taraftarıydı. Ancak müttfik devletler TBMM tarafından hazırlanan barış ile ilgili taslağı inceledikten sonra bir karar vereceklerdi (Vakit, 12 Mart 1923, s. 1). Aynı tarihli gazetenin "*İngiltere Matbuati*" başlıklı haberinde ise İngiliz "*Morning Post*" ve "*Daily Mail*" gazetelerinin siyasi süreç hakkında yaptığı değerlendirmelere yer veriliyordu. Morning Post gazetesinde İngiltere'nin Türkiye ile antlaşma yapmaya hazır olduğu ve yeni bir anlaşmazlığı istemediği belirtiliyordu. Daily Mail gazetesinde ise İstanbul'daki müttfik diplomatlarının Türkiye'nin hazırladığı antlaşma şartlarının uygun buldukları ifade edilmekteydi (Vakit, 12 Mart 1923, s. 1).

Halk Fırkası'nın Kuruluşu (9 Eylül 1923)

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması ve basındaki değerlendirmeler TBMM'de bazı tartışmalara neden oldu. Bu da meclisle ilgili bazı değişikliklerin yapılmasını zorunlu hale getirdi. Bu doğrultuda TBMM 1 Nisan 1923'te seçimin yenilenmesi kararını aldı (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1991, s. 514). 3 Nisan 1923 tarihli ve 320 sayılı "*İntihab-i Mebusan Kanun-i Muvakkat*"nde bazı değişiklikler yapılarak seçim çalışmalarına başlandı. Seçim kararından bir hafta sonra Mustafa Kemal Paşa Dernek Başkanı sıfatıyla Meclis'teki Birinci Grup'un Halk Fırkası'na dönüşeceğini belirtti ve 8 Nisan 1923'te "*Dokuz Umde*"yi de kapsayan seçim hakkında bir beyanname yayımlattı (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1991, s. 516).

Dokuz Umde toplamda "*Giriş*," "*Dokuz Umde*" ve "*Barış Hakkındaki Görüşümüz*" başlıklı üç bölümden oluşmaktaydı. Giriş bölümünde; TBMM'nin birinci döneminin tamamlandığı, kendisine verilen görevlerin önemli bir bölümünü gerçekleştirdiği ifade edilmekteydi. Seçimlerden sonraki dönemde Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren ekonomik kalkınma alanında faaliyet yürütüleceği belirtilmekteydi (Tunçay, 1981, ss. 52-53; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1991, ss. 517-518). I. Meclis faaliyetlerini 16 Nisan 1923'e kadar devam ettirdi (Halıcı, 2004, s. 239) 4 Şubat'ta kesintiye uğrayan Lozan görüşmelerine 23 Nisan'da yeniden başlandı. Bu sırada Haziran-Temmuz 1923'te ikinci dönem milletvekili seçimleri yapıldı. Bu seçimler iki dereceli, basit çoğunluk seçim sistemine göre gerçekleştirildi (Milletvekili Genel Seçimleri, 2012, s. IX). Konferans, üç aylık çalışma sonunda 17 Temmuz'da son toplantısını yaptı. 23 Ağustos'ta da II. Meclis Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı. Konferans, 24 Temmuz 1923'te saat 15,00'te Lozan'da başlatılan imza töreni ardından sonlandırıldı (TBMM Zabıt Ceridesi, 1961, s. 218; Lozan Sulh Muâhedenâmesi, 2020, s. 14).

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra gündem Halk Fırkası nizamnamesinin hazırlanması olarak belirlendi. Bu konuda iki rapor hazırlanarak komiteye sunuldu. 7 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa, milletvekilleri ile nizamname hakkında bir toplantı yaptı ve I. Meclis'te partileşmeye yönelik çabaları anlatarak, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüştüğünü ifade etti. Milletvekillerine dağıtılan nizamname 106 madde ile bir ekten oluşmaktaydı. Nizamname hakkında yapılan tartışmalar Eylül ayının başında sonuçlanarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Meclis Grubu 9 Eylül 1923'te nizamnameyi onayladı. 11 Eylül'de Fırka Başkanlığı'na TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Genel Sekreterliğe de Kütahya Milletvekili Recep (Peker) Bey seçildi ve böylece Halk Fırkası fiilen kurulmuş oldu (Güneş, 1987, ss. 441-442). "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesi bu önemli gelişmeyi "*Halk Fırkası Dünden İtibaren Resmen Teşkil Etmiştir*" başlıklı haber yazısıyla okuyucularıyla paylaşmaktaydı (Hâkimiyet-i Milliye, 12 Eylül 1923, s. 1).

Sonuç ve Öneriler

Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde Mustafa Kemal Paşa yeni Türkiye'de her alanda inkılâp yapılabilmesinin ön koşulu olarak öncelikli barış ortamının oluşması gerektiğine inanıyordu. Bunun gerçekleşmesi dış siyasi gelişmelerin olumlu sonuçlanmasına bağlıydı. Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye lehine imzalanması bir zorunluluktuktu. Ancak konferansın kesintiye uğraması bu durumu kısa süreliğine geciktirecekti. Yapılacak antlaşma her yönden Türkiye'nin çıkarlarına ters düşmemeliydi. Basın her iki tarafın isteklerini okuyucuya aktarırken, dönemin aydınları da gazetelerdeki köşe yazılarıyla kendi görüşlerini belirtmekten çekinmiyordu.

Lozan Barış Konferansı'nda görüşmelerin kesintiye uğraması siyasi kriz niteliğindeydi. Bu durum olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmişse de dönemin önemli gazetecilerinden biri olan Ahmet Emin (Yalman) Bey, bu krizin Türkiye lehine bir durum olduğunu savunuyordu. Bunda en önemli etken ise milli iradeden taviz verilemeyeceği gerçeği idi. Bu durum Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde daha da belirgin hale gelecekti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Balıkesir'de halkın ve aydınların sorularını yanıtlaması fırkanın kuruluş sürecinde kamuoyu oluşturması adına önemli bir hareketti. Burada barış konferansının kesintiye uğraması ile ilgili konulara da değinmesi halkın barış ile ilgili merakının da giderilmesinde etkili oldu. Yeni fırka ancak imzalanacak barış antlaşması sonrasında kurulabilirdi. Fırka, Türkiye'deki halk sınıflarını bir araya getirecek ve tamamen halkın menfaatine olacaktı. Adını da buradan alıyordu: Halk Fırkası.

Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde özellikle de halkın desteğini almayı amaçlıyordu. Fırkanın *halkçı* olacağı ve ekonomik alanda halkın sorunlarına çözüm üreteceği de önemli bir ayrıntıydı. Ayrıca fırka tarafından ele alınacak ilk mesele çiftçinin ihtiyaç duyduğu toprak sorununa çözüm bulmaktı. Bunun gerçekleşmesi Osmanlı Devleti'nde var olan feodal toprak ağalığının da sonlandırılması demektir. Ancak bu kolay olmayacaktı. Çünkü Meclis'te gelenekçiler içerisinde buna karşı çıkacak bir yapıdan söz etmek mümkündür. Konferansın kesintiye uğraması da çözümlenmesi gereken diğer bir sorundu.

İsmet Paşa'nın görüşmelerin kesintiye uğraması sonrası Türkiye'ye geri dönüşü gazetelerde barışın yapılamayacağına dair değerlendirmelere neden oldu. Ancak konferansta milli hedeflerden taviz verilmemiş olması ve TBMM'de farklı görüşteki milletvekillerinin tek vücut halinde aynı olumlu tepkiyi vermesi doğru yolda olduğunun bir göstergesiydi. Ancak basın TBMM'yi Batılı devletler karşısında bir takım konularda uyaracaktı.

Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğraması basında olumsuz değerlendirmelere neden olmuşsa da gazetelerde yayımlanan haber ve köşe yazıları ile bunun aksi bir durum ortaya çıkacaktı. Çıkan yazılarda siyasi süreç okuyucuya günü gününe aktarılarak, barış antlaşmasının imzalanmasının uygun olacağı yönünde paylaşımlar yapılmıştır. Bunun nedeni Türkiye'nin muhtemel bir savaşa girmesinin hem yeni kurulmuş bir devlet için hem de ekonomik durumu kötü olan bir millet için bir takım zorlukları beraberinde getireceği görüşüydü. Bu nedenle yapılacak barış, Türkiye lehine imzalanmalı ve bu engel de bir an önce ortadan kaldırılmalıydı. Böylece ileride kurulacak fırka için de bütün engeller sonlandırılmış olacaktı. Türk basınında yapılan değerlendirmeler ve aydınlarca verilen tavsiyeler sadece Türk bürokrasisini etkilemedi, aynı zamanda Türk basınına yakından takip eden yabancı basını da etkisi altına aldı. Bu da barışın imzalanması sürecini hızlandıracak ve Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde önemli bir engeli ortadan kaldıracaktı. Lozan görüşmelerinin yeniden başlaması, Dokuz Umde'nin ilanı, Genel Seçimler, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ve Meclis'te onaylanması akabinde Halk Fırkası kuruldu. Bu siyasi gelişmeler zincirleme olarak fırkanın kuruluşunda önemli bir yere sahipti. Ancak basında konu ile ilgili yapılan değerlendirmelerin de bu yaşanan gelişmelerin gerçekleşmesinde önemli olduğuna vurgulamak gereklidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – D.K.; Tasarım – D.K.; Denetleme – A.K.; Kaynaklar – D.K.; Malzemeler – D.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – D.K.; Analiz ve/veya Yorum – D.K.; Literatür Taraması – D.K.; Yazıyı Yazan – D.K.; Eleştirel İnceleme – A.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – D.K.; Design – D.K.; Supervision – A.K.; Resources – D.K.; Materials – D.K.; Data Collection and/or Processing – D.K.; Analysis and/or Interpretation – D.K.; Literature Search – D.K.; Writing Manuscript – D.K.; Critical Review – A.K.; Other – D.K.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Anonim (1923, 5 Şubat). Konferans hakkında başkumandan diyor. *Yeni Şark*.
- Anonim (1923, 6 Şubat). Fransızların ısrarı konferansı akamete uğratmış ve müzakerata nihayet verilmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*.
- Anonim (1923, 6 Şubat). Müzakerat inkıtaa uğradı. *Akşam*.
- Anonim (1923, 7 Şubat). Son dakikaya kadar başlayan itilaf ümitlerine rağmen müzakerat neticesi yarım kalmıştır. *Vakit*.
- Anonim (1923, 11 Şubat). Balıkesir’de fevkalade mühim bir nutuk. *Hâkimiyet-i Milliye*.
- Anonim (1923, 15 Şubat). Vaziyet. *Akşam*.
- Anonim (1923, 18 Şubat). İsmet paşa’nın mühim sözleri. *Akşam*.
- Anonim (1923, 16 Şubat). İngiltere kabinesi, sulhun temini için yeni müsaadatta bulunmaya karar vermiş. *Akşam*.
- Anonim (1923, 17 Şubat). İsmet Paşa dün gece yarısı gelmişlerdir. *Vakit*.
- Anonim (1923, 20 Şubat). Başkumandanımızla İsmet paşa’nın mülakatı. *Akşam*.
- Anonim (1923, 20 Şubat). İsmet Paşa. *Vakit*.
- Anonim (1923, 22 Şubat). İsmet Paşa’nın konferans hakkındaki mühim beyanatu. *Akşam*.
- Anonim (1923, 28 Şubat). Vatan yolunda birlik. *Tan*.
- Anonim (1923, 4 Mart). Mustafa Kemal Paşa’nın tarihi nutukları. *Akşam*.
- Anonim (1923, 7 Mart). Büyük millet meclisi dün gece kararını verdi. *Vakit*.
- Anonim (1923, 7 Mart). Rauf bey’in mühim beyanatu. *Vakit*.
- Anonim (1923, 8 Mart). Sulh meselesi hakkındaki nokta-i nazarımız bugün devletlere bildirilecektir. *Vakit*.
- Anonim (1923, 9 Mart). Müttefiklere verilecek mukabil proje bu akşam şehrimize gelecektir. *Vakit*.
- Anonim (1923, 10 Mart). Hükümetimizin notasıyla mukabil projemiz dün gelmiş ve derhal müttefik devletler mümessillerine tevdi’ edilmiştir. *Vakit*.
- Anonim (1923, 11 Mart). Mukabil projemizin tesirleri. *Vakit*.
- Anonim (1923, 12 Mart). İngiltere Matbuatı. *Vakit*.
- Anonim (1923, 12 Mart). Mukabil projemizden sonra vaziyet. *Vakit*.
- Anonim (1969). *Lozan barış konferansı tutanaklar belgeler*. I (Seha L. Meray, Çev.). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Anonim (1991). *Atatürk’ün tamim, telgraf ve beyannameleri IV*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Anonim (2020). *Lozan sulh muâhedenâmesi: Osmanlıca metin ve çevirisi*. Dün, Bugün, Yarın Yayınları.
- Anonim (2012). *Milletvekili genel seçimleri 1923-2011*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Aksoy, M. (1971). Tam bağımsızlık ve Atatürk. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29/2, 1-77. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36946>
- Boratav, K. (2003). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2007)*. İmge Kitabevi.
- Cihangir, K. (2013). Lozan Barış Konferansı’nın ilk aşaması ve konferansın kesintiye uğradığı dönemde Yunanistan. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 53, 129-154. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/617775>
- Çavdar, T. (1982). *Türkiye’de liberalizmin doğuşu*. Uygur Yayınları.
- Güler, A. (2016). *Atatürk ve İslam*. Halk Kitabevi.
- Güneş, İ. (1987). Müdafaa-i hukuk cemiyeti’nden halk fırkası’na geçiş. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3(8), 427-442. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1167089>.
- Halıcı, Ş. (2004). *Yeni Türkiye devleti’nin yapılanmasında Mahmut esat bozkurt (1892-1943)*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- İnönü, İ. (1998). *İsmet İnönü’nün hatıraları büyük zaferden sonra Mudanya mütarekesi ve lozan antlaşması 1*. Cumhuriyet Yayınları.
- Öncel, N. C. (2016, 1 Ekim). Ya Lozan olmasaydı? *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/naci-cem-ocel/ya-lozan-olmasaydi-40237218>.
- Sadak, N. (1923, 5 Mart). Terakki ve tecdid fikirleri. *Akşam*.
- Sadak, N. (1923, 6 Şubat). Paşa hazretlerinin inkıta hakkında sözleri. *Vakit*.
- Sencer, M. (1959). *Osmanlı toplum yapısı*. Ant Yayınları.
- Sonyel, S. R. (2006). *Gizli belgelerle lozan konferansı’nın perde arkası*. TTK Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2012). *Lozan günlüğü*. Bilgi Yayınevi.
- TBMM Matbaası (1961). *TBMM Zabıt Ceridesi* (Cilt. II, s. 1).
- Tökin, F. H. (1965). *Türkiye’de siyasî partiler ve siyasî düşüncenin gelişmesi 1839-1965*. Elif Yayınları.
- Tuğluoğlu, F. (2013). Ali Naci Karacan’ın Gözüyle lozan konferansı ve İsmet Paşa. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 53, 285-328. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/590450>
- Tuncay, M. (1981). *Türkiye cumhuriyeti’nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Yurt Yayınları.
- Turan, İ. (2010). *İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı konuşma, demeç, makale, mesaj, anı ve söyleşiler*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yalman, A. E. (1923, 7 Şubat). İktisadi esarete karşı. *Vakit*.

Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Güneş Dil Teorisi

Turkish Language Conferences in Atatürk's Period and the Sun Language Theory

Nagihan ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum,
Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 09.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 04.06.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 23.06.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Nagihan ÖZDEMİR
E-mail: nagihan.ozdmr93@gmail.com

Atif: Özdemir, N. (2023). Atatürk
Dönemi Türk Dil Kurultayları ve
Güneş Dil Teorisi. *Atatürk Dergisi*, 12(1),
19-24.

Cite this article as: Özdemir, N. (2023).
Turkish Language Conferences in
Atatürk's Period and the Sun Language
Theory. *Journal of Atatürk*, 12(1), 19-24.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Öz

29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile Atatürk, Türk ulusunu çağdaş uygarlık seviyesine yükselmek için bir dizi inkılâp gerçekleştirmiştir. Yapılan yenilik hareketlerinde Türk toplumunun sosyal seviyesini belirleyen Türk Millî Kültürü ve onun temel direktifi olan dile büyük önem verilmiştir. Bu doğrultuda Atatürk'ün öncülüğünde düzenlenen Türk Dil Kurultayları, dil ve tarih alanında yapılacak çalışmalar için önemli rol oynamıştır. Özellikle millî devlet bilincinin oluşturulması için Türk dili ve tarihine sıklıkla vurgu yapılmıştır. Güneş Dil Teorisi ise bahsedilen fikirlerin Türk milletine aşılması noktasında önemli bir araç olmuştur. Konu ile ilgili sunulan bildiriler ise o dönemin akademik çevrelerinde büyük yankı uyandırdığı gibi sonraki yıllarda tartışılmaya devam etmiştir. Bu çalışmada Güneş Dil Teorisi'nin ortaya çıkış süreci ve temel ilkeleri değerlendirilecektir. Yine Atatürk'ün öncülüğünde düzenlenen Türk Dil Kurultaylarında bu konuya ilişkin sunulan bildiriler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, ulus devlet, kurultay, Türk dili, Türk tarihi.

ABSTRACT

With the establishment of the Turkish Republic on October 29, 1923, Atatürk made a series of reforms to raise the Turkish people to the level of contemporary civilization. With the innovation movements, great importance was given to the Turkish National Culture, which determines the social level of the Turkish society, and its main directive, the language. Accordingly, the Turkish Language Congress, organized under the leadership of Atatürk, played an important role for the work to be carried out in the field of language and history. Particularly, Turkish language and history are frequently emphasized in order to create a national state consciousness. The Sun Language Theory has been an important tool to instilling the mentioned ideas. The papers presented on the subject aroused great repercussions in the academic circles of that period and continued to be discussed in the following years. The emergence process and basic principles of the Sun Language Theory will be evaluated in this study. The papers presented on this subject in the Turkish Language Congress organized under the leadership of Atatürk will be emphasized again.

Keywords: Atatürk, nation state, Congress, Turkish language, Turkish history

Giriş

Dil tarih boyunca, bir milletin anlaşma aracı, sahip olduğu kültürel değerlerin taşıyıcısı olmuştur. Bu sebeple bütün devletlerin eğitim ve kültür politikalarının temelinde millî dil oluşturma fikri mevcuttur. Mustafa Kemal Atatürk de bahsedilen millî bilincin oluşması için Türk dili ve tarihine büyük önem vermiştir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında 1 Kasım 1928'de Türk fonetiğine daha uygun olan Latin Harfleri kabul edilmiştir (Çelebi, s. 48; Korkmaz 1988, ss. 3-6; Tongul, 2004, s. 124). Harf inkılâbı'nın ilan edilmesine rağmen dildeki yabancı unsurlar varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Kültürün temel taşı olan "Öz Türkçe" oluşturulamamıştı. Atatürk bu probleme son verilmesi, Türk dili ve tarihinin detaylı bir şekilde araştırılması için bir dil kurultayının toplanması gerektiğine inanmaktaydı. Bu amaçla 12 Ağustos 1931'de neşredilen "Son Posta" gazetesinde dil ile ilgili anket düzenlendi. Bu çalışmada millî dil ve tarih oluşturulması sürecinde bir dil kurultayının toplanmasının faydalı olup olmayacağı soruldu. Ankete dönemin aydınlarından birçok isim katılarak olumlu cevap verdi (Son Posta 12 Ağustos 1931, s. 1,6).

Yapılacak çalışmaların daha sistemli yürütülmesi için Türk Dil Tetkik Cemiyeti (TDTC) adıyla yeni bir yapı vücuda getirildi (Kocaturk, 1988, s. 535). TDTC, 26 Eylül 1932'de toplanacak olan Birinci Türk Dil Kurultayı'nın hazırlıklarına öncelik verdi. Bu doğrultuda dönemin aydınlarından kurultaya katılmaları ve sunum yapmaları istendi. Ana hedef Türkçenin özleştirilmesi ve geliştirilmesiydi (Çoker, 1996, s. 394). Türklerin dünya medeniyetine katkılarının ortaya konulmasıydı.

Yukarıda belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasında aşağıda bahsedilecek olan Türk dil kurultaylarının önemi büyüktür. Özellikle Türk ulusal kimliğinin inşası sürecine katkı sağlaması planlanan Güneş Dil Teorisi, bu kurultayların ortak temasını oluşturmuştur. Türk dili ve tarihinin detaylı araştırılmasına da öncülük etmiştir. Bu sebeple konu birçok araştırmacı tarafından ele alınarak çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Ancak teorinin her açıdan ele alındığı Türk dil kurultaylarında sunulan bildiriye yönelik değerlendirmeler sınırlı kalmıştır. Bu çerçevede ele alınacak konu belirtilen eksikliklere değinerek, Güneş Dil Teorisi'nin hedefleri ve daha sonraki yıllarda eleştirilme sebeplerini anlatacağı. Yine daha önceki çalışmalardan farklı olarak konu kapsamında kurultaylarda öne sürülen ve günümüzde halen savunulan düşüncelere de yer vermeyi amaçlamaktadır.

Güneş Dil Teorisi'nin Doğuşu ve Dayandığı Temel İlkeler

Türklerin kadim bir geçmişe sahip olduğu düşüncesinden yola çıkan Güneş Dil Teorisi, Türkçenin dünya tarihinin ilk dillerden biri olduğu düşüncesinden doğmuştur (Yıldızlı, 2017, s. 1). XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan teori daha sonraki süreçte sistemli bir şekilde geliştirilmiştir (Bozdoğan, 2007, s. 121). Temel amacı, Türklere ulus kimliğinin oluşturulması, kültür ve medeniyetin dünyaya Türkler tarafından yayıldığı fikrinin güçlendirilmesiydi (Tayanç-İnce, 2020, s. 19). Ulus-devlet anlayışına paralel olarak bu düşünce Avrupa'da Türkiye'den daha önce gelişmiştir. Avrupa merkezli dünya tasarımı ve tarih yazımı fikri öncelikle Alman Filozof G. V. F. Hegel tarafından ortaya atılmıştır. Ona göre kültür, medeniyet, akıl, bilim gibi olguların doğuşu Avrupalı topluluklar sayesindeydi (Özdemir, 2019, s. 14). Bu düşünce ekseninde gelişen tarih anlayışında güçlü devletler başat rol oynayarak kendi değerlerinin ön planda tutulduğu tarih yazımı geliştirmişlerdir. İlk XVI. yüzyılda başlayan Avrupa merkezli tarih anlayışı XX. yüzyılda güç kazanmıştır (Ateş, 2013, s. 108). Bu anlayış karşısında Atatürk Türk milletinin kadim geçmişiyle zengin tarih ve dile sahip olduğunu bütün dünyaya göstermek istemiştir.

Yukarıda belirtilen hedefler doğrultusunda ortaya çıkan Güneş Dil Teorisi'nin Avusturyalı dilbilimci Dr. Phill H. F.Kvergiç'in 30 Ocak 1935'te, Atatürk'e gönderdiği rapor ile şekillendiği düşünülmektedir (Demir, 2010, s. 338; Ercilasun, 2022, s. 13; Aytürk, 2009, s. 23; Şendeniz, 2014, s. 312; Yıldızlı & Pekacar, 2017, s. 483). Buna göre bahsedilen rapor sosyolojik ve antropolojik çalışmalara dayanmaktaydı. İçerisinde belirtilen görüşler psikanaliz değerlendirmeler ile birleşerek insanın ruhsal benliği ile dış dünya arasındaki irtibatın dildeki seslerin sembolizminden oluşmaktaydı. Phill H. F. Kvergiç bu düşüncelerden hareketle kendi yöntemini geliştirerek Türk, Moğol, Mançu, Tunguz ve Fin, Macar, Japon, Hitit dilleri arasındaki benzerlikleri değerlendirmektedir (Özyetkin, 2009, s. 108).

Teorinin temelinde Güneşin ilk insanlar için her şeyden üstün bir obje olduğu ve dilin oluşumundaki esas unsurun ise "güneş" olduğu fikri bulunmaktadır. Bu bağlamda Güneş'ten alınan başlıca kavramlar: "1- Güneşin kendisi; Allah, yükseklik, çokluk, kudret.

2- Güneşin saçtığı ışık, parlaklık. 3- Güneşin verdiği sıcaklık ateş 4- Hareket, zaman, mesafe, yer, kara, toprak, gıda, hayat, büyüme, çoğalma. 5- Renk, su. 6- Ses, söz. İlk insanlar, bütün bu maddî ve fikrî varlıkları, güneşe verdikleri isimle birbirine anlatırlardı" (İnan, 1936, s. 3).

Bu kelimelerden hareketle ilk ve daha sonra ortaya çıkan bütün Türk lehçelerinde kullanılan kelimelerin anlamları incelenerek çeşitli kanunlar bulunmuştu. Türkçe ve farklı dillerde kullanılan herhangi bir kelime incelendiğinde onda güneşten ilham alınarak türetilmiş kavramlardan birini bulmak olası idi. Böylece Türk dilindeki mevcut kelimeler belirtilen teoriye göre değerlendirmeye tabi tutulmuştu. Yine Türk medeniyetlerine ait eski vesikaların da bu yoldan incelenmesini sağlamıştır. Eski dönemlerde Türklerin yaşadığı bölgeler üzerinde yapılan arkeolojik araştırmaların da "Güneş Kültü"nü destekler nitelikte olduğu düşünülmekteydi. Hatta bahsedilen araştırmalar teorinin temel dayanağı olarak görülmekteydi (İnan, 1936, ss. 3-4). Bu doğrultuda Atatürk'ün dil anlayışını şu üç devreye ayrılmaktadır. Birincisi; 1932-1934 arasını kapsayan aşırıya kaçan özdeşleştirme ve tavsiyecilik idi. İkincisi; 1934-1936 arasında özdeşleştirmeci ve yapılan çalışmalarda tereddütçülüktü. Üçüncüsü; Güneş Dil Teorisi'nin ortaya atıldığı 24 Ağustos 1936'dan Atatürk'ün vefatına kadar olan süreci içermekteydi (Sertkaya, 1969, s. 119). Son dönemde sunulan teoriler Atatürk öncülüğünde toplanan Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nın ana teması olmuştur.

Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Güneş Dil Teorisi Üzerine Yapılan Değerlendirmeler

12 Temmuz 1932'de TDTC'nin kuruluşu ile yapılacak dil çalışmaları için yeni bir dönem başlamıştır (Kocaturk, 1988, s. 535). Cemiyet öncelikle 26 Eylül 1932'de toplanacak Birinci Türk Dili Kurultayı için gerekli görülen hazırlıkları tamamlamıştır. 5 Ekim'e kadar süren kurultayda (Şekil 1) Türkçenin menşei, önemi, diğer diller ile olan ilişkisi üzerinde duruldu. Türk dilinin öz benliğini kazanması için yabancı kelimelerin atılarak yeni Türkçe sözcüklerin türetilmesi kararlaştırıldı (Özdemir, 2018, s. V). Sunulan bildiri ve tezler sistematik bir şekilde Türk Dil Teorisi'ni destekler nitelikteydi (Beşikçi, 1991, s. 136).

Birinci Türk Dil kurultayı ardından 18-23 Ağustos 1934'de İkinci Türk Dili Kurultayı, toplanmıştır. Öncelikle 1932-1934 arasında

Şekil 1.

Birinci Türk Dil Kurultayı'na katılan araştırmacılara ilişkin bazı görüntüler (Akşam, 27 Eylül 1932).

Şekil 2.
İkinci Türk Dil Kurultayı'nda Naim Hazım Onat bildirisini sunarken ve onu dinleyen katılımcılar (Cumhuriyet, 21 Ağustos 1934).

yapılan dil çalışmaları İbrahim Necmi Dilmen (Şekil 2) tarafından değerlendirildi. Konu ile alakalı yabancı bilim insanları da görüşlerini bildirdi. Burada söz derleme faaliyetlerinin kapsamı genişletilerek folklor çalışmalarına başlandığı belirtildi. Böylece "Osmanlıca'dan Türkçe'ye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi" yayın hayatına başlamıştır. Yine dönemin gazete ve dergileri de "Öz Türkçenin" önemini vurgulayan yazıları halk ile paylaştı (Özdemir, 2018, s. V). Günümüz sosyolog ve yazarlarından İsmail Beşikçi yapılan bu çalışmaları Güneş Dil Teorisi'nin hazırlık aşaması olarak değerlendirmektedir (Beşikçi, 1991, s. 136).

İkinci Türk Dil Kurultayı'nın 23 Ağustos 1934'te dağılması sonrasında "Ulus" gazetesinde Güneş Dil Teorisi'nin topluma tanıtılması için birçok makale yazılarak anket çalışması yapıldı. Bu çalışmaları değerlendirecek olursak; 4 Ekim 1935'te "Dil Hakkında Etimolojik Bir Anket" başlığı ile sözcüklerin kökenine ve aldıkları eklere değinildi. Böylece kelimelerin aldığı ekler ile kazandığı anlamlara da temas edildi. Bu doğrultuda "akşam akşamleyin sabah sabahleyin" gibi basit kelimeler incelendi. Okurlardan belirtilen kelimelerin kökü ve eki hakkında görüş bildirmesi istendi (Ulus, 4 Ekim 1935, s. 1). İkinci ankette ise Güneş ön plana çıkarılarak "ışık yıldız, ateş parlak," gibi sözcükler ele alındı. Üçüncü ankette ise "dil, diş dudak, ağız, gırtlak, alin, burun göz," gibi kelimelere yer verilmişti. Okuyuculara burada dört soru soruldu. Birincisi belirtilen sözcüklerin asıl kökenlerine ilişkin. İkinci ve üçüncü soru sözcüklerin oluşumu ve ilave edilen ekler üzerinedi. Dördüncü soru ise sözcükler üzerinde yapılan incelemeler sonucunda kelimelerin ek ve köküne ilişkin yeni bir kural çıkarılıp çıkarılamayacağına yönelikti (Ulus, 31 Ekim 1935, s. 1). "Ulus" gazetesinin ilk sayfaları dil çalışmalarına ayrılmıştı. Burada kelimeler karşılıkları ile birlikte verilerek yapısal özellikleri üzerinde durulmakta, günlük dil anketine yer verilmekteydi. Ancak bu çalışmaların çoğunluğu makale tarzında değildi. Örneğin 2 Kasım 1935'te "Ulus'un Dil Yazıları" başlığı ile "ulus ve millet" kelimeleri incelenerek her iki sözcüğünde Türkçe kökenli olduğu belirtildi (Ulus, 2 Kasım 1935, s. 1).

Kasım 1935'in sonuna doğru aynı gazetede "Ulus'un Dil Yazıları" seri yazı köşesine yer verilerek Güneş Dil Teorisi ile ilgili anketlerin yanı sıra makaleler de yayımlanmaya başlandı. Böylece konunun farklı yazarlar tarafından çeşitli yönleriyle araştırılıp incelenmesi fırsatı sunuldu. Bu çerçevede Naim Hazım Onat, Güneş Dil Teorisi'ni överek Batılı bilim insanlarının kendi ırklarının üstün olduğunu savundukları teorilerinin artık yıkılmaya yüz tuttuğunu belirtmiştir. Devamında dile ilişkin mistik olarak

nitelendirilen unsurlardan birinin çözüme kavuştuğunu vurgulamıştır. Makalenin yanı sıra yayınlanan ankette ise "Şimal: Nord, Şark: Doğu, Garp: Batı" Cenub: Sud" sözcükleri yer aldı. Yukarıda bahsedilen sorulara benzer sualler ile kelimeler üzerinde tahlil yapılması istendi (Ulus, 22 Kasım 1935, s. 1). Temel amaç Güneş Dil Teorisi'ne ilişkin kamuoyunu bilgilendirmek ve alt yapı oluşturmaktır. İsmail Hami Danişmend ise "İlk Tenkit" başlıklı makalesinde Avrupa'da dil üzerine yapılan çalışmalara değinerek Güneş Dil Teorisi ile Avrupa'daki çalışmaların yıkıldığını ifade etmiştir. Ünlü tarihçi Herodot'a değinerek onun ilk insanın söylediği sözün ne olabileceğine ilişkin sorusuna karşılık geçmişten süren gelen tartışmaya yer vermiştir. Aynı zamanda bu soruya verilen cevapları da değerlendirmiştir (Ulus, 24 Kasım 1935, s. 1). Güneş Dil Teorisi'nin önemine değinen bir diğer önemli yazar Abdülkadir İnan idi. "Güneş Dil Teorisi ve Dil Açısından Ehemmiyeti" isimli makalesi de okurlar tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Teorinin Türk tarihi ve diline katkılarına değinilmiştir (Ulus, 25 Kasım 1935, s. 1).

"Ulus" gazetesi 1-31 Aralık 1935 arasında "Ulus'un Dil Yazıları" köşesinde seri yazılara devam etmiştir. 4 Aralık'ta "Türk Dilinin Orijinalitesini Gösteren Bir Analiz" başlığı altında Güneş Dil Teorisi'ne göre "honor, saha, şimal, nort, sol, onur" kelimeleri incelendi (Ulus, 4 Aralık 1935, s. 1). 8-11 Aralık'ta teoriye göre Türkçedeki şahıs zamirleri analiz edildi. Bu bağlamda "men ben, ego, egoni, biz, siz, onlar," "o, ol, ok, ök, oftos, hüve, il, elle" gibi kelimeler fonetik, etimolojik, morfolojik açılarından incelendi (Ulus, 8 Aralık 1935, s. 1; Ulus, 9 Aralık 1935, s. 1; Ulus, 10 Aralık 1935, s. 1; Ulus, 11 Aralık 1935, s. 1). Yapılan değerlendirmeler bunlarla sınırlı olmayıp Güneş Dil Teorisi Üzerine "V+Ğ" Kanunu da ele alındı (Ulus, 12 Aralık 1935, s. 1; Ulus 13 Aralık 1935, s. 1). Türk dili ile Hint-Avrupa ve Semitik diller arasındaki ilişkiye de değinildi. Yapılan bildiri sunumları sonucunda bütün dillerin tek bir kaynaktan geldiği savunuldu. Bu görüşü ispatlamak amacıyla farklı dillerde "ateş" anlamına gelen kelimeler Güneş Dil Teorisi'ne göre değerlendirildi (Ulus, 14 Aralık 1935, s. 1; Ulus 15 Aralık 1935, s. 1). Bahsedilen makaleler ve dil adına yapılan çalışmalara hem yurt içinde hem de yurt dışında ilgi büyüktü. İçişleri Bakanlığı'nın 23 Ocak 1936'da Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne gönderdiği telgrafta Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na ilişkin dış basında çıkan haberleri konu almıştır. Bu bağlamda 18 Ocak 1936'da Fransa'da yayınlanan "La Republique" gazetesinde Türkiye'deki dil adına yapılan çalışmalardan bahisle 31 Ağustos 1936'da toplanacak kurultaya da vurgu yapılmıştır (CA, 01.01.16.15 / CA, A.4-16-b, D.65, F.7).

Yukarıda belirtilen hazırlık aşaması sonrasında 24-31 Ağustos 1936'da Üçüncü Türk Dil Kurultayı düzenlenerek Güneş Dil Teorisi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir (Uluskan, 2010, s. 227). Burada bahsedilen tez ve bildirileri ana hatlarıyla değerlendirecek olursak;

Öncelikli söz alan Afet İnan (Şekil 3) eski Türklere değinerek onlarda Güneş'in önemini anlattı. Güneş'i Türk inkılabının mihrabı olarak nitelendirdi (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, 1937, s. 7). Daha sonra Yusuf Ziya Özer kürsüye çıkarak Güneş Dil Teorisi'ni felsefi ve dini açılarından inceledi. Türk devletleri başta olmak üzere ilk çağ uygarlıklarında Güneş'in kullanımına ilişkin değerlendirmelerde bulundu. Kadim birçok toplumda güneş kültü inancının olduğunu belirtti. Ona göre bu inanç sadece Türklere özgü olmamakla birlikte onlar tarafından dünyanın dört bir tarafına yayılmıştı. Bu sebeple Semitik ve Hint-Avrupa olarak isimlendirilen kavimler Türkçe "güneş ve nuru" ifade eden bir takım basit kelimeleri gündelik hayatlarında kullanmışlardı (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, 1937, ss. 37-39).

Şekil 3.
Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda Afet İnan, Saffet Arıkan ve İbrahim Necmi Dilmen bildirisi sunarken (Kurun 25 Ağustos 1936).

Teorinin anlaşılması noktasında İbrahim Necmi Dilmen'in, sunmuş olduğu bildiri konumuz açısından dikkate değerdi. Kendisi Güneş Dil Teorisi'ni ana hatlarıyla anlatarak kelimelerin kökü ve almış oldukları ekleri yapısı itibarıyla değerlendirdi. Bu çerçevede bahsedilen teorinin eski dönemlerden itibaren incelenen ve çözümlenmeyi bekleyen bir "bilmece" olduğunu söyledi. Aynı zamanda konuyu psikoloji, felsefi, dini ve sosyolojik açılardan da değerlendirerek teoriye farklı bir boyut kazandırmıştır (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, 1937, ss. 56–57). Ardından söz alan Vecihe Kılıçoğlu "Ata" sözcüğüne dikkat çekerek bu kelimeyi Güneş Dil Teorisi'ne dayanarak açıklamaya çalışmıştır (Tablo 1) (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, ss. 84–86). Çeşitli örnekler veren Vecihe Kılıçoğlu bahsedilen sözcüğün Avrupa merkezli araştırmacılar tarafından "Lallwort" yani

Tablo 1.
Ata Kelimesinin Güneş Dil Ailesine Göre Analizi

Bask Dili	Aita= ay+at+ağ
Sümer Dili	Adda=ağ+ad+ağ
Eski Slav Dili	Otetz= oğ+et+ez
Grekl Dili	Atta= ağ+ at+ağ
Orta İrlanda Dili	Aite= ay+et+ağ
Çuvaş Lehçesi	Atey=ağ+at+ey
Kuman Lehçesi	Atta=ağ+ at+ağ
Batı Lehçeleri	Ata= ağ+at+Ağ

"çocuk sözü" olarak değerlendirilmesini eleştirmiştir. Bahsedilen kelimenin Türkçe kökenli olduğuna dikkat çekerek Türk milletinin üstün kabiliyetlere sahip olduğunu belirtmiştir (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, ss. 84–85).

Kurultayda, bugün Afro-Asya dil ailesinin Sami koluna mensup bulunan Arapça da kullanılan bazı kelimelerin Türkçe kökenli olduğu belirtildi. Bu düşüncüyü savunan araştırmacılarından biri de Kemal Emin Bara idi. Kendisi Arapların kullandıkları birçok kelimenin Türkçe olduğunu iddia etti. Günümüzde Güneydoğu-Asya'da bulunan Birmanya ülkesinde kullanılan dilin de Güneş Dil Teorisi'ni açıklamaya yardımcı bir unsur olduğunu ifade etti (Özdemir, 2018, s. 180).

Türkçenin Arapça ve diğer tüm Semitik dillerle ilişkisi olduğunu savunan bir diğer araştırmacı ise Naim Hazım Onat idi. Kendisi Güneş Dil Teorisi'ne dayanarak belirtilen dillere ilişkin benzer kelimeleri değerlendirmiştir. Böylece Türkçenin varlığını Güneş'ten aldığı ve dillerini de etkilediği ispatlanmaya çalışılmıştır. Konumuz açısından dikkate değer görülen örnekler (Tablo 2) de açıklanmaya çalışıldı (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, ss. 156–186; Ulus, 28 Ağustos 1936; Cumhuriyet, 28 Ağustos 1936; Özdemir, ss. 187–188).

Kurultayda diller arasındaki benzerliklerin yanı sıra Güneş Dil Teorisi, paleo-sosyolojik antropolojik, psiko-sosyolojik toponomik ve etimolojik açılardan da değerlendirildi. Bu bağlamda sunum yapan Hasan Reşit Tankut, dilin kökenini açıklamaya çalıştı (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, ss. 95–97). Sabahat Türkan ise Güneş Dil Teorisi'ne göre, "Halicarnesse" yani bugünkü Bodrum'u toponomik açıdan değerlendirdi. Örnekler vererek "Halicarnesse" nin "sulu karnak" olduğunu söyledi. Kelimenin kökenin Türkçe olduğunu ileri sürdü (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, s. 140). İsmail Müştak Mayakon ise Güneş Dil Teorisi'ne dayanarak, dil analiz metotlarından bahsetti. Yapılan çalışmalar ile Etimoloji'nin karınlık ve tartışmalı yönlerinin aydınlatılabileceğine dikkat çekti (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, ss. 210–211). Ermeni Türk dilbilimci Agop Martayan Dilaçar, Güneş Dil Teorisi'ni antropoloji açısından değerlendirdi. Bu bağlamda dilin nasıl ortaya çıktığı ve oluşum sürecinde hangi aşamalarından geçtiğini anlattı (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, ss. 229–231).

Yukarıdaki sunumların yanı sıra Abdülkadir İnan Güneş Dil Teorisi'ni daha sistemli bir şekilde savunarak "v+k eki kanunu" isimli çalışmasından bahsetti. Sunduğu bildiri dinleyiciler tarafından

Tablo 2.
Naim Hazım Onat'ın Türkçenin Arapça ve diğer tüm Semitik dillerle ilişkisi anlattığı bildirisinden örnek kelimeler

Anlam	Türk Lehçelerinde	Arapça'da
Kap Örtü, elbise,	Kas Şam, Sim,	Kasr, gaşy
Karanlık akşam, gece, ,	Kiç Keş, Keç,	Kasr, Şap
bucak gölge, kuyu, sığınacak yer köşe,	Öğüze, Kas, Tün, Pus	Şefa, Kerb Zebb,
Şaşkınlık körlük, ahmaklık,	Baran Kas, geçe,	İşa, gaşy,
Korkmak, korkutmak, kaçınmak	Ağış, kas, keş	Şafak, asr, ahşa
Geçmek, göçmek, kaçmak, uçmak, uzaklaşmak, ayrılmak	Şap, Tün, Pus, Baran	Gasm, asr, akise, gurup
İhtiyarlık, uyumak, ölmek	Gece, tün, bus	Semer, eza, agsa
Dolu kış, soğuk, kar,	Kara, Baran	Zebb, şefa
Küçülmek, eksilmek, , kesilmek	Aksamak, kıs, kız	Aşa, eza
Sıkıntı, keder	Kara, baran, pus	Agsa, kusur
Yorgunluk, tembellik	Muramak, tün	şefa, düllük Kasr,
Son, arka, ense, ters	Ekse, tün, kas	Kes, gurub
Ö, İç, merkez	Kara, Sim	cenan, asr gıyab,

“*takdire şayan*” kabul edildi (Karahana, 1999, s. 846). İsmail Hami Danişmend ise Güneş Dil Teorisi’ne göre işaret dili ile “*tasrihsiz*” yani çekimsiz fiil konularını değerlendirdi (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, ss. 274–275). Mehmet Ali Aşıkayın ise Güneş Dil Teorisi’ne dayanarak Grek dilini değerlendirdi. Bahsedilen dilde bilinmeyen birçok kelimenin varlığına Türkçe kökenli olabileceğine dikkat çekti (Ulus, 29 Ağustos 1936; Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, ss. 260–265).

Yerli araştırmacıların yanı sıra yabancı dilbilim uzmanları da Güneş Dil Teorine ilişkin bildiri sunmuşlardır. Bunlar içerisinde; Alman Türkolog Profesör Friedrich Giese’de bulunmaktaydı. Kendisi Almanca yapılan çalışmalardan bahisle 1936’da Türk dili açısından birçok önemli eserin kaleme alındığını belirtti. Konu ile ilgili Bulgar Milli Kütüphanesi’nin Doğu Bölümü uzmanı Miateff Bulgar ise Türkoloji ile ilgili kendi ülkesinde araştırmaların yapıldığını belirtti. Teorinin oldukça yeni olduğunu için Bulgar bilim insanları tarafından pek bilinmediğini dile getirdi (CA, 01.01.32.04- 162/ CA, A.W-17-d, D.71, A.5-162). Rus dilbilimci ve Türkolog, Aleksandr Samoyloviç ise Türkiye ve Sovyetler Birliği’nde yapılan dil çalışmalarından bahsetti. Bu çerçevede Nikolay Marr’ın “*Güneş Kültü*” ile ilgili görüşlerini özellikle anlattı. Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda ona komşu dillerin de incelenmesi gerekliliğini dile getirdi (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, s. 319).

Türkçe üzerine önemli çalışmalar kaleme alan Sir Denisson Ross ve Baltarini Türk dilinin kökeni ve Güneş Dil Teorisi üzerine görüşlerini belirtti. Baltarini Güneş Dil Teorisi ile ilgili şu ifadeleri kullandı: “*Vaktiyle güneşin ezeli manzarası karşısında diz çökerek (a) sözünü hep bir ağızdan tekrar ediyorlardı*” Japonya İslam Türk Enstitüsü Direktörü Okubo Koji ise Türk dilinin kökenine değinerek dil adına yapılan çalışmaların kıymetli olduğunu belirtti (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, s. 313; CA, 01.01.32.04-165/ CA, A.W-17-d, D.71, F.5- 165).

Ardından Fransız Dilbilimci M. Hilaire de Barenton eski dillerin kökenlerine ilişkin değerlendirmeler yaptı. Üzerinde durduğu diller arasında Türkçe de bulunmaktaydı. M. Hilaire de Barenton tüm dillerin kaynağı olarak Sümerceyi göstermiştir. Ardından bu dilde mevcut olan bir takım unsurların hierogrifler şeklinde diğer dillere geçtiğini söyledi (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, ss. 300–302; CA, 01.01.32.04- 162/ CA, A.W-17-d, D.71, A.5-162.). Günümüzde yaşayan ünlü Sümerologlardan Muazzez İlmiye Çığ “Sümerleri Türk olduğunu savunmaktadır (Çığ, 2013, s. 1).

Kurultayla son olarak söz alan Hermann Kvergic bildirisinde Güneş Dil Teorisi’ni konu edindi. Kurultayın dünya kültür mirasının araştırılmasına da zemin hazırladığını vurguladı (Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, ss. 328–329).

Üçüncü Türk Dil Kurultayı, 31 Ağustos 1936’da dağılmıştır. Burada savunulan düşünceler başlangıçta desteklenmiş olmasına rağmen ilerleyen süreçte dilbilimciler tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Hatta Atatürk’ün ölümü sonrasında İbrahim Necmi Dilmen Güneş Dil Teorisi ile ilgili derslerine son vermiştir (Lewis, 1999, s. 73). Bugün bilimsel çevrelerin çoğunluğu tezi “aşırı” olarak değerlendirilirken bazı araştırmacılar bunun aksini iddia etmektedir. Örneğin; sosyalist Kaan Arslanoğlu ve arkadaşları Güneş Dil Teorisi’ni destekleyen “*Eleştirel Bakışla Güneş Dil Kuramı ve İlk Güneş Dil Sözlüğü*,” adlı çalışma ortaya koymuştur. Kitapta özetle İngilizce, Fransızca, Arapça, Türkçe ve Almanca

binin üzerinde temel kök sözcüklerin ses ve anlamlarındaki benzerliğin Proto-Türkçe, Sami, Hint-Avrupa dilinin varlığının kanıtı olduğunu ileri sürmektedir (Arslanoğlu, 2018) Günümüzde de bir kısım araştırmacının Güneş Dil Teorisi’ni halen savunabileceğini göstermektedir.

Sonuç

Atatürk Türk milletinin modernleşmesi ve devletin kalkınması için kültürel alanda yapılan inkılaplara büyük önem vermiştir. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden itibaren başlayan Türk tarihi ve diline yönelik çalışmalar daha sistemli bir şekilde yürütülmeye başlamıştır. Yapılan araştırmaların odak noktası Türklerin kadim geçmişi ile dünya medeniyetlerine ışık tuttuğu fikrinde yoğunlaşmıştır. Ulus-devlet anlayışı içerisinde yapılan bu çalışmalar Avrupa’da da oldukça popülerdi. XVI. yüzyılda başlayarak XX. yüzyılda artan Avrupa merkezli yaşam tasarısı ve dünya görüşüne paralel olarak tarih-yazımı da şekillenmiştir. Bu bağlamda tarihi gerçekler ortaya konulurken Avrupa merkez alınmıştır. Diğer toplumların da bu anlayışa uygun tarih yazımı yapmaları beklenmiştir. Atatürk bu durum karşısında Türk kültürünün geliştirilerek dünyaya tanıtılması ve Türklerin dünya medeniyetlerine katkılarının ortaya konulmasını hedeflemiştir. 1930’larda geliştirilen Güneş Dil Teorisi Atatürk Devrimlerini anlama noktasında, tarih içerisinde önemli rol oynamıştır. Teori, temelde Türkçenin dünya tarihinin ilk dillerden biri olduğu ve diğer dillerin atası olduğu fikrinden doğmuştur. Buna göre Türkler tarih öncesi devirlerde göç yolu ile diğer milletlerin dillerinin oluşumuna kaynaklık etmiştir.

1930’larda Avrupa merkezli tarih anlayışlarına karşı Türk tarihi ve dilinin önemini ortaya koymak için daha sistemli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda Atatürk Dönemi’nde üç Türk dil kurultayı toplanmıştır. Birinci ve İkinci Türk Dil Kurultaylarında Türkçenin menşei, önemi, diğer diller ile ilişkisi üzerinde duruldu. Bu çalışmalar aynı zamanda Üçüncü Türk Dil Kurultayı’nda her yönüyle incelenecek olan Güneş Dil Teorisi’nin de tarihsel arka planını oluşturmuştur. Üçüncü Türk Dil Kurultayı’nda teori yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından o dönemin bilimsel koşulları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu sayede hem Türk toplumuna hem de bütün dünyaya Güneş Dil Teorisi tanıtılmaya çalışılmıştır. Yine Hint-Avrupa kökenli olduğu düşünülen birçok kelimenin aslında Türkçe olduğu ispatlanmaya çalışılarak Türkçenin zenginliğinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Türk dilinin ulusal bir kimlik kazanmasının yanı sıra konu ile ilgili birçok eserin ortaya konulmasına da katkı sağlamıştır. Söz derleme ve tarama çalışmalarıyla unutulmuş birçok Türkçe kelime tekrar hayata geçirilirken dildeki yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulunmuştur. Ancak bu çalışmalar sırasında savunulan görüşler aşırıya gitmeye başlamıştır. Bu durum yerli ve yabancı araştırmacıların da tepkisini çekmiştir. Buna rağmen teori ana dil sevgisini halka aşılması Türkçe’ye ve Türk milletine verdiği önem sebebiyle bilimsel açıdan olmasa da milli bir dilin oluşumu sürecinde önemli etkilere sahip olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares that he has no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- (Anonim 1931). Dil anketi. *Son Posta*.
- (Anonim 1935). Ulus'un dil yazıları. *Ulus*.
- (Anonim 1935). Ulus'un dil yazıları. *Ulus*.
- (Anonim 1935). Ulus'un dil yazıları. *Ulus*.
- (Anonim 1935). Ulus'un dil yazıları. *Ulus*.
- (Anonim 1935). Ulus'un dil yazıları. *Ulus*.
- (Anonim 1935). Ulus'un dil yazıları. *Ulus*.
- (Anonim 1935). Dil hakkında. *Ulus*.
- (Anonim 1935). Türk dilinin orijinalitesini gösteren bir analiz. *Ulus*.
- (Anonim 1935). Dil hakkında etimolojik bir anket. *Ulus*.
- (Anonim 1935). Ulus'un dil yazıları. *Ulus*.
- (Anonim 1935). Ulus'un dil yazıları. *Ulus*.
- Arslanoğlu, K. (2018). *Eleştirel bakışla güneş dil kuramı ve ilk güneş dil sözlüğü*. İthaki Yayınları.
- Ateş, D. (2013). Uluslararası politika ve avrupa-merkezci tarih -yazımı, *İnsan &Toplum*, 3, 6.
- Aytürk, İ. (2009). H. F. Kvergic and the sun-language teory, *Alman Şark Cemiyeti Dergisi*. 159, 1.
- Beşikçi, İ. (1991). *Türk tarih tezi güneş dil teorisi ve Kürt sorunu*. Yurt Kitap Yayın.
- Bozdoğan, A. (2007). Atatürk döneminde dil kültür ve edebiyat politikalarını yansıtan bir halkevi dergisi orta yayla, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31, 2.
- CA, 01.01.16.15 / CA, A.4-16-b, D.65, F.7.
- CA, 01.01.32.04- 162/ CA, A.W-17-d, D.71, A.5-162.
- CA, 01.01.32.04- 165/ CA, A.W-17-d, D.71, F.5- 165.
- Çelebi, O. (2016). Üçüncü Türk dil kurultayının Anadolu'daki yansımaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*. 9, 47.
- Çiğ, M. İ. (2013). *Sümerliler Türklerin bir koludur*, Kaynak Yayınları.
- Danişment, İ. H. (23 Kasım 1935). Ulus'un dil yazıları güneş dil teorisi üzerine ilk tenkit. *Ulus*.
- Danişment. İ.H. (24 Sontesrin 1935). Güneş dil teorisi üzerine ilk tenkit. *Ulus*.
- Demir, G. Y. (2010). Türk tarih tezi ile türk dil tezi'nin kavşağında güneş dil teorisi. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/19.
- Ercilasun, A.B. (Kasım-2022). Atatürk ve Türk dil kurumu. *Türk Dili*, 71, 851.
- İnan, A. İ.(25 Kasım 1935). Güneş dil teorisi ve dil açısından ehemmiyeti. *Ulus*.
- İnan, A.(1936). *Güneş dil teorisi üzerine ders notları*. Devlet Basımevi.
- Karahan, L. (1999), Atatürk dönemi dil kurultaylarında Türk dünyası. *Türk Dili*, 574.
- Kocatürk, U. (1988). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi kronolojisi 1918-1938*. TTK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1988). Atatürk'ün düşünce sisteminde Türk dilinin yeri. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 Bildirileri*. https://turkoloji.cu.edu.tr/YENİTURKDİLİ/korkmaz_01.pdf.
- Lewis, G. (1999) *The Turkish language reform a catastrophic Success*. Oxford University Press.
- Onat, N. (22 Kasım 1935). Ulus'un dil yazıları yeni güneş dil teorisi. *Ulus*.
- Onat, N.H. (22 Kasım 1935).Yeni güneş dil teorisi. *Ulus*.
- Özdemir, M (2019). Avrupa-merkezilik ve tarihyazımı sorununun bilimsel ve kültürel bilgiye etkisi. *Universal Journal of History and Culture*, 1, 12.
- Özdemir, N. (2018). *Atatürk dönemi Türk dil kurultayları ve Türk dünyası*. (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özyetkin, M. (2009). Atatürk ve güneş dil teorisi. *Türk Dili*, 92,655.
- Sertkaya, O. F. (1969). Atatürk'ün dil politikası. *İkinci Türk Dili Kongresi ve Akademi*.
- Şendeniz, Ö. (2014). Erken cumhuriyet dönemi dil politikaları güneş dil teorisi'nin Türk basınına yansımaları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırması Dergisi*, 10, 20.
- Tayanç-İnce, M. A. (2020). Türk ulusal kimliğinin inşasında güneş dil teorisi'nin rolü ve önemi. *İMGELEM*, 4, 6.
- Tongul, N. (2004). Türk harf inkılabı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 9 33-.
- Uluskan, S. B. (2010). *Atatürk'ün sosyal ve kültürel politikaları*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Üçüncü Türk Dili Kurultayı 1936 Tezler Müzareke Zabıtları (Devlet Basımevi 1937).
- Yıldızlı, M. E. (Aralık-2017). Türk dil devriminin önemli basamaklarından güneş dil teorisi üzerine sorular ve cevaplar. *Türk Yurdu*, 364.
- Yıldızlı, M. E., & Pekacar, Ç. (2017). Güneş dil teorisinin gelişim süreci. IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu1.

Mecelleden Türk Medeni Kanunu'na Çok Eşlilik Tartışmaları

Discussions on Polygamy From Mecelle to Turkish Civil Law

Ömer Faruk GÜNEĞİLMEZ

Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 03.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 29.05.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 23.06.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Ömer Faruk GÜNEĞİLMEZ
E-mail: omerfrkngnmlz@gmail.com

Atıf: Güneğilmez, Ö. F. (2023).
Mecelleden Türk Medeni Kanunu'na çok eşlilik tartışmaları. *Atatürk Dergisi*, 12(1), 25-30.

Cite this article as: Güneğilmez, Ö. F. (2023). Discussions on polygamy from Mecelle to Turkish Civil Law. *Journal of Atatürk*, 12(1), 25-30.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ÖZ

Birden fazla kadınla evlenme anlamına gelen “*poligami*” (çok eşlilik) uygulaması İslam hukukunda “*taaddüd-i zevcât*” olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti’nde çok eşlilik meşru kabul edilmiş ve uygulanmıştır. Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti Avrupa’dan birçok kanunu almasına rağmen dini ve sosyal çekinceler nedeniyle medeni hukuk alanında resepsiyona cesaret edememiştir. Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan Mecelle ile medeni kanun düzenlemesi yapıldı. Fakat mecellede aile hukuku konusu eksikti. Evlilik yaşı, sayısı, boşanma, nikâh konularında birçok hukukî boşluk vardı. Bu ihtiyacı gidermek için ilk defa 1917 yılında Hukuk-u Aile Kararnamesi ile bir düzenleme getirildi. İlgili kararname ile evlilik yaşı ile ilgili düzenleme yapılırken çok eşlilik konusunda ise ikinci evlilik için ilk eşe izin verme yetkisi getirildi. Fakat kararname uzun ömürlü olmadı. TBMM’nin açılışından sonra kurulan komisyonlar ile medeni hukuk alanında düzenlemeye gidildiye de istenilen çağdaş hukuk kuralları oluşturulamadı, eski kanunlar tadil edilmeye çalışıldı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrosu, yapılan tadilatlar ile çağdaş Avrupa Hukuku’nun yakalanamayacağı farkındaydı. Bundan dolayı alınan bir kararla İsviçre Medeni Kanunu kabul edildi. Çalışmada dönemin gazete ve dergilerinde çok eşlilikle ilgili tartışmaları vermenin yanı sıra yeni kurulan Türk devletinin hem hükümet programlarında hem TBMM’de bu konuya bakış açısına yer verildi.

Anahtar Kelimeler: Çok Eşlilik, Medeni Kanun, Aile Hukuku, Taaddüd-i Zevcât

ABSTRACT

The practice of polygamy, which means marrying more than one woman, is called taaddüd-i zevcât in Islamic law. Polygamy was accepted and practiced in the Ottoman state. Although the Ottoman Empire received many laws from Europe during the Tanzimat period, religious and social reservations did not dare to do so in the field of civil law, especially in family law. With the Mecelle prepared by Ahmet Cevdet Pasha, a civil law arrangement was made. However, the issue of family law was missing in the mecelle. There were many legal gaps in matters of age, number, divorce, and marriage. In order to meet this need, a regulation was brought for the first time in 1917 with the Family Law Decree. With the related decree, while the regulation regarding the age of marriage was made, the authority to give permission to the first spouse for the second marriage was brought in the issue of polygamy. But the decree did not last long. Even though arrangements were made in the field of civil law with the commissions established after the opening of the Turkish Grand National Assembly, the desired modern legal rules could not be established and old laws were tried to be amended. The founding staff of the Republic of Turkey was aware that modern European Law could not be achieved with the amendments made. Therefore, with a decision taken, the Swiss Civil Code was accepted. In the study, besides giving discussions about polygamy in the newspapers and magazines of the period, the perspective of the newly established Turkish state on this issue was included both in the government programs and in the Turkish Grand National Assembly.

Keywords: Civil law, family law, polygamy, taaddüd-i zevcât

Giriş

Hukuk Arapça kökenli bir sözcük olup etimolojik açıdan incelendiğinde hak kavramının çoğulu olduğu anlaşılmaktadır. Hukuk toplumsal ve idari düzeni sağlayan kurallar bütünüdür (Bozkurt E., 2010). Hukuk kavramı için birçok ayrım ve sınıflandırma vardır. Bunlar “*Ulusal Hukuk ve Uluslararası Hukuk*” “*Maddi*

Hukuk ve Biçimsel "İdeal Hukuk ve Pozitif Hukuk," Hukuk" ve "Kamu Hukuku ve Özel Hukuk" şeklindedir. Bu ayırım ve sınıflandırma da medenî hukuk, özel hukukun kapsamı içerisinde yer alır. Medeni hukuk ise kişiler hukuku, aile hukuku, miras hukuku, eşya hukuku ve borçlar hukuku konularını kapsar (Gözübüyük, 2007).

Aile, insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte bireye içinde bulunduğu toplumun inanç, değer ve kültür aktarımını sağlayan, bir kurumdur (Akın, 2014). Evlilik sonucu kurulan aile medeni hukuk açısından şu şekil tanımlanabilir; "Evlenme, tam ve sürekli bir hayat ortaklığı yaratmak üzere cinsiyetleri ayrı iki kişinin hukuken makbul ve geçerli bir şekilde birleşmeleridir" (Velidedeoğlu, 1945, s. 44). Bu açıklamada evlilik her ne kadar iki kişi arasında ki birliklilik olarak kabul görse de evliliğin tek bir tanımını yapmak oldukça zordur (Erdentuğ, 1980). Bu durum kadın ve erkek sayısına göre bile evliliğin çeşitli tanımlarının yapılabilmesini sağlar. "Taadüd-i zevcât" da denilen "poligami" kısaca çok eşlilik olarak tanımlanabilir. Çok kadınlı (polijini) ve çok kocalı (poliandri) olarak iki şekilde gerçekleşir. Poliandri çok sık görülmemekle beraber Polijini tarih boyunca çocuk sahibi olma arzusu, kadınların iş gücünden faydalanmak, saygınlığın göstergesi olması gibi başlıca sebeplerle çeşitli toplumlarda varlığını devam ettirmiştir (Doğan, 2009). İslam dini de çok eşliliği serbest kılmıştır. İslam hukukuna göre eş sayısı 4 ile sınırlandırılmaktaydı (Yılmaz, 2019). Türklerde de poli-gami çeşitli dönemlerde uygulanmıştır.

Bu çalışmada Medeni hukukun bir alt dalı olan aile hukukunun cumhuriyetin ilk yıllarındaki değişimi ele alındı. 17 Şubat 1926'da kabul edilen Medeni Kanun üzerinden TBMM'de görüşülen ve basında yer alan çok eşlilik konusu incelendi. Türkiye'de kamuoyunun çok eşliliğe bakış açısı irdelendi. Ayrıca aile kavramının Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki durumu incelendi. Günümüzde dahi tartışma konusu olan ve çeşitli dönemlerde medyada yer alan çok eşlilik konusunda hukuki reformların tarihi gelişimine değinildi.

Tanzimat Dönemi'nden İtibaren Hukuki Düzenlemeler

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde çok eşlilik konusunda İslam hukuku etkin olmakla beraber süreç içerisinde aile hukuku konusunda çeşitli reformlar da gerçekleşti. Osmanlı Devleti'nde 1839'da Tanzimat ile başlayan modernleşme dönemi etkisini hukuk alanında da gösterdi. Yapılan reformlarla bireyin özneliği gündeme geldi, devlet karşısında hak ve görevleri olan bir vatan-daşa dönüşümün başlangıcı oldu (Saraçgil, 2005). Fransız ve İtalyan örneklerinden yararlanılarak yeni usul kanunları hazırlandı. Yine çok önemli bir adım olarak şeriat, cemaat, ticaret ve konsolosluk mahkemelerine ek olarak görevi sınırlı da olsa modern sayılan nizamiye mahkemeleri kuruldu. Lâik nitelikli nizamiye mahkemelerinin kurulmasına karşın adlî alandaki çokluk ve karışıklık giderilemedi, aksine biraz daha arttı (Sezer, 2003). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde ilk hukuki düzenlemeler ticaret hukuku ile başladı. Bu gelişme ilerleyen süreçte Osmanlı'da çağdaş hukukun da yolunu açtı. Muhafazakâr çevrelerin itiraz ve baskıları sonucu Fransız Medeni Kanunu tercüme edilip yayınlanmasına rağmen kanunun batıdan alınmasına cesaret edilemedi. Osmanlı'da büyük boşluklar bulunan medeni hukuk alanı İslami bir kısım esaslara göre düzenlenen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ile doldurulmaya çalışıldı (Toprak, 2020). Fakat Mecellede borçlar hukuku kuralları, kısmen de eşya ve usul hukuku kuralları yer

almasına rağmen kişiler, aile ve miras hukukuna ilişkin kanuni bir düzenleme bulunmamaktaydı (Bozkurt G., 1996). Bu durum Osmanlı toplumunun temel taşı olan aile ve aile hukuku konusunda büyük eksikliklerin bulunduğu kanıtıydı.

Bununla beraber bu dönemde Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik durumu ve aileler incelendiği zaman 1885 ve 1907 nüfus sayımı çok eşlilikle ilgili çarpıcı bilgiler içermektedir. Müslüman ailelerin %46'sı 3 kişiden oluşa çekirdek ailelerden meydana gelmekteydi. Sanılanın aksine bu iki tarih aralığında İstanbul'da çok eşli erkek sayısı %3'ün altındaydı (Findley, 2017). Bu yıllar arasında Osmanlı'da çok eşlilik uygulamasının nüfusa dağılımı % 2,51 ile % 2,61 arasında değişmektedir (Ortaylı, 2016). Nitekim bu istatistik Osmanlı ailesinin genel itibarıyla çok eşli olmadığını fakat çok eşlilik uygulamasının hukuka ve toplumsal ahlaka aykırı olmadığını göstermektedir.

II. Meşrutiyet öncesinde çok eşlilik üzerine dergilerde önemli tartışmalar yaşanmaktaydı. Bunlardan dikkate değer olanı Mahmud Esad Efendi ile Fatma Aliye Hanım arasında basın yoluyla yaşanan tartışmadır. Mahmud Esad Efendi yazdığı "Taaddüd-i Zevcat" makalesinde çok eşliliğin insanın doğasında var olduğunu diğer toplumlarda da çok eşliliğin bulunduğunu, İslam'ın evlilik sayısını dört ile sınırladığını ifade etmişti. Kadının hamile, lohusa ya da kısır olması, erkeğin de fuhuşa bulaşmaması çok eşlilik için gerekçe olabirdi. Mahmud Esad Efendi'nin bu makalesine karşılık Fatma Aliye Hanım aynı konuya dahil oldu. Çok eşliliğin ilkeliliği ile ilgili görüşlerini belirtti. Çok eşliliğin insan doğasında bulunmadığını, Kur'an'da da birden fazla kadınla evlenmenin ilahi bir emir olmadığı sadece bir müsaade olduğu tezini "Taaddüdi Zevcat-ı Zeyl" adlı makalesinde savunu (Topuz, 1898). Fatma Aliye Hanım'ın özellikle üzerinde durduğu konu İslam'ın çok eşliliği emretmeyip, belli şartlar altından tavsiye etmiş olduğudur (Savaş, 2023).

II. Meşrutiyet döneminde de çok eşlilik belirli çevrelerde tartışma konusu olmaktadır.¹ Çoğunlukla "Sebilülreşad" dergisi etrafında toplanan Mustafa Sabri Efendi, Musa Kazım, Babanzâde Ahmet Naim, Ahmet Hamdi Akseki, Ömer Nasuhi Bilmen, Mazhar Osman gibi isimler çok eşliliği din dâhilinde temellendirerek savunmuşlardır. "İçtihat" dergisi etrafında toplanan Abdullah Cevdet başta olmak üzere Celal Nuri, Tahsin Nahid, Selahattin Asım, Yusuf Fehmi, Ahmet Rıza tek eşliliği savunmaktadır. Selahattin Asım ve Rıza Tevfik çok eşliliği dinsel olmaktan çok siyasi bir sorun olarak görmüştür. Tahsin Nahid, çok eşliliğin düzenlenerek mantıklı bir çerçeveye oturtulması taraftarıdır. Böyle olduğu takdirde medeni Avrupa yakalanabilir. Celal Nuri ise medenileştikçe çok eşliliğin azaldığını bunun eski toplumlara ait bir adet olduğunu ifade eder. Ona göre toplumun bir kısmının tek evlilik yapabilmesi bile oldukça zordur (Kurnaz, 1996).

Musa Kâzım'a göre (Berkes, 2003, s. 447): "Gebelik ve hayiz gibi koşullar erkeğe birden çok kadınla evlenme hakkı vermiştir. Evlenme nasıl tabii içgüdülerin gereği ise, çeşitlilik ve birden fazlalık da tabiatın sağladığı bir içgüdüdür. Ancak şeriat birden çok kadınla evlenmeyi emretmez. Kadınlara boşanma hakkı verildiği takdirde onlar duygularına çabuk kapılan kişiler olduğundan hiç yoktan boşanmaya kalkacaklar, böylece aile hayatı diye birşey kalmayacaktır." Bu açıklama ile Musa Kâzım çok eşliliği biyolojik ve psikolojik bir çerçeveye oturtarak açıklamaya çalışmıştır. Mansurîzade Sait ise "poligami geleneğini eleştirenlerle savunuların

1 Konu ile ilgili Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nin veri tabanı İsam.org adresinde Taadüd-i zevcât başlığı ile ilgili bu dönemde çeşitli dergilerde yazılan 31 adet makale bulunmaktadır.

görüşlerini özetledikten sonra şu sonuca varır: - Yapılan eleştirilere karşı ulemâ, poligaminin erdemlerini ve bunların tabiat zorunluluklarına dayandığını ispat yarışına girdiler; fakat bunların hiç-biri İslâmlık'ta poligamiyi meşrulaştıran bir şey olmadığını, onun tamamıyla kanun yapıcının iznine ya da yasaklamasına bırakılmıştır” (Berkes, 2003, s. 448). Sözleri ile çok eşliliğin sadece dini boyutunun olmadığını bir de kanuni boyutunun varlığını belirtmişti ona göre çok eşlilik kanuni düzenlemeler ile değiştirilebildi. Bu konuda çağdaşlarına göre en ilerici fikir ise Ziya Gökalp'e aittir. Ona göre Türk kadınının özgürleşmesi; kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılamaması, erkek ve kadına sağlanan eğitim fırsatlarında eşitliğin olmaması ve miras, evlenme, boşanma hukukunda kadınlara eşitlik sağlanmaması gibi nedenlerden dolayıldı. Bu üç sorunun çözümü ekonomik, eğitsel ve hukuksal reformların gerçekleşmesi ile olabilirdi (Berkes, 2003).

Bu tartışmanın dışında yine “Yeni Mecmua,” “İslam Mecmuası” gibi dergi ve “Tanin” gibi gazetelerde dönemin aydınları aile hukukunun kanunlaştırılmasını ve kadınların haklarının iyileştirilmesini isteyen yazılar yazdılar. Özellikle Celal Nuri ve Ziya Gökalp'in bu konuda çalışmaları bulunmaktaydı. Hatta Gökalp'in 1917'de İttihat ve Terakki Partisi'nin kongresine aile hukuku ile ilgili köklü değişiklikler yapılması için sunduğu bildiri bulunmaktadır. Nitekim Osmanlı aydınlarının yaptıkları çalışmalar sonuç vermeye başladı. Böylece Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde evlilikle ilgili yapılan en önemli düzenleme olan Hukuk-u Aile Kararnamesi yürürlüğe girdi (Bozkurt G., 1996). İlgili kararnamenin 14. Maddesi “Menkûha veya Mu'tedde olarak dört zevcesi bulunan kimsenin diğer bir kadın ile izdivacı memnudur” sözleri ile evliliğe sınır getirmekteydi. Yine kararnamenin 38. Maddesi ile kocanın ikinci eşi alması ilk eşinin rızasına bağlandı. Kadın ikinci eşe izin vermezse boşanabilecekti (BOA YB.02152.7.). Böylece çok eşliliğe bir sınır ve düzenleme getirmek amaçlanmıştı. 1 Ocak 1918'de Hukuk-u Aile Kararnamesi'ne ek olarak yürürlüğe giren Hukuk-u Aile Kararnamesi'ne Mütâallik Muamelat-ı İdariye Hakkında Nizamname ile yapılacak olan evliliklerin devlet denetiminde yapılması gerekmekteydi (Aydın, 2020).

TBMM'nin Açılışından Sonra Aile Hukuku Alanındaki Düzenlemeler

Türkiye Cumhuriyeti devletini resmi olarak kuruluşunun öncesinde birçok alanda kanuni düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktaydı. Mustafa Kemal 1 Mart 1922'de Meclis'te yaptığı konuşmada (TBMMZC, 1922, s. 4) “Her devletin mensup olduğu heyeti içtimaiyyenin derece-i temeddüniyle mütenasip, mevzuatı hukukiyesi vardır. Dünyada mevcut bilcümle medeni devletlerin kanunu medenileri hemen yekdiğerinin pek yakındır. Bizim milletimiz ve hükümetimiz fikri adalet ve zihniyeti adalet noktasında hiçbir medeni kavimden dun değildi. Belki tarih bu noktada yüksek olduğumuza şahadet eder. “Binaenaleyh bizim dahi mevzuatı hukukiyemizin bilcümle medeni devletlerin müdevvenatı kanuniesinden nakıs olması caiz değildir.” sözleri ile çağdaş devletlerin medeni hukukuna benzer bir hukuk sistemine olan ihtiyaçtan bahsetmekteydi.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923'te yaptığı Meclis'i açış konuşmasında “Yeni sene zarfındaki tasavvurat-ı adliyemiz meyanında tadil ve ihzar-ı kavanin komisyonları vardır. Şimdiye kadar kanun halinde tedvin edilmemiş olan veraset, vasiyet gibi ahkâm-ı hukukiyemizin Kanunu medenimiz olan Mecelleye ilavesi ve Mecellenin de ihtiyacıtı asriyeye muvafık bir şekilde tadil ve islahı, berri ve bahri ticaret kanunlarıyla Usulü muhakemat-ı cezaiye ve kavanin-i cezaiyenin tadili ve ayrı ayrı ahkâm-ı muhtevi bulunan Usulü muhakemat-ı hukukiye ile Usulü muhakeme-i şeriyenin tevhiidi

maksatlarıyla her biri beşer zattan mürekkep yedi komisyon karibeni ifayı vazifeye olunacaktır. Bundan başka istikbali adlimizi temin maksadiyle Anadolu'da asri esaslar dairesinde bir hükkam mektebi vücuda getirilmesi vekâleti aidesince düşünölmektedir” (TBMMZC, 1923, s. 8) Sözleri ile medeni kanun çalışmaları için komisyonların nasıl kurulacağından ve gerekliliğinden bahsetmekteydi. Ayrıca modern bir hukuk mektebinin de olan ihtiyacı belirtmekteydi.

IV. İcra Vekilleri Heyet Reisi Ali Fethi Bey 5 Eylül 1923'te hükümet programını açıklarken “Bugünkü ihtiyacıtı medehiyemizi tatmin edecek veçhile Kanun-u Medenimizi islah etmek ve Usul-ü Muhakeme-i Hukukiye ile Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye ve Usul-ü Muhakemat-ı Şeriyeyi, Berrî ve Bahrî Ticaret kanunları ile Kanun-u Cezayı tadil ve islah etmek için teşkil olunan komisyonlar faaliyetlerine devam edeceklerdir. Ancak bu komisyonun mesaisi uzun sürebileceği gibi bütün bu tadilâtı, kanun haline getirmek ve bilhassa Kanun-u Medenimizi tedvin eylemek için seneler lâzımdır. Halbuki Mecellemizde ve kavanin-i sairede müstacelen tadili lazımlı gelen hususat vardır. İşte bu ihtiyacı izale için bugünkü şeraiti hayatiye ve içtimaiye ve iktisadiyemize en muvafık şekilde müstacelen islahı lazımlı gelen maddeler kariben Meclis-i Âlinize takdim olunacaktır” (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 72) “İfadeleri ile kanuni düzenlemelerin gerekliliğinden bahsetti. Bu açıklamalardan mecellenin tadil edildikten sonra kullanılacağı anlaşılıyordu

Hükümet programının ardından Adliye Vekâleti tarafından 1923'te yürürlükteki kanunların incelenmesi amacıyla tadil-i kavanin komisyonları kuruldu. Bu komisyonlar içerisinde yer alan “mecelle-i vacibat” ile “mecelle-i ahval-i şahsiye” komisyonları, medeni hukuk alanında çalışmaya başladı. Bu komisyonlardan, çalışmalarını öncelikli olarak fıkıh hükümlerine göre yapması kalan boşlukları ise diğer uluslarca benimsenmiş hukuki uygulamalarla doldurmaları istenmekteydi (Ceride-i Adliye, 1923, s. 462).

Komisyon çalışmalarının devam ettiği süreçte, Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1924'de TBMM'nin açılışında ki “Teşkilât ve islahat-ı adliyeye verdiğimiz ehemmiyeti, nasıl ifade etsek azdır. Gerçi bütçenin bugünkü halinde adliye için mühim menabi ayrılmıştır ve bu menabi mütemadiyen arttırılacaktır. Fakat bundan mühim olan nokta; adli telâkkimizi, adli kanunlarımızı, adli teşkilâtımızı, bizi şimdiye kadar şuuri, gayri şuuri tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayri mutabık revabittan bir an evvel kurtarmaktır. Millet, her mütemeddin memlekette olan terakkiyat-ı adliyenin, memleketin ihtiyacıtına tevafuk eden esasatını istiyor. Millet; seri ve katî adaleti temin eden medeni usulleri istiyor. Millet'in arzu ve ihtiyacına tabi olarak adliyemizde her güne tesirattan cesaretle silkinmek ve seri tarakkiyata atılmakta asla tereddüt olunmamak lâzımdır. Hukuk-u medeniyede, hukuk-u ailede takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır Hukukta idare-i maslahat ve hurafelere merbutiyet; milletleri uyanmaktan meneden en ağır bir kâbustur. Türk milleti, üzerinde kâbus bulunduramaz” (ATAM, 2006a) sözleri hukuk alanında çağdaş ve laik reformların geleceğinin habercisiydi. Özellikle aile hukuku konusunda medeniyet yolunun takip edileceğini belirtiyordu.

Komisyon çalışmaları ağır işlemekteydi. 1925'te kişi hakları kısmında 80-90 madde ancak tamamlanmış, vesayet, mülkiyet, veraset gibi konulara hiç dokunulmamıştı. Ayrıca bu çalışmalar belirli bir kaynaktan alınmamıştı. Bazıları İsviçre bazıları Almanya bazıları ise fıkıh hükümlerinden alınmaya çalışılmıştı. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey “Babil kulesi” adını verdiği bu manzarayı “Mesela İsviçre Medeni Kanunu şarihi redingotlu Curti'nin başına

silindir şapka yerine yeşil sarık sararak kıyafetinin üst tarafı olduğu gibi bırakılmış, yine İmam Hanefî'nin yeşil sarığı çıkarılarak başına silindir şapka geçirilmişti. Evlenme-boşanma faslında Taaddüd-i zevcâtı yasak edememişler. Kadın şart koşmazsa koca evlenecek koşarsa evlenemeyecek. Türk hâkimi karşısında Müslümanı görünce molla, Hristiyanı görünce papaz, Yahudiyi görünce haham olacaktı” (Halıcı, 2004, ss. 270-271) ifadeleri ile eleştirmektedir.

Komisyonların çalışmalarının bu kadar uzaması bir takım şikâyetlere sebep oldu. Komisyonların oldukça ağır işleyen çalışmaları, inkılâpçı çevrelerce yeterince tatmin edici veya radikal bulunmamış ve 1925'te, dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat'ın isteğiyle bu komisyonların görevlerine son verilmişti (Bozkurt G., 1996). Mahmut Esat Bey bu konuya (Halıcı, 2004, ss. 272-273) *“Sayın arkadaşlar! Türk ihtilalinin kararı, batı medeniyetini kayıtsız, şart-sız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeğe mahkûmdurlar. Bu prensip bakımından kanunlarımızı oldukları gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun hareketle bulunmuş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletimizin dileklerine göre iş başarmağa borçluyuz. Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların vazifelerine son veririm”* sözleri ile açıklık getirdi. Böylece komisyon çalışmaları son buldu.

Komisyonların görevine son verilmesinin başka bir nedeni de Lozan Barış Konferansı 42. Maddesi'nde yatmaktaydı. Buna göre *“Türkiye Hükümeti gayrimüslim ekalliyetlerin hukuku aile veya ahkâmı şahsiyeleri bahsinde bu mesailin mezkûr ekalliyetlerin örf ve adetlerinde hal ve fasletilmesine müsait her türlü ahkâm vaz'ına muvafakat eder. İşbu ahkâm Türkiye Hükümeti ile alâkadar ekalliyetlerden her birinin müsavi miktarda mümessillerinden mürekkep hususî komisyonlar tarafından tanzim olunacaktır. İhtilâf vukuunda Türkiye Hükümeti ile Cemiyeti Akvam Meclisi bilittifak Avrupa hukuk şinâsları meyanından müntahap bir hakem alelhakem tayin edeceklerdir”* (Düstur, 1931, ss. 39-40). Yani Türkiye'de yaşayan gayrimüslim toplulukların şahsi hukuk düzenlemelerinde, Türk hükümeti ile bu ekalliyetlerden oluşan ortak birer komisyon kurulması gerekmekteydi. Bu komisyonların Mayıs-Haziran 1925'den itibaren çalışmaya başlaması da İsviçre Medeni Kanunu'nun alınması sürecini hızlandırdı (Aydın, 2020). Medeni kanunun kabulünden sonra ise bu ekalliyet komisyonları Adliye Vekâlet'ine yazacakları dilekçeler ile bu imtiyazlarından vazgeçeceklerdir (Mazharlar Mecmuası, 1926, s. 3).

Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1925'te TBMM'yi açış konuşmasında *“Geçmiş idarelerden müdevver nakâfi kanunlarla geçirdiğimiz senelerde hayat-ı umumiyenin mâruz kaldığı müşkülât iktihâm olunabilmişse, bu, milletimizin Cumhuriyete olan sarsılmaz alâka-i tabîyesinden ve idare-i Cumhuriyetin esasındaki kuvvet ve kudretindedir. Fakat nakâfi kanunların devamına müsaade etmek yüzünden milletin mâruz bulunduğu müşkülâtın bir an evvel izalesi gayri kabil-i tehir zaruriyat cümlesindedir. Meclisi âliye takdim edilecek olan Ceza Kanunu, Kanunu Medeni ve Ticaret Kanununun bu sene-i içtimaiye esnasında tedvin ve neşrolunmasındaki müstaceliyeti bilhassa ifade etmek isterim... Hayat-ı umumiyemizi yeni*

baştan tanzim edecek olan bu esasi kanunlar, muasır medeniyetin kanunları zümresinden olmak tabiidir” (ATAM, 2006a, s. 355). Konuşma hem hukuk alanında çağdaş hukuk kurallarının gerekliliği hem de mevcut kanunların yetersizliğinin halkı zor durumda bıraktığını vurgulamaktaydı. Ona göre yeni kanunların acele bir şekilde oluşturulması gerekliydi. Bu durum toplumdaki bireylerin mağdur olmasına sebebiyet veriyordu. Örneğin 1925'de Saadet isminde Türk bir hanımın Ernest Herperi adlı bir İsviçre vatandaşı ile İsviçre'de medeni nikâh yaptırması üzerine Başvekâlet, Hariciye Nezaret'i'ne bu nikâhın Türkiye'de geçerli olup olmadığı ile ilgili araştırma yapılmasını istemiştir (BCA. 30.10.0.0.45.286.8.). Laik bir medeni kanun olmaması bu gibi çetritli hukuki sorunları doğuruyordu.

Medeni kanun çalışmalarının yapıldığı dönemde çok eşlilik tartışması gazetelerde ve dergilerde de kendine yer bulmuştu. 24 Aralık 1923'de *“Vakit”* gazetesi çok eşlilik ile ilgili bir yazıya yer verdi. Buna göre İslam dini çok eşliliği desteklemiyordu. Ayrıca bu konuya ilk defa sınırlamayı da İslam dini getirmişti (Vakit, 1923, s. 5). Yine 23 Ocak 1924'de *“Tevhid-i Efkâr”* gazetesinin haberine göre İstanbul'da ki kadınların Hukuk-u Aile kararnamesinde yapılan düzenlemelerden dolayı bir toplantı yaptığı bu toplantının da mecliste gerek liberal gerekse muhafazakâr çevrelerin dikkatini çektiğinden bahsetmekteydi (Tevhid-i Efkâr, 1924, s. 3). O dönem yayın hayatına devam eden kadın dergisi *“Süs”* Hukuk-u Aile özel nüshasında bu toplantının Nezihâ Muhittin² Hanım tarafından düzenlendiğini belirtmekteydi (Süs, 1924, s. 2). Özellikle çok eşlilik konusunda *“Vakit”* gazetesinin açtığı anket oldukça dikkate değerdir. 5 Şubat 1924 tarihli gazete nüshasının *“taaddüd-i zevcâta taraftar mısınız”* başlığı çok eşlilik konusunda değinmekteydi. Ayrıca okurlara *çok eşlilik yasaklanmalı mı? İlk eş çocuk sahibi olmazsa ikinci evlilik olmalı mı? Çok eşlilik nüfus artışı için bir yol olabilir mi? Merkez ve taşrada farklı evlilik kanunları olabilir mi?* sorularını yönelterek kamuoyunun ilgisini bu yöne çekmeye çalıştı (Vakit, 1924, s. 4).³

Bu anket okurlardan büyük ilgi gördü. Gazetenin çeşitli nüshalarında yayımlanan en az yirmi okurun mektubunda anlaşılacağı üzere son iki soruya verilen cevapların çoğu olumsuzdu. İlk soruya verilen cevapların büyük bir kısmı ise çokeşliliğe karşıydı. Hatta kadın erkek eşitliğini savunan mektuplar da bulunmaktaydı. Erkeklerden gelen mektuplar, ikinci soruya verilen cevaplar ilk soruya verilen cevaplardaki görüş ve ilkelerle pek uyum içinde değildi. Olumlu ve olumsuz cevapların oranı burada tersine çevrilmişti. Cevap verenlerin üçte ikisinden fazlası, kadının kısır olması durumunda, tıbbi muayene sonrası erkeğin ikinci bir kadınla evlenmesini kabul ediyordu. Birinci eşin bunu kabul etmesi koşulu çoğunluk tarafından gerekli bulunuyordu (Duben & Behar, 2014). Aslında ilk iki soruya verilen cevaplar 19. yy sonu ile 20. yy ilk çeyreğindeki Osmanlı-Türk kamuoyunun çokeşliliğe bakış açısını yansıtıyordu: Ankette göre toplum çok eşliliğe prensipte karşı olmakla beraber meşru sayılan bazı durumlarda çok eşlilik makul ve gerekli görülebilirdi.

Çok eşlilik konusu ile ilgili Mazhar Osman Bey⁴ de açıklamalarda bulunmuştu. TBMM'de Medeni Kanun tartışmaları yaşanırken

2 1889 yılında İstanbul'da doğan Nezihe Muhiddin, eğitimi bir ailede yetişerek Farsça, Fransızca, Almanca ve Arapça sayesinde bilgi dağarcığını geliştirdi. Fen Bilgisi öğretmenliği ve Kız Sanayi Mektebi müdürlüğü yaptı. 1913'te Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği ile Donanma Cemiyeti'nin kurucuları arasında bulunmaktaydı. Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'nin kâtipliğini üstlendi. Kendisi önemli bir kadın hakları savunucusudur. Nezihe Muhiddin'in, 1911 ile 1944 yılları arasında 17 romanı, 300 kadar öyküsü yayınlanmıştır (Türkmenoğlu Köse, 2019)

3 **Vakit**, 5 Şubat 1924, s.4. Konu ile ilgili başucu eserlerden biri olan Alan Duben ve Cem Behar'ın eseri olan İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940 isimli kitapta gazete tarihi 25 Şubat 1925 olarak verilmektedir. Hakkı Tarık Us koleksiyonunda yapılan incelemelerde gazete haberinin 5 Şubat 1924 tarihinde verildiği bilgisine ulaşılmıştır.

4 1884'te Dedağaçta doğdu. Mekteb-i Tıbbiye mezunudur. Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin kurucu başhekimidir (TDV İslam Ansiklopedisi, 2012).

"Beni tanıyanlar bilirler ki hekimlikte çalışma sahama ne edebiyat ne de siyaset girmiştir. Taaddüd-i zevcât hakkındaki fikirlerimi söylemek ihtisasıma ait bir meseledir. Bu mevzu mütehasası bulunduğum ruhi hayatın bir safhasıdır. Bu hususta senelerden beri birikmiş fikirlerim var. Taaddüd-i zevcât Şüphesiz ki fuhuşu çok tahdit eder. O halde sosyal hastalıkların en fecii olan fuhuşu azaltan, doğumları çoğaltan, kadını fahişelikten hanımefendiliğe, çocuğu piçlikten aile evlathığına yükselten böyle bir örf ve adeti cebren kaldırmak elbette isabetli bir hareket değildir. Hele birçok defalar tekrar ettiğimiz gibi işin içinde zorlama yoksa bu en faziletkâr ve hür bir usulüdür. Bir zevcesi ile kanaat edemeyecek ruhi halette olan erkek evi dışında fahişelerle ömür geçirecek, servetini sefahat yolunda sarfedecek, zührevi hastalıkları ailesine getirecek. Hâlbuki tekrar evlenirse servetini sefahate değil meşru bir aile teşkiline sarfeder. Zevcelerinin her ikisi de temiz kalır. Düşünmelidir ki Türkiye yalnız İstanbul'dan ibaret değildir. Zaten İstanbul'da birden fazla kadın almak her babayığının harcı değildir. İktisat müsaade etmez. Fakat aynı hayatı Anadolu'ya da teşmile kalkışırsak büsbütün gayritabii bir iş yapmış oluruz. Kiskançlık meselesine gelince doktor olmak dolayısıyla gördüğüm birçok ailelerden ortak hayatı yaşamış hanımefendilerin, kocalarını ezmeye alışmış bugünkü Küçük hanımlardan daha az mesut ve daha çok şikâyetçi olmadığına şahit oldum. Esasen ortaklık olmasa da kadınların birçoğu marazi mizaçları aynı kiskançlığın zebunudur. Kocasını kiskanır, kaynanasını kiskanır görümcesini kiskanır. Nihayet kendisini köpeğini hatta evde sevdiği bardağını bile kiskanır" (Yakın Tarihimiz Dergisi, 1962, s. 37). Sözleri ile konuya bir psikolojik açıdan yaklaşmıştı. Ona göre çok eşlilik kadınlarda eşlerinin istemediği kötü huyların azalması için bile bir çare niteliğindedir. Mazhar Osman Bey konuya kendi uzmanlık alanı içerisinde bir açıklık getirmeye çalışmıştır.

5 Kasım 1925'te Mustafa Kemal Paşa Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışında yaptığı konuşmada "Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek eski esasat-ı hukukîyeyi temelden kal'etmek teşebbüsündeyiz. Yeni esasat-ı hukukîye ile elifbasından tahsile başlayacak bir yeni hukuk neslini yetiştirmek için bu müesseseleri açıyoruz. Bütün bu icraatta dayanağımız milletin istidat ve kabiliyeti ve kesin irade-i kat'iyesidir" açıklaması ile tamamen yeni bir hukuk düzeninin oluşacağından bahsediyordu. Bu hukuk inkılabı demekti ve açılan hukuk mektebi bu inkılâba yönelik hukuk adamları yetiştirilecekti (ATAM, 2006b, s. 248).

Medeni Kanun tasarısı 17 Şubat 1926'da TBMM'nin gündemine geldi konu ile ilgili söz alan Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (TBMMZC, 1926, s. 230) "Türk tarihinin, bendenizin anlayışına göre, en hazin siması Türk kadınıdır. Yeni lâihanın aile teşkilâtı ve miras ahkâmı şimdiye kadar istenildiği zaman kotamdan tutularak bir esir gibi yerden yere vurulan, fakat ta ezelden hanım olan Türk Annesini lâyük olduğu mevkii ihtiramına getirecektir. Türk annesini mevkii hakikisine ve ihtiramına getirecek olan bu kanun, unutmamak lâzımdır ki, aynı zamanda Türk Camiasını en kuvvetli ve en esaslı bir surette tarsim etmiş olacaktırbuna ilişkin karar tebliğ edilmiş ve hemen akabinde Hükümet tarafından alınan bir kararla İsviçre Medeni Kanununun bir bütün olarak ve aynen benimsenmesi yoluna gidilmiştir." Konuşması ile kanunun Türk kadınına verdiği değeri ortaya koydu. Yine Muğla Milletvekili Şükrü (Kaya) Bey konu ile ilgili söz alarak (TBMMZC, 1926, s. 232) "Bundan başka muhtelif tevayı ve anasırı muhtevi olan bir memlekette tatbik olunmuştur, iyi neticeler vermiştir. Yeni Kanunu Medenînin talakı takyit ve taaddüd-i zevcâtı men gibi bazı hususâtı vardır. Efendiler! Bunlar Kanunu Medenînin neticesi değil, medeniyetim zaruretidir" sözleri ile kanunun öneminden

bahsetti. Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Bey ise (TBMMZC, 1926, s. 233) "Bu Kanunu Medeniye kabul etmekle ne oluyor? Açık ve serbest söylüyelim: Türk ırkına yeni bir isti kamet veriyor, bu yeni istikamet her milleti kurtaran cihettir... Bu kanunun muhteviyatına, ahkâmına, daha ziyade vâkif olduktan, daha ziyade anladıktan sonra görürüz ki, bundan evvelki o muazzam, o muciz, o mükemmel Mecelle bu kanunun ihtiva ettiği mevada göre pek noksandır" ifadeleri ile hem mecellenin noksan oluşundan hem de yeni medeni kanunun kapsamına değindi.

İsviçre Medeni Kanunu bazı uyarlamalar yapılmak suretiyle tamamen alındı. Bu aslında bir hukuk devrimi isteğinin de yansımasıdır. Ayrıca anlaşılır, sade, yeni, demokratik ve aileyi kadın-erkek çerçevesinde ele alan yapısı İsviçre Medeni Kanunu'nun tercih sebebi olmuştur. Kanunun seçilme sebeplerinden biri de, toplumun ihtiyaçlarına karşılık verip vermemesinden ziyade Cumhuriyeti kuran kadronun gerçekleştirmek istediği inkılâplara uygun olup olmadığıdır. Ayrıca muhalefetin, kanunun gelenek ve göreneklere aykırı olduğu itirazına, uygarlık ailesine ait olan ulusların gereksinimlerinin aynı olduğu karşılığı verilmekteydi.

Düzenlenen kanun 17 Şubat 1926'da TBMM'de kabul edildikten sonra, 4 Nisan 1926'da T.C. Resmi Gazete'de yayınlanarak, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir (T.C. Resmi Gazete, 1926a, s. 402). 19 Haziran 1926'da ise T.C. Resmi Gazete'de yayımlanan 864 numaralı "Kanun-ı Medeni'nin Suret-i Meriyet Şekli-i Tatbiki Hakkında Kanun"un 43. Maddesi ile Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye yürürlükten kaldırılmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1926b, s. 1554). Medeni Kanun'un 2. kitabını aile hukuku oluşturuyordu. Bu kitabın 4. faslının 112. Maddesine göre evlenme merasimi sırasında kadın veya erkekte biri zaten evli ise bu evlilik mutlak butlandır (T.C. Resmi Gazete, 1926b, s. 15). Yani yok hükmündedir. Bu karar ile Türk Medeni Kanunu nikâh akdi ile karı-kocaya tek eşlilik şartı koymuştur.

Yeni kanun toplumsal bir dönüşüm yaparak kadın-erkek eşitliğini, resmi nikâh zorunluluğunu getirmesinin yanı sıra, erkek için geçerli olan kolay boşanmaya da engel oldu. Evlenme töreni, belediyeler aracılığıyla devletin denetimine alındı ve tarafların hazır bulunduğu bir şekilde gerçekleştirdi. Toplumun en temel yapı taşı olan aile kurumuna medeni kanun ile laik ve modern bir görünüm verilmesi hedeflendi (T.C. Resmi Gazete, 1926b, s. 15)

Sonuç

Tarihte birçok uygarlık tarafından çeşitli şekillerde uygulanan çok eşlilik, Osmanlı Devleti ve Türkiye'de de var olan bir gerçektir. İslam dininin etkisi ile Osmanlı devletinde çok eşlilik uygulamaları meşru görülmüştü. Fakat sınırların genişlemesi, değişen dünya şartları batıda hukuki alanda yeni kavram ve hukuk alanını yaratırken Osmanlı bu hukuki değişimi uzun süre yakalayamadı. Hukuk alanında görülen batılı anlamda ki ilk reform hareketleri Tanzimat döneminde başladı. Bu reformlar ticaret ve ceza hukukunu kapsasa da medeni hukuk alanına cesaret edilememesi bu alanda büyük bir ihtiyacı doğurdu. Mecelle ile medeni hukuk tanzim edilmeye çalışılsa da aile hukuku konusunda yetersiz kalındı.

Meşrutiyet Dönemi ile beraber kadın hakları konusunda dönemin aydınları arasında da fikir ayrılıkları bulunmaktaydı. Dönemin dergilerinde bu durum açıkça ortaya çıkmaktaydı. Batıcı olarak tanımlanan aydınlar çok eşliliği Osmanlı Devleti'nin geride kalmışlığının bir göstergesi olarak nitelendirirken İslamcı aydın kesim ise çok eşliliğin bir gereklilik olduğunu ayrıca sosyal haklar yönünden Osmanlı kadınının birçok devlettekine göre daha geniş haklara sahip olduğunu savunmaktaydı.

1917'de Hukuk-u Aile Kararnamesi çıkarılana kadar aile hukuku konusunda kapsamlı bir düzenleme yoktu. Kararname ile evlilik, boşanma, çok eşlilik gibi konulara açıklık getirilmeye çalışıldı. Fakat kısa bir süre sonra yürürlükten kaldırıldı. Bu dönem basın da çok eşlilik ile ilgili olumlu ve olumsuz görüşler bildiren birçok yazı yayımlandı.

Yeni Türk devletinin kuruluşunun ardından her alanda olduğu gibi aile hukuku konusunda da değişim istenmekteydi. Kurulan komisyonlarla yeni kurallar oluşturulmaya çalışılsa da bunlar mecelleden öteye gidemedi. Cumhuriyeti kuran kadro kadın ve erkeği ile medeni bir Türk toplumu oluşturmak gayesinde olduğu için bu komisyonların çalışmaları yetersiz bulundu ve çalışmalarına son verildi. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in de gayretleri ile yeni kurulan komisyon çağdaş Avrupa devletlerinin medeni hukuklarını incelemeye koyuldu. Komisyon çalışmalarının ardından İsviçre Medeni Kanunu kabul edildi. 17 Şubat 1926'da TBMM'de Medeni kanunun kabulü ile artık Türk ailesini çağdaş, medeni aile görünümüne kavuşturmak amaçlandı. Bütün bunlar yapılırken toplumsal alanda kadın-erkek eşitliği istenmekteydi. Boşanma, resmi nikâh zorunluluğu ve tek eşlilik gibi yasal düzenlemeler ile Türk kadınının sosyal hayatta hak ettiği değeri görmesinin önündeki engeller kalkmış oldu. Mecelle'den itibaren tartışılmalı çok eşlilik konusu da yapılan kanuni düzenleme ile hukuki açıdan son bulmasına rağmen günümüzde hâlâ tartışma konusudur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akın, M. (2014). *Türkiye'de muhafazakârlığın direnme odağı olarak aile*. Aile Sosyolojisi Yazıları, Açılım Kitap.
- ATAM. (2006a). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri, I*. Divan Yayıncılık.
- ATAM. (2006b). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri, II*. Divan Yayıncılık.
- Aydın, M. A. (2020). *Osmanlı aile hukuku*. Klasik yayınları.
- BCA. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*. 30.10.0.0.45.286.8.

- BOA. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*. YB.02152.7.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Kültür Yayıncılık.
- Bozkurt, E. (2010). *Hukukun temel kavramları*. Yetkin Yayınları.
- Bozkurt, G. (1996). *Batı hukukunun Türkiye'de benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne resepsiyon süreci (1839-1939)*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ceride-i Adliye (1923), II/10. Adliye Vekâleti.
- Doğan, İ. (2009). *Sosyoloji kavramlar ve sorunlar*. Pegem Akademi.
- Duben, A., & Behar, C. (2014). *İstanbul'un haneleri evlilik, aile ve doğurganlık (1880/1940)*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Düstur (1931). 3/V. Necmi İstikbal Matbaası.
- Erdentuğ, A. (1980). Çeşitli insan topluluklarında aile tipleri. *Antropoloji Dergisi*, 12, 165-212.
- Findley, C. V. (2017). *Modern Türkiye tarihi*. Timaş Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (2007). *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları*. Turhan Kitabevi.
- Halıcı, Ş. (2004). *Yeni Türkiye Devleti'nin yapılanmasında mahmut esat bozkurt (1892-1943)* (Basılmamış Doktora Tezi).
- Kurnaz, Ş. (1996). *İkinci meşrutiyet döneminde Türk kadını*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mazharlar Mecmuası, (1926). *Hakimiyet-i Milliye Matbaası*.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (2013). *TBMM, hükümetler-programları ve genel kurul görüşmeleri, II*. TBMM Basımevi.
- Ortaylı, İ. (2016). *Osmanlı toplumunda aile*. Timaş Yayınları.
- Saraçgil, A. (2005). *Bukalemun erkek Osmanlı imparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ataerkil yapılar ve modern edebiyat*. İletişim Yayınları.
- Savaş, R. (2023, Mart 30). *Modernleşme sürecinde iki Osmanlı aydını fatma aliyye-mahmud ESAD tartışması*. isamveri.org. http://isamveri.org/pdfdrng/D179169/2004/2004_SAVASR.pdf
- Sezer, A. (2003). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi*. Siyasal Kitabevi.
- Süs (26 Ocak 1924), S.33 s. 2.
- T. C. Resmi gazete (4 Nisan 1926a).
- T. C. Resmi gazete (19 Haziran 1926b).
- TBMMZC (1922 Mart 1). I/18. TBMM.
- TBMMZC (1923 Mart 1). TBMM.
- TBMMZC (1926 Şubat 17). II/22. (1926). TBMM.
- Tevhid-i Efkar (23 Ocak 1924).
- Toprak, Z. (2020). *Atatürk kurucu felsefenin evrimi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Topuz, F. A. (1898). *Taaddüd-i zevcât zeyl*. Tahir Bey Matbaası.
- Türkmenoğlu Köse, D. (2019). Erken cumhuriyet dönemi kadın aydın profili: Nezihe Muhiddin örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 75, 68-81.
- Vakit (24 Aralık 1923), s. 5.
- Vakit (5 Şubat 1924), s. 4.
- Velidedeöğlu, H. V. (1945). *Medeni hukukun umumi esasları*. Ahmet Sait Matbaası.
- TDV İslam Ansiklopedisi. (2012). *İSAM*, 42. 13.05.2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/mazhar-osman> adresinden erişilmiştir.
- Yakın Tarihimiz Dergisi. (1962). *Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık*.
- Yılmaz, İ. (2019). İslâm hukukunda çok eşliliği meşru kılan şartlar ve buna ruhsat veren özel durumlar. *Bilimname*, 2019(37), 559-591. [CrossRef]